

IV. SINIFLAR TASAVVUF EDEBİYATI DERS NOTU

BAZI TERİMLER

Mutasavvıf, Tasavvuf ehli olan, herhangi bir tasavvuf yolunda mertebe katetmiş kişidir.

Mürşit, Tasavvufta tabi olunan kâmil insan örneği. İslam tasavvuf ekollerinin hemen hemen tamamında müritlerini (tabiilerini ya da intisaplılarını) terbiye eden Kur'an-ı Kerim ve Sünneti Seniyyeye ait ölçüleri hayata geçirerek bu ölçüleri nefsinde bizzat yaşayan ve bağlılarını Dinin esasları, Dini hayat, Tevhit, Marifetullah, konusunda terbiye ederek onları fenafillâha (Allah'ta Fani olmaya) erdirmek için önderlik eden öğretmen (Kelime anlamı: irşad eden.)

Mürit, Arapça kelime anlamı olarak öğrenci demektir. Tasavvufta mürşide tabi olan bireylere verilen addır.

Râbıta, bir tasavvuf terimi. Tasavvufta belirli tarikatlarda bulunan bir uygulamaya verilen isimdir. Etimolojik açıdan râbıta sözcüğü rabt kökünden türemiştir ve “birleştirmek” ve “bağlamak” anlamlarına sahiptir. Tasavvufta ise müridin, konsantre olup şeyhini aklında canlandırarak şeyhinden yardım istemesi, feyz alması anlamına gelir.

Vird, tasavvufta bir zikir çeşididir.

Tasavvufta belirli sayıda Allah denilerek kalbin durulmasını hedefleyen zikir çeşidine vird denir. Kalbin ilacı 'zikir', nefsin ilacı 'hizmet' denilmiştir. Nakşibendi tarikatında gizli zikir esasken Kadiri tarikatı açıktan zikri tercih etmiştir. Sadatı Kiram'ın ismini ezberlemeden İhlas suresi zikri yapılır. İsimler ezberlendikten sonra; günde 5.000'den başlayan Kalp zikri, 21.000'den sonra Letaif zikri, 101.000'den sonraysa Nefy u isbat zikrine başlanır yani Lailaheillalah denir. Bazı kolları nefy u isbat zikrine geçmeden önce, bazılarında ise ondan sonra hatme-i tehlil denilen, "la ilahe illallah" zikri yapılır. Bu zikre genellikle hayat boyu devam edilir. Mürşidlerin vefatlarına kadar günde 30.000, 50.000 gibi yüksek sayılarda hatme-i tehlil yaptığı bilinmektedir.

Tarikat, aynı dinin içinde birtakım yorum ve uygulama farklılıklarına dayanan, bazı ilkelere birbirinden ayrılan, Allah'a ulaşma ve onu tanıma yollarından her biri[1]. İslamiyet'te, İslamiyetin kalbi boyutu üzerinde duran ve "kalbin fıkı (kalptekini iyice anlayıp bilme)" diye nitelenen tasavvuf öğretisinin uygulandığı düzenli kurumsal yapılar olarak tarif edilir. Bununla birlikte tarikat kelimesi gündelik konuşmada ve medyada sıklıkla laik düzen ve rejim karşıtı köktendinci grupları tanımlamakta kullanılır.

Şeriat, Arapça kökenli bir sözcük olup; "yol; mezhep; metod; âdet; insanı bir ırmağa, su içilecek bir kaynağa ulaştıran yol" anlamına gelir. İslam dinindeki terimsel anlamı ise "ilâhî emir ve yasaklar toplamı", "İslam'ın kutsal kitabı Kur'an'ın âyetleri, İslam dininin peygamberi olan Muhammed'in söz ve fiilleri (sünnet/hadis) ve İslâm bilginlerinin görüş birliği içinde bulundukları hususlara dayanan ilâhî kanun"dur.

Hakikat: Tasavvufta erenlerin, dervişlerin peşine düşüp de kurda kuşa karıştığı kavram. En çok aranan, bulmak için en çok yol yürünen, her defasında bambaşka bir diyarda ama aynı ayna, su, cam yansımada beliren, hikmeti sırrı yol almaktan geçen.

İnsan i kamil: Kendi seviyesinde olabileceği en yüksek noktaya gelmiş, iç huzura ermiş, aşmış, yannmış, ideal insan modeli. Tasavvufta insanın ulaşabileceği en üst makam.

Tekke, tarikat etkinliklerinin yürütüldüğü yapılardır. Tekke anlamında dergâh, hankâh, âsitane sözcükleri de kullanılır. Bazı tarikatlarda hankâh ve âsitane yalnızca merkez tekkeye denir.

Vahdet-i vücüt: Tasavvufta, varlığın birliğini savunan öğreti. Muhyiddin İbn Arabî tarafından sistemleştirilen öğreti, sadece Allah'ın varlığının zorunluluğu temeli üzerine kuruludur. Benimseyen mutasavvıflarca tevhidin en yüksek yorumu sayılan öğreti, diğer bazı

mutasavvıflar tarafından fenâ makamında kalmanın ortaya çıkardığı bir yanılgı olarak nitelenir. Bazı İslâm bilginleri ve hukukçuları ise, tüm varlıkların tanrılaştırılması anlamı taşıdığı gerekçesiyle küfürle suçlarlar.

Vahdet-i vücud öğretisi, Allah'ın varlığının zorunluluğu ilkesine dayanır. Buna göre özü gereği varolan varlık (vücud) birdir ve bu da Allah'ın varlığıdır. Bu varlık zorunlu (vâcib) ve öncesizdir (kadim, ezeli). Çokluk, parçalanma, değişme ve bölünmeyi kabul etmez. Biçimi (suret), sınırı (hadd) yoktur. Buna mutlak varlık (vücud-ı mutlak), saf varlık (vücud-ı baht) adı verilir. Mutlak varlık, varlıklar dünyasına nisbetle bir ayna gibidir, anlaşılır ve duyulur tüm nesneler onda görünür; diğer bir ifadeyle Allah zatı ile değil ama fiil ve sıfatları ile tüm varlıklarda, mutlaklık özelliğini yitirmeksizin ve kesinlikle değişime, bozuluşa uğramadan görünür (tezahür eder). Bu nedenle varlıklar da onun aynâsıdır. Tüm evren, Allah'ın varlığı nedeniyle var olur. Öyleyse evren Allah'ın dışlanmış biçimi (zahiri), Allah da evrenin özü, gerçekliğidir (batını).

Mutlak varlık, Allah'ın zatının aynıdır; varlığı, gerçekliği üzerine bir eklenti değildir. Diğer varlıklarda ise durum tersinedir. Nesnelerin varlıkları, gerçeklikleri üzerine bir eklentidir. Çünkü nesnelerin gerçekliği, ezelde Allah'ın ilmindeki belirış ve biçiminden oluşur. Bu gerçekliğe ayan-ı sabite (sabit gerçeklikler) denir. Sabit gerçeklikler ya da ilmî suretler (suver-i ilmiye) varlığın kokusunu bile almamışlardır. Bu nedenle, bunlara verilen varlık, onların üzerine bir eklentidir. Varlığın Allah'ın sıfatlarından olması düşünülemez. Çünkü bu, varlığın zat ile varlık dışındaki başka bir şeyden oluşması anlamına gelir. Oysa her şey varlığa tabidir, o hiçbir şeye tabi değildir.

Allah'ın varlığı, mutlak varlık olması bakımından bilinemez. Bilinebilecek olan şey, varlık ile var olan biçimlerdir. Allah'ın zatını, tüm belirışlerden (taayyün) aşkınlığı nedeniyle kavramak imkansızsa da varoluşun mertebelerinde (meratib-i vücud) haricî varlık kazanması nedeniyle kavramak mümkündür. İşte tasavvuf yolcuları bu kavrayışın peşindedirler. Evren, Allah'ın varlığıyla var olan ve Allah'ın varlığının aynasında görünen kimi geçici, yok olucu suretlerden ibarettir'. Bunların belirme ve görünüşleri akıl ve duyularla ilintilidir. Nesnelerin gerçeklikleri özleri gereği değil, Allah'ın varlığıyla sabittir. Nesnelerin aslı yokluktur (adem) ve bunlar sürekli bu aslî durumları üzeredirler. Olgunlaşmamış insanların akıl ve duyuları, varlığı nesnelerin bir niteliği olarak algılar. Ama bu yanılsamanın neden olduğu bir yargıdır. Nesneler, diğer bir deyişle Allah'ın varlığında görünen suretler, gerçekte bir hayal ve seraptırlar. Bunların kesif ve hatta varolmuş görünmeleri sadece akıl ve duyulara göredir. Allah bunların hayali olan varlıklarında, bu hayali varlıkların gerçeklikleri nedeniyle görünür. Gerçek varlığa sahip olan kendi zatı ile görünmez. Evren varlık dünyasına çıkmadan önce, Allah'ın zatı ile birlikte başka bir şey olmadığı gibi, şimdi de O'nunla birlikte varolan bir şey yoktur.

Evren gerçek bir varlık değil, gölge bir varlıktır. Gölge, kendisinin varlık nedeni olan kişi ya da nesnenin varlığından başka bir varlığa sahip olmadığı gibi, evren de Allah'ın varlığından başkâ bir varlığa sahip değildir. Nesnelerin görünen varlığı, hayali bir varlıktır. Nesneler sürekli değişmekte ve bozulmaktadır. Bir anda varmış gibi görünen suretin yerini, bir sonraki an başka bir suret almaktadır. Bu nedenle, insanın nesnelerin gerçekliğine hükmetmesi, duyularının bu sürekli değişimi algılamakta yetersiz kalışındandır. Evrenin varlıkla ilişkisi, su buharı, bulut ve karın su ile ilişkisi gibidir. Bulutun ve karın varlığı, hayali bir varlıktır. Bunların suyun varlığından başka bir varlıkları yoktur. Her biri, suyun bizim duyularımıza göre aldığı bir suretten başka bir şey değildir. Hayati olmayan, gerçek olan ise, bunların aslı olan sudur. Çünkü biçimleri değişmiş bile olsa, suya özgü gerçeklikle vardılar. Eridikleri ya da yoğunlaştıkları zaman, ortada yalnız gerçek olan su kalır.

Allah'ın ilminde, kendi zatının, fiillerinin, isim ve sıfatlarının suretleri vardır. Çünkü Allah, zatını, fiillerini, isim ve sıfatlarını bilmektedir. Allah'ın ilmindeki suretlere ayan-ı sabite (sabit gerçeklikler) adı verilir. Evreni oluşturan nesnelerin Allah'ın ilmindeki suretlerine de aynı şekilde ayan-ı sabite denir. Ayan-ı sabite, Allah'ın isim ve sıfatlarının suretleri olması bakımından ilahî gerçekliklerdir; diğer yandan da varlıkların gerçeklik ve dayanaklarıdır. Bunların dış dünyada varlık kazanmaları, feyz-i mukaddes denilen Allah'ın tecellisi ile mümkün olur. Dış dünyada varlık kazanmamış sabit gerçeklikler yaratılmış değildir (gayri me'cul). Bu nedenle onlar da Allah'ın ilmi gibi ezeldir, kadîmdir.

Allah'ın ilmindeki sabit gerçekliklerin dış dünyada varlık kazanmaları, sayısız varoluş aşamasından sonra mümkündür. Meratib-i vücud, tenezzülât, tecelliyat gibi adlarla anılan bu varoluş aşamaları, küllî mertebeler halinde belirlenir. Böylece varoluşun dört, yedi, oniki ve kırk gibi çeşitli mertebesinden söz edilir. En yaygın görüşe göre yedi mertebeden oluşan varoluş aşamaları şöyle sıralanır: Lataayyün, taayyün-i evvel, taayyün-i sani, alem-i ervah, alem-i misal, alem-i şehadet ve alem-i insan.

Hakikat-ı Muhammediye, vahdet, tecelli-i evvel gibi adlar da verilen taayyün-i evvel (ilk belirme) mertebesinde Allah, zatının gereği olarak tecelli eder ve tüm isim ve sıfatları ortaya çıkar. Allah, zatından ayrı olmayan bu isim ve sıfatları, diğer bir deyişle kendini, zatını bilir. Vahidiyet mertebesi de denilen taayyün-i sani (ikinci belirme) mertebesinde Allah'ın isim ve sıfatlarının gerektirdiği tüm küllî ve cüz'î anlamların suretleri birbirinden ayrılır. Bunlar şehadet alemini oluşturacak nesnelerin sabit gerçeklikleridir. Bu mertebe ayrıca hazret-i rububiyet (rablık mertebesi), perde-i vahdet (vahdet perdesi), menşeu'l kesret (çokluğun kökeni) gibi adlarla da anılır. Âlem-i ervah (ruhlar evreni) denilen dördüncü mertebede sabit gerçeklikler (ya da ilmî suretler), birer basit cevher durumuna gelirler. Bu cevherlerin biçim ve rengi yoktur, zaman ve mekanla nitelenmiş de değildirler. Cisim olmadıkları için ayrılan ve birleşme kabul etmezler. Bu mertebede her ruh kendini, kendi benzerini ve Rabb'ini bilir. Âlem-i misal (misal alemi) denilen beşinci mertebede varlık ayrılması, bitişme ve parçalanması mümkün olmayan latif cisimler halinde ortaya çıkar. Önceki mertebede ruhları beliren sabit gerçeklikler, bu mertebede, şehadet aleminde görüneceği sureti kazanır. Âlem-i şehadet (görünen dünya) mertebesinde varlıklar, görülen suretler biçiminde varlık kazanır. Böylece varlıklar evreni ortaya çıkar. Varlığın bu dünyadaki görünümü vücud-i izafî (görelî varlık), vücud-i zıllî (gölge varlık), vücud-i imkânî (mümkün varlık) gibi adlarla anılır. Görülen dünyanın ortaya çıkmasından sonra Allah, en mükemmel biçimde insan-ı kamilde (yetkin insan) tecelli eder. İnsan-ı kamil, görünen dünyadan ilk belirmeye (taayyün-i evvel) kadar tüm tecelli mertebelerini kendinde toplar. Bu nedenle kamil insana mertebe-i camla (toplayıcı mertebe) denir.

Vahdet-i vücud öğretisi, varlık hakkındaki temel düşünceye bağlı olarak dinlerin birliği düşüncesini de içerir. Buna göre bütün dinler temelde birdir. Semavî ve beşerî dinler arasında bir fark da yoktur. Çünkü bütün yaratıklar Allah'ın birer tecellisidir, dolayısıyla tapınılan her varlıkta Allah'ın bir tecellisine ibadet edilmektedir. Böylece insanlar gerçekte çeşitli suretlerde görünen rek bir Allah'a ibadet etmektedirler. Bu düşünceye göre; "Doğu da batı da Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın zatı oradadır" (el-Bakara, 2/115) âyeti de buna delalet etmektedir. Vahdet-i vücud öğretisi, en çok da varlık ve dinlerin birliği düşünceleri nedeniyle bazı mutasavvıflar, birçok İslâm bilgin ve hukukçusu tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Başta İbn Teymiye olmak üzere kimi bilginler daha da ileri giderek İbn Arabî ve izleyicilerini küfürle suçlamışlardır. Suçlamalar doğal olarak savunmayı ve karşı suçlamayı da beraberinde getirmiş ve tartışma, İslâm bilginlerinin büyük bir bölümünün susmayı yeğlemelerine karşılık, günümüze kadar sürüp gelmiştir. Konu günümüzde de canlılığını korumakta, özellikle akademik düzeyde tartışma sürmektedir.

VAHDET-İ ŞUHUD: Görülenlerin birliği. Tasavvufta görülen her nesnede Allah'ı görmek. Vahdet-i vücud (varlık birliği) anlayışına karşı çıkan mutasavvıflar tarafından geliştirildi. Vahdet-i şuhud anlayışının temelinde varlık ile Allah'ın iki ayrı gerçeklik düzlemi oluşturduğu kabulü yatar.

Vahdet-i şuhud, tasavvuftaki fenâ (Allah'ta yok oluş) durumuyla bağlantılıdır. Bu anlayışa göre zahir ve batın olmak üzere iki çeşit fenâ vardır. Zahirî fenâda Allah, insana fiilleriyle tecelli eder. Bu tecelli sırasında insanın iradesi yok olur, ne kendisi, ne de başkası için bir hareket görebilir. Her fiil ve harekette Allah'ı görür. Batnî fenâda ise, Allah insana sıfatlarıyla ya da zatıyla tecelli eder. Zahirî fenâda Allah dışındaki varlıklar yok olurken, batnî fenâda görme durumu da yok olur.

Fenâ durumundaki mutasavvıf Allah'tan başkasını göremez. Kalbinde O'ndan başkası kalmamıştır. Masivaya (Allah dışındaki varlıklar) ilişkin bilinci yok olmuştur. Bu durumun

güçlenmesi halinde tasavvuf yolcusu (salik), her şeyde yalnız Allah'ı görür, artık ortada kendi varlığı bile kalmamıştır. Bu durumun güçlenmesi halinde tasavvuf yolcusu (salik), her şeyde yalnız Allah'ı görür, artık ortada kendi varlığı bile kalmamıştır. Bu durum kulun yok olması, fenâsı, Allah'ın bekası demektir. Fakat Allah dışındaki varlıklar gerçekte yok olmamıştır. İki varlık birleşmiş de değildir. Yaratıcı başka, yaratılan başkadır; Rab başka, kul başkadır. Mutasavvıf fenâ durumundan çıktığında bu gerçeği görür ve kabul eder. Ama fenâ durumunda iken ikilik kalkmış, yalnızca Allah'ın varlığı kalmıştır.

Vahdet-i şühud anlayışına göre fenâ haliyle bağlantılı olan bu durum geçicidir. Bu nedenle görülen dünyanın varlığını kabul etmek Allah ile evrenin varlığını bir saymamak gerekir. Her şey O'ndadır denilebilir, ama her şey O'dur denilmesi fenâ halinin ortaya çıkardığı bir yanılgıdır. Vahdet-i vücud anlayışını benimseyen mutasavvıflar, fenâ makamında kalıp beka mâkamına ulaşamadıkları için bu yanılsa düşmüşlerdir.

Vahdet-i şühud anlayışı, tevhid-i şühudi, fenâ fi's-şühud ve fenâ-i şühudi gibi isimler de alan tevhit anlayışının ürünüdür. Bu tevhid anlayışı şu cümle ile özetlenir: "Lâ meşhude illallah" (Allah'tan başka görülen yoktur). Nakşibendiye tarikatı tarafından benimsenen bu tevhid ve vahdet anlayışı, özellikle İmam Rabbanî'nin vahdet-i vücuda yönelttiği eleştirilerle güç ve yaygınlık kazandı.

Masiva: Dünya, kâinat, tasavvufta âlem. Allah'tan başka her şey demektir. 5 çeşit âlem kabul edilmektedir: lâhut âlemi, ceberut âlemi, melekût âlemi, anasır âlemi, insanı kâmil âlemi. İnsan, masivanın zübdesidir. Genel olarak zahir âlemi görünen âlemdir ve maddedir, batın âlemi ise soyuttur, ruhlar âlemdir. 18.000 âlem demek, dokuz felek, dört unsur, dokuz göktür.

DÖRT ALEM

Nasut, Melekût, Ceberut, ve Lahut adları ile adlandırılan 4 âlem vardır. Bunlar yukarıdan aşağıya sayılınca, “âlem” olur. Aşağıdan yukarıya sayılınca, “makam” olur.

1- NASUT: Bu âleme: Şuhut, Mülk de denilmiştir. Maddi ve Biyolojik âlemdir. Maddi gözle gördüğümüz varlıklar âlemdir. Bu âlem özellikle dünyadır. Dünya, Tanrı'nın süfli – alçak âlemdir. Koyu madde karanlıktır. Bir de bunun göklerin gizli bir kesiminde temsil eden, Nasut Karanlığı vardır. Pâkılanmamış Ruhlar, bu karanlıktadır. Ruhun Tasavvufta bu barzahı geçip, Nurani âleme girmesine Seyri Süluk'un bir parçası denir. Çünkü kul ile Tanrı arasında zulmani ve nurani perdeler bulunmaktadır. Ruhun en çetin seyri, bu zulmani ve karanlık perdeler arasındadır. Salikin – kutsal Tanrı yolcusunun- en çetin devresidir. Ondan sonrası aydınlık içinde seyir –yürümedir.

Nasut âleminde de kutsal mahaller vardır. Kâbe, Ravza-i Mutahhara, Mescid-i Aksa, , Peygamberlerin ve Velilerin makamları, türbeleri ve içinde ibadet edilen mescitler, kutsal ve paktır. Nasut aleminden, bu Kitabım ilk fasıllarında âlem-i Misal ve Âlem-i Ecsam bahsinde yeterince bahsedilmiştir. Yedi belirti kısmının iyice okunup anlaşılması çok faydalıdır.

2-MELEKUT: Melekut âlemi güneşin fezaya doğru ışıklarının hemen hemen bittiği yerden itibaren başlar ve Melekut nuru ile birbirine karışır. Melekut Alemi dördüncü göktür. Nur alemidir. Nurdan yaratılmıştır ve ebedidir. Kutsal Ruhlar, kutsal Melekler ülkesidir. Nasut âleminde her nesne, nasıl atomdan yaratılmış ise Melekutta da nesneler, nurdan – ışıktan yaratılmışlardır. Melekut âlemi , Tanrı kuvvetleri sayılan ruh ve meleklerle doludur. Bunlar da sinemanın beyaz perdesindeki veya aynadaki suretler gibidir. daimidir aslında ışıktırlar. Bu alemde, nehirler , yeşillikler, bol meyveler, kutsal ruhlara ait makamlar vardır. Ancak sözü edildiği gibi bu alemdeki her şeyin asli yapısı nurdur. Öyle görünürler. Melekut sarı ile beyaz karışımı , latif ve tatlı nurdan bir âlemdir .

3- CEBERUT: Ceberut güç, kuvvet anlamına gelir. Bu âlem Tanrının daha kuvvetli , fakat daha latif bir nurundan yaratılmıştır. Çimen rengi , çok tatlı ve dinlendiricidir ve yeşil renkli kutsal

bir nurdur. Bu âlemin bir adı da MAKAM- I MAHMUD'dur . (Öğülmüş makam) Büyük Muhammedi Ruha aittir. Tanrının biricik sevgilisi Ruhların babası, Ruh-u Azamın makamıdır. Çok güzel ve çok büyük, haşmetlidir. Bu yüce makam, Lahuttan sonra en yüce makamdır. Esrarengiz bir durum arzeder. Ceberut âleminde, büyük bir deniz vardır. Dış alemde Güneşin temsil ettiği gibi , iç alemde de bu manevi deniz, büyük Peygamber Hz. Muhammed'in ruhunu temsil eder. Bütün gizli sırlar ve kutsal nimetler bu makamdan diğerlerine süzülür. Diğer alemler bu makamın çok cömert sofrası ile doyurulur ve yaşantıları devam ettirilir. Bu makam da aslında şekil ve suretten beridir. Oda Tanrının kutsal nuru bir şanı, bir belirtisidir.

4- LAHUT: Bu makama, alem-i Hakikat ve Tevhid adı da verilir. Bütün alemlerin kaynağı, özüdür. **“Nur-ul Envar – Nurların Nuru”**dur. Tanrı iklimidir. Ve Tanrının en büyük arşı-tahtı- dır. Tanrı, bu âlemin özüdür. Buradan aşağı alemleri bilim ve hikmetle ve adaletle yönetir. Ancak Tanrı hiçbir şeye istinat etmez-dayanmaz.Taht ve diğer bütün alemler, ona dayanır.Bütün nesneler kendisinin belirtisi olan , sınırsız, sonsuz Tanrı varlığıdır. Kenarı olmayana mekan düşünülmez kendisi nesnelere mekandır. Mekan kendisidir. Mekanın mekanı yani yerin yeri olmaz. İşte en kutsal ve en yüce makam Lahuttur. Gerçeklerin gerçeği olan Hakikat Âlemidir. Bu âlemde, köşk, saray, şekil, suret denen şeyler olmaz. Orada sadece ve sadece, Tanrı yüzünüm nuru vardır. Bütün nefislerden ve kötü huylardan kurtulup paklanmayan, bu **“akdes – çok kutsal”**– makama giremez. Oraya giren ruh, tamamen yok olur. Buna “varlıkta yokluk” denir. Sonra Lahut nurundan tekrar kudsi bir elbise giydirilir. Tanrının kudreti ile yoklukta varlık bulur. Buna da**“yoklukta varlık”** denir. Tasavvufta, **Fenafillah** ve **Bekabillah** diye adlandırılan durumlar bu hallerdir. Niyazi Mısri 'nin :

Sanmakim zâhid gibi havf-ü reca abdalyız.

Geçmişiz andan şeha bezm-i lika abdalyız.

Tekke-i iklim-i Lahutta beka abdalyız.

Ref edip ten cubbesini üryan olan anlar bizi.

Diye dile getirdiği gerçekler , işte bu mübarek ve mukaddes Lahut âleminin gerçekleridir.

Tanrı'nın **“Allah'a koşun”** ve **“Rabbınıza dönün”** âyetleri ve soyun kavuş kutsal sözü ve Peygamberin**“Tanrının huylarıyla – sıfatlarıyla – huylanın”** kutsal sözleri, işte bu en son amaç olan Tanrı ülkesi içindir. Tanrı yolcularının : **“İlahe ente maksudi ve rızake matlubi – Tanrım amacım sensin, talebim senin rızandır.”** Sözüünü gaye ve vird edinmeleri hep bu Lahut ülkesinin şanı içindir.

Vücut bir, mertebe yedi, makam dört gerçeğini yeterince açıklamış olduk. Tanrı belirtisinin altı oluşu, nurun altı renkte görünmesi nedenine dayanır.Tanrının zâtı, renkten beridir. O renksizdir. Su kabını rengini alır. Bu renkler, çimen rengi, yeşil Muhammedi nurdur. Nar kırmızısı, Nuh ve İbrahimi nurdur. Süt beyaz, Musa nurudur. Tatlı gümüşü sarı, Adem nurudur. Siyah, İsa nurunun rengidir ve mavi –eflatun karışımı Natika nurudur. Makamın dört oluşu nedeni : Tanrı tekliği –Ahadiyet, ruh, melaike ve beden gerçeğine dayanır.

NEFS: Nefs', öncelikli olarak bir kimsenin kendisi veya özü anlamına gelir. Açık ve gizli, dünyaya ve ahirete bakan duyuları, maddi ve manevi becerileri, arzu, heves ve ihtiyaçları, canı, ruhu, hayatı ve istekleriyle kişinin bizzat kendisi demektir.

'Nefs', ruh ve kalp manasında da kullanılmıştır.

Şeriat ilminde ise, şehvet (cinsi ve her türlü aşırı istek) ve kızgınlığın başlangıcı olan içteki, insanın içindeki manevi güce nefis denilmektedir.

Nefs kelimesi zaman içerisinde bir çok anlam kazanmıştır ki, bunların bazıları şunlardır: Can, kalp, benlik, kan, iç, kimse, beden, izzet, görüş, kötü göz, arzu, yücelik, bir şeyin özü gibi.

Kur'an-ı Kerim'de, 'kendiniz, kendileri, kendin, kendim' gibi ifadelerle tek tek kişi ve çoğul olarak kişiler hakkında kullanılmaktadır.

Yine Kur'an-ı Kerim'de, can (6 En'am/93), kişinin iç dünyası (2 Bekara/235) anlamındadır.

Âli İmran/61. âyetinde Hz. Muhammed ve Hz. İsa anlamında, bir kaç âyette Allah (cc)ı (5 Maide/116), bir âyette ilâhları (25 Furkan/3), bir âyette de insan ve cin topluluklarını işaret etmek için kullanılmıştır. (6 En'am/130)

Cahiliye dönemi Arap şiirinde daha çok birşeyin özünü, kendisini belirten zamir olarak kullanılan nefis kelimesi zamanla yirmiye aşkın anlamı dile getirecek biçimde kullanılmaya başlandı. Ruh, can, kan, benlik, kalb, iç, kimse, büyüklük, yücelik, cevher, nefret, irade, kem göz, nefis kelimesinin dile getirdiği başlıca anlamlar arasındadır. Kur'an'da zamir biçiminden başka, ruh, can, iç ve kalb anlamlarında kullanıldığı da görülür. Felsefi düşüncenin yaygınlaşmaya başlamasından sonra kelime daha çok ruh karşılığında kullanılmaya başlandı; kelami, tasavvufi ve felsefi nazariyelerin konusu durumuna geldi.

Kur'an'da nefis kelimesi çoğulu olan enfüs ve nüfüs biçimleriyle birlikte genellikle çeşitli varlıkların kendilerini belirtmek üzere kullanılır. Ama zaman zaman hayat ilkesi anlamında ruh, kalb ve iç anlamlarında kullanıldığı da görülür. Sözgelimi,

"Gelin... kendimizi (enfüsena) ve kendinizi (enfüseküm) çağırırım... (Âli İmran, 3/61) âyetinde "kendimiz=enfüsena" Hz. Peygamber'i, "kendiniz=enfüseküm" ise Hz. İsa hakkında tartışmaya kalkışan Hristiyanları dile getirilmektedir. Kelime, "...sen benim nefsimde olanı bilirsin, ben senin nefsinde (nefsike) olanı bilmem..." (el-Maide, 5/I 16) örneğinde olduğu gibi altı âyette Allah'ı, bir âyette (el-Furkan, 25/3) ilahları, bir âyette de (el-En'am, 6/130) insan ve cin topluluğunu belirtmek üzere kullanılır. "Haydi canlarınızı, ruhlarınızı (enfüseküm) çıkarın..." (el-En'am, 6/93) âyetinde insan ruhunu karşılayan nefis kelimesi, diğer bazı âyetlerde "kötülüğü emreden" (emmâre) (Yusuf, 12/53), "kınayan/levvame" (el-Kıyamet, 75/2) ve "huzura eren/mutmainne" (el-Fecr, 89/27) nitelikleriyle kullanılır. " ... Yusuf bunu içinde (nefsihi) sakladı..." (Yusuf,12/77)ş ve "...Allah içinizden (enfüseküm) geçeni bilir..." (el-Bakara, 2/235) örneklerindeki gibi kelime iç ve kalp anlamlarını karşılayacak biçimde de kullanılmaktadır.

Kur'an'daki kullanılışının da etkisiyle Emeviler döneminden itibaren nefis kelimesi yaygın biçimde ruh anlamında kullanılmaya başlandı. Ama ashab, tabiun ve bunların izleyicisi olan selef bilginleri nefsin mahiyeti, nitelikleri gibi konularda Kur'an ve sünnette verilenle yetinerek susmayı yeğliyorlardı. Kur'an ve sünnette geçtiği kadarına inanmayı ilke edinen selefe göre nefsin mahiyetinin kavranması imkansızdı ve bu konuda tartışmaya girmek gereksizdi.

Hicrî ikinci yüzyıldan itibaren Müslüman bilgin ve düşünürler, özellikle Yunan felsefe metinlerinin Arapçaya çevrilmesinden sonra nefis konusunda tartışmaya ve çeşitli düşünceler ileri sürmeye başladılar. Aristo felsefesinin Yeni Eflatuncular tarafından yorumlanan biçiminin ağır etkisini taşıyan bu tartışmalar sırasında nefsin mahiyeti, nitelikleri, kadim olup olmadığı, ölümden sonraki durumu gibi konularda çok sayıda düşünce ve nazariyeler ortaya çıktı.

Nefis konusuyla uğraşan bilgin ve düşünürler, insan gerçekliğinin belirlenmesinde, o zamanlar başlıca yöntem olan mantıki ihtimalleri göz önünde bulundurarak, düşüncelerini bu ihtimallerden birisine dayandırmışlardır. Buna göre, sözgelimi bir insan "düşündüm", "yaptım" dediğinde, buradaki "ben"le anlatılmak istenilen ya cisim (beden), ya cisimsel birşey (araz ya da kuvvet), ya da cisimle cisimsel olanın toplamından oluşabilir. Diğer bir seçenek de bu şeyin ne cisim, ne de cisimsel olmamasıdır. Düşüncelerini bu ihtimaller üzerine kuran Müslüman düşünürler öncelikle iki ana fırkaya ayrıldılar. Birinci fırkaya göre nefis cisim ya da cisimsel olmayan soyut bir varlıktır. İkinci fırka ise nefsin soyutluğunu kabul etmeyerek cisim ya da cisimsel bir varlık olduğunu savunmuştur.

Nefsin soyut bir varlık olmadığını savunan düşünürler, nefsin mahiyeti konusunda birbirinden farklı çeşitli görüşler öne sürmüşlerdir. Bunların başlıcaları şöyle özetlenebilir:

1. Nefis bir atomdur. İbn el-Ravendî'nin savunduğu bu görüşe göre soyut mümkünlerin olması imkansızdır. Nefis ya da ruh, kendi özülle varolan bir cevherdir. Bu cevher basit varlıkları kavrar. Yeri kalptir. Bu nefis insanın özünü oluşturur.
2. Nefis, bedenle birlikte onaya çıkan canlılıktır. Nazzam tarafından savunulan bu görüşe göre insan, bedenle birlikte varolan bu hayattan ibarettir. İnsanda, beden dışında birşey yoktur.
3. Nefis, beyinde güç, kalpte fiildir.

4. Nefs üç ayrı cisimden oluşan bir bileşiktir. Eski Müslüman hekimlerin savunduğu bu görüşe göre nefsi oluşturan bileşiklerden birisi buhar gibi sıcak ve latif bir cisimdir. Yeri kalptir. Hayvan bu nefisle varlık kazandığı için nefs-i hayvani ya da ruh-ı hayvani adı verilir. İkincisi, yine latif, buhar gibi bir cisimdir. Bunun yeri karaciğerdir. Buna da nefs-i tabii ya da ruh-ı tabii denir. Üçüncüsü de yine buhar gibi latif bir cisimdir. Yeri beyindir. Buna da nefs-i insani ya da ruh-ı insani adı verilir.

5. İnsanın gerçekliğini oluşturan nefs, insanın maddi bedenidir. Bazı kelamcılar bu görüşü benimsemişlerdir.

6. Nefs, kemiyet ve keyfiyet bakımından dört sıvının mutedil ölçüdeki bileşiminden oluşur. Bu görüş de eski hekimler arasında yayılmıştır.

7. Nefs, mutedil ölçüdeki kandır.

8. Nefs, mahiyet bakımından maddi bedene muhalif, ama gül suyunun gülde, zeytin yağının zeytinde yayılması gibi bedene yayılan nurani, yüce, diri ve hareketli bir cisimdir. Bu cisim ayrılmaz, değişmez, parçalanmaz. Maddi beden oluşarak kendisine yetenek kazandığı zaman bu nurani latif cisim bedene nüfuz eder, yayılır. Beden bu yayılmaya uygun olduğu sürece canlı kalır; yayılmaya engel olan bir durum belirirse, nefsin yayılması sona erer ve ölüm ortaya çıkar. Birçok büyük kelamcı bu görüşü benimsemiş, İbn Kayyim el-Cevzî ve İmam Şarânî nefse ilişkin olarak yazdıkları müstakil eserlerde bu görüşü savunmuş, Fahreddin er-Râzî bu görüşün güçlüüğünü belirtmiştir.

Muhakkik kelamcılarla İslâm filozofları ve mutasavvıflarının bir bölümü de nefsin soyut bir cevher olduğunu savunmuşlardır. Bunlara göre insanın mahiyeti ne cisimdir, ne de cisimseldir. Nefs, maddeden ayrı bir cevherdir. Ne var ki bunlar da kendi içlerinde iki fırkaya ayrılmışlardır. Muhakkik kelamcılara göre insan, bu nefs cevheriyle beden birleşmesinden oluşur. İkinci fırkayı oluşturan filozoflarla mutasavvıflara göre ise, nefs bedene iliştiğinde onunla birleşir. Nefs beden, beden de nefsin aynısı olur. Birleşmelerinden sonra ikisinin toplamı insanı oluşturur. Ölümle bu birlik bozulur. Nefs kalır, beden ise yok olur.

Tüm İslam fırkaları nefsin kadim olmadığına, sonradan yaratıldığına görüş birliği içindedirler. Buna karşılık nefsin bedenden önce yaratılıp yaratılmadığı konusu görüş ayrılıklarına neden olmuştur. İslam filozofları olarak bilinen Meşşâîler, nefsin bedenden sonra, yani ceninin ana rahmindeki oluşumundan sonra yaratıldığını savunmuşlardır. Bazı ifadeleri Gazalî'nin de bu görüşü benimsediğini göstermektedir. Ne var ki, Gazâlî'nin nefsin bedenden önce yaratıldığını kabul ettiğini gösteren ifadeleri de bulunmaktadır. Kelamcılarla mutasavvıfların büyük çoğunluğu ise nefsin bedenden önce yaratıldığını kabul etmektedir.

Nefsin mahiyeti konusundaki düşüncelerinde Yunan felsefesinin yoğun etkisinde kalan Müslüman düşünürler, özellikle Aristoteles'in izinden giderek nefsin üç türü, derecesi ya da durumu olduğunu kabul etmişlerdir. Buna göre nefs nebatî, hayvani ve insani nefis olmak üzere üçe ayrılır. Tüm bitki, hayvan ve insanlarda ortak olan nebatî nefsin üç gücü vardır. el-Kuvvetü't-tegazziye (beslenme gücü), el-kuvvetü't-tenmiye (büyüme gücü) ve el-kuvvetü't-tevellüdiye (üreme gücü) denilen bu güçler yardımıyla canlılar, varlıklarını ve türlerinin devamını sağlar. Hayvan ve insanlarda ortak olan hayvani nefsin de kendine özgü güçleri vardır. Bunlar hareket ve algı güçleridir. Hareket gücü, el-kuvvetül-baise (harekete geçiren güç) ve el-kuvvetül-fâile (etkin güç) olmak üzere ikiye ayrılır. el-Kuvvetül-baise, yararlı şeyleri çeker, zararlı şeyleri defeder. el-Kuvvetül-fâile ise çeşitli hareketleri meydana getirmek üzere sinir ve kaslara yayılmıştır; görevi, sinir ve kasları gerip gevşeterek hareketi sağlamaktır. Algı güçleri de el-havasul-zahire (dış algı güçleri) ve el-havasul-batıniye (iç algı güçleri) olarak ikiye ayrılır. el-Havasul-zahire beş duyudan oluşur. el-Havasul-batıniye de hiss-i müşterek (ortak duyu), musavvıra (tasarlama gücü), mütehayyile (hayal gücü), vehim (sezgi gücü) ve hafızadan (hatırlama gücü) meydana gelir. Yalnız insanlara özgü olan insani nefsin de kendine özgü güçleri vardır. Bunlar el-kuvvetül atime (bilici güç) ve el-kuvvetül-amile (yapıcı güç) adlarını taşır. Nefs-i natika (düşünen, konuşan nefis) ya da nefs-i akli (akli nefis) denen insani nefis beden düşünceye ait fiilleri akletmesi ve genel işleri algılaması bakımından ilk olgunludur. Hemen hemen tüm kelamcılar, mutasavvıflar ve filozoflarca benimsenen bu nefis nazariyesi İslâm dünyasında gelişen psikolojinin (ilmü'n-nefs) temellerini oluşturur. Ama bu nazariye kelamcılar, mutasavvıflar ve filozoflarca farklı biçimde ifade edilmiş, özellikle İbn Sina,

Gazalî, İbnül-Arabî ve er-Râzî gibi doktrin sahibi büyük düşünürlerce farklı biçimlerde yorumlanarak kendi sistemleri içine yerleştirilmiştir.

Nefsin mertebeleri

1. Nefsi Emmare: Kötülüğü emreden ve bundan zevk alan nefistir.
2. Nefsi Levvame: Kötülük yaptığında bundan pişman olup af dileyen nefistir.
3. Nefsi Mülhime: Allah'tan ilham alan nefis.
4. Nefsi Mutmainne: Tatmin olmuş nefistir.
5. Nefsi Radiyye: Allah'tan razı olmuş nefistir.
6. Nefsi Mardiyye: Allah'ın razı olduğu nefistir.
7. Nefsi Tezkiye: Bu kademedeki nefis temizlenmiştir.
8. Nefsi Kâmile: Olgunluğa ermiş nefistir. Mürşidi Kamillerin nefsinin karşılığıdır.

Fenafillah, "Ölmeden önce ölmek" anlamına gelir. Tasavvuf inancına göre, evrende gerçekte Allah'ın varlığından başka ebedi olan gerçek varlık yoktur; varlıklar onu gösteren birer aynadır. İnsan, er ya da geç Allah'a geri dönecektir. Bir Vahdet-i Vucut kavramıdır.

Fenafışşeyh: Bu makamda bulunan mürit yaptığı her işi şeyhinden bilir. Nereye baksa hep onu görür, daima onun huzurunda bulunduğu hissiyle ahlakını düzeltip güzelleştirir. Bu makamdan sonra fenafırrasul gelmektedir.

Zühhd: İsteksizlik, rağbetsizlik, aza kanaat. Terim olarak, dünyaya ve maddî menfaate değer vermemek, çıkarıcı, menfaatperest ve bencil olmamak, kalpte dünya ve çıkar kaygısı taşımamak, kanaatkâr olmak demektir. "Elde olan dünyalığa sevinmemek ve elden çıkana üzülmemek, elde bulunmayan şeyin gönülde de bulunmamasıdır" şeklinde de tarif edilir.

Zühhd sahibi olanlara; zahid denilir. Zühhd, dünyayı tamamen terk edip çalışmayı bırakmak, dünya nimetlerine sırt çevirip, kuru ekmek yiyerek aba giymek değil, lezzet verici şeyleri azaltmak, onlara dalmamaktır. Başka bir ifadeyle: Ahireti unutup, dünyaya esir olmamaktır. Hz. Peygamber, zühdün; helâllara haram kılmak veya malı telef etmek değil, elde olana güvenmemek olduğunu bildirmiştir.

Allah (c.c) kullarının yararlanması için çeşit çeşit nimetler yaratmış, dünyayı güzellik ve lezzetlerle donatmıştır. Bunlardan yararlanmak herkes için olduğu gibi müslüman için de tabîî bir haktır. Ancak, müslümanın dikkat etmesi gereken husus, dünya nimetleri ve zevklerinden istifade etmek için, meşru olmayan yollara sapmamak, israf etmemek ve haramlara dalmamaktır. Müslüman meşru sınırlar içerisinde dünya nimetlerinden istifade ederken âhireti hiç bir zaman unutmamalı, asıl zevk ve nimetlerin orada olduğunu bilmelidir. Kısaca, âhireti unutup, dünyaya gönül vermemelidir.

SEYR-Ü SÜLUK : Yürüme, gezme, seyretme, yola girme, yol tutma, mutasavvıfın Allah'a ulaşmayla sonuçlanan manevî yolculuğunu belirten bir tasavvuf terimi. Aynı anlamda sefer ve seyahat kelimeleri de kullanılır. Bir tarikata girerek seyr-ü sülûke başlayan mutasavvıf ise; "salık", "ehl-i sülûk", "sair", "saih", "seyyar" ve "müsafır" gibi isimlerle anılır.

Seyr-ü sülûk, kişinin kendi başına yapabileceği bir iş değildir. Önce bir tarikata girilmesi, bir mürşide bağlanması gerekir. Bu bağlanma seyr-ü sülûkün vazgeçilmez şartıdır. Salık, Sülûku boyunca dünyevî ilgi ve ilişkilerden kesilerek nefsini arındırır, kötü huylardan kurtularak ahlâkını güzelleştirir; böylece Allah'a ulaşma (vusul) yeteneği kazanır.

Mutasavvıflar iki farklı seyr üzerinde dururlar. Bunlar "seyr-i nüzulî" ve "seyr-i urucî" isimleriyle anılır. Seyr-i nüzulî (iniş seyri); mutlak varlığın mukayyed varlığın var olması, zuhuru için yaptığı seyirdir. Başka bir deyişle Ahadiyet (Teklik) mertebesindeki Allah'ın mümkün çokluklar (kesret) mertebesine; vacib'in imkan mertebesine; küll'ün cüz'e nüzulü, inişidir. Bu seyre "seyr-i inbisâtî" veya "seyr-i zuhuri" da denir. Varlıklar dünyası ve insan bu seyrin bir sonucudur. Seyr-i urucî (yükselme seyri), mukayyed varlığın mutlak varlık'ta yok olmak için yaptığı seyrdir. Diğer bir ifadeyle cüz'ün küll'e, mümkün varlığın mutlak'a, insanın

Allah'a seyridir. "Seyr-i şuurî" de denilen bu seyr, tarikatlarda amaçlanan manevi seyri, yolculuğu meydana getirir.

Salikin yapacağı manevi yolculuğun dört mertebesi vardır. Birinci mertebeye "seyr-i ilallah" (Allah'a yolculuk) denir. Bu mertebenin özü, nefs menzilinden kalkıp gerçek varlığa (Allah'a) doğru yürümektir. Bu yolculuk, çoklukta (kesret) birlik (vahdet) kavrandığı zaman sona erer. Seyr-i ilallah, kalbi mümkün varlıkların bilgisinden boşaltarak Vacibül-Vücut'un (zorunlu varlık) bilgisi ile doldurmakla sonuçlanır. Bu yolculuğun sonunda salik Allah'ta yok olur, "fenafillah" derecesine yükselir. Manevi yolculuğun ikinci mertebesine "seyr-i fillah" (Allah'ta yolculuk) denir. Bu seyr sırasında salik Allah'ın nitelikleriyle (sıfatlarıyla) donanır; Allah'ın isimleriyle gerçeklik kazanır. Buna karşılık bütün beşerî nitelikleri yok olur. Evrenin üzerindeki perde kalkar, ilm-i ledün denilen gizlilikler bilgisi, hakikatler bilgisi salike açılır. Salik bu seyrin sonunda "bekabillah" denilen Allah'ta varolma durumuna ulaşır.

Seyr ü sülukün üçüncü mertebesi "seyr-i ma-Allah" (Allah ile yolculuk) adını alır. Bu seyr sırasında ikilik ortadan kalkar; salik ilahi teklik makamı olan Ahadiyet'e ulaşır. Bu makam mutasavvıflar tarafından "Kâbe kavseyni ev edna" (İki yay kadar ya da daha az) en-Necm, 53/9) makamı olarak da anılır.

Manevî yolculuğun dördüncü mertebesini "seyr-i anillah" (Allah'tan yolculuk) oluşturur. Bir anlamda Allah'a yükselen salikin dönüş yolculuğunu dile getiren bu seyr, birlikten çokluğa (vahdetten kesrete) geri geliştire. Diğer bir deyişle talipleri aydınlatmak, irşad etmek, onlara yol göstermek için Allah'tan halka dönüşdür. Bu yolculukla ulaşılan makama "beka ba'de'l-fena" (yokluktan sonra varolma), "sahv ba'del-mahv" (yokluktan sonra kendine gelme) ve "fark ba'del-cem" (birlikten sonra ayrılık) gibi adlar da verilir.

Dört manevî yolculuktan ilk ikisi saliki velayet (velilik, Allah dostluğu) makamına ulaştırır. Son iki yolculuk ise salikin mürşidlik yetkisini kazanması için zorunludur. Manevi yolculuğun başarı ile tamamlanabilmesi için mürşid kadar diğer bazı yardımcı öğeler de gereklidir. Bunlar aşk, ihsan ve ihlastır. Allah aşkı olmadan çekilecek bütün zahmetler boşa gider. İhlas ve ihsan ise imanın gereklerindendir. İhlasın en alt derecesi Allah'tan başka tapılacak bir varlık olmadığını (la mabude illallah); en üst derecesi ise Allah'tan başka bir varlığın bulunmadığını (la mevcude illallah) kavramaktır. İhsan ise, salikin bütün bağlarını keserek Allah'a yönelmesini belirtir. Seyr ü süluk, ancak bu üç öğenin tam olarak gerçekleştirilmesi ile tamamlanabilir. Sülukün bilgi ile sırf bilmekle bir ilgisi yoktur, Süluk; yaşayarak, tadarak, haller aracılığı ile Allah'a ulaşmaktır.

Mutasavvıflara göre seyr-ü sülukün iki temel yöntemi vardır. Birinci yöntem, tarik-i ruhani denilen ruhun arındırılması; ikinci yöntem ise tarik-i nefsanî denilen nefsi eğitime yöntemidir. Ruhu arındırma yönteminin temelini sıkı bir ibadet, riyazet ve mücahede ile kalbi arındırarak, iyi ahlâkla ahlâklanarak Allah'a ulaşma çabası oluşturur. Bu yöntem daha çok tarik-i ahyar (hayırlılar yolu) ya da tarik-i ebrar (iyiler yolu) olarak anılır.

Tarik-i şuttar (aşk ve cezbe yolu) ve tarik-i sairin (süluk edenler yolu) da denilen nefsi eğitime yöntemi, nefsin çeşitli mertebeleri üzerine kuruludur ve yedi aşaması vardır. Nefs, birinci aşamada "emmare" (kötülüğü buyuran) makamındadır. Bu nedenle salik sürekli nefsine karşı mücahede etmek zorundadır. Mürşid bu aşamada salike "la ilahe illallah" zikrini verir. Emmare aşamasındaki salikin seyri "seyr-i ilallah" (Allah'a yolculuk); hali "havf ü reca" (korku ve umut); alemlî şahadettir (görülen alem). Salik mücahede yoluyla nefs-i emmarenin (kötülüğü emreden nef's) isteklerinden uzaklaşır, ahlâkını güzelleştirirse; mürşidi onu seyrin ikinci aşamasına geçirir. Salik bu aşamada tevhidi Allah'dan başka tapılacak yoktur (la mabude illallah) biçiminde anlar.

Sülukün ikinci aşamasında nefs, "levvame" (kınayıcı) durumuna gelir. Salik bu aşamada işlediği günahlardan pişmanlık duyar; vicdan azabı çekmeye, kendisini kınamaya başlar. Bu aşamada salikin zikri "Allah"; seyri, seyr-i lillah; hali, kabz ve bast (sıkıntı ve rahatlık); alemlî, berzaktır (ara alem). Salik, bu aşamada tevhidi Allah'tan başka maksud yoktur (la maksude illallah) biçiminde anlar.

İkinci aşamayı geçen "salikin nefsi mülhime" (iyiliği ilham eden) niteliği kazanır. Bu nedenle üçüncü aşama mülhime makamı, mertebesi adını alır. Bu mertebede mürşid salike "Hu" zikrini verir. Mülhime mertebesinde salikin hali heybet (korku ve çekinme); seyri, seyr-i alellah; alemlî melekuttur (yücelik, ululuk alemlî). Salik bu aşamada zikirden tat almaya başlar, kalbinden

Allah dışındaki tüm varlıkları çıkarır ve Allah'ın rızasına yönelir; kalbinde aşk ateşi yanmaya başlar, ahiret mükafatları gözünde değerini yitirir. İlk iki aşamada salikin bilgisi ilme'l-yakin derecesinde iken, bu aşamada aynel-yakin derecesine yükselir. Salik, bu aşamada tevhidi Allah'tan başka sevicecek yoktur (la mahbube illallah) biçiminde anlar".

Dördüncü aşama "mutmainne" aşamasıdır. Salikin nefsi bu aşamada mutmainne (tatmin bulmuş) niteliği kazanır. Mürşid salike "Hak" zikrini verir. Bu mertebede salikin seyri, seyr-i ma-Allah; hali, sekr ve sahv (kendinden geçme ve kendinde olma); alemi, ceberuttur (güçler alemi). Kimi keşif ve kerametlere ulaştığı bu aşamada salik tevhidi, tevhidin son ve mükemmel biçimi olan Allah'tan başka varlık yoktur (la mevcude illallah) biçiminde anlar.

Beşinci aşama "râziye" aşamasıdır. Salikin nefsi bu aşamada raziye (razı olmuş) niteliği kazanır. Mürşid salike "Hay" zikrini verir. Beşeri nitelikleri yok olan salik Allah ile varolma (bekabillah) hali için yetenek kazanır. Salikin bu aşamadaki makamı, raziye; hali hayret; alemi, lahut (ruhlar alemi); seyri, seyr-i fillahtır. Salik, tevhidi, Allah'tan başka varlık, maksut ve sevilen yoktur (la mevcude ve la maksude ve la mahbube illallah) biçiminde kavrar.

Salik beşinci aşamanın sonlarına doğru ilahi tecellilere tanık olarak altıncı aşamaya geçer. Bu aşamaya "marziye" mertebesi denir. Salik'in nefsi bu aşamada marziye (razı olunmuş) niteliği kazanır. Salikin makamı, marziye; zikri, "Kayyum"; hali "temkin" (yerleşme); seyri, seyr-i anillah alemi, şehadettir (görülen dünya). İlahi bir çekimle (cezbe), bilgisi aynel-yakinden hakkel-yakin derecesine yükseltilir.

Bilgisi hakkel-yakin derecesine yükselen salik son aşamaya geçer. Bu aşama "kâmile" mertebesidir. Salikin nefsi "kâmil" (olgun) duruma gelir. Salikin bu aşamadaki zikri "Kahhar"; seyri, seyr-i billah; hali, beka (Allah'ta varolma); alemi, kesrette vahdet (çoklukta birlik) ve vahdette kesrettir (birlikte çokluk). Bu aşamada salik tüm olgunlukları kendinde toplamış, artık riyazet ve mücadeleye ihtiyacı kalmamıştır. Bütün istekleri Allah tarafından karşılanır; ama o Allah'ın rızasından başka bir şey istemez.

Seyr ü sülukün ayrılmaz gereklerinden birisi de çiledir. Farsça kırk anlamındaki "çhil" kelimesinden alınan çilenin Arapça karşılığı "erbain"dir. Tarikatlarda çile, sakın bir yere çekilerek zikir, ibadet ve tefekkürle uğraşmak demektir. Genellikle adına uygun biçimde kırk gün sürer. Ancak üç günden bin bir güne kadar değişen uygulamalarına da rastlanır. Salik, çileyi mürşidin denetimi altında tamamlar. Çilenin şartlarını yerine getirmeyen salik çileden çıkar. Buna "çile kırma" denir. Çilenin tamamlanması "çile çıkarmak", "erbain çıkarmak" deyiimiyle anlatılır; çileyi tamamlayan salik de "çilekeş" adını alır.

Daha önce ya da seyr ü süluk sırasında cezbeye tutulmaları bakımından salikler çeşitli sınıflara ayrılırlar. Seyr ü süluk içinde cezbeye tutulanlar "salik-i meczub" adını alırlar. Daha önce cezbeye tutulmalarına rağmen tarikata girerek seyr ü sülukünü tamamlayan saliklere "mezcub-ı salik" denir. Seyr ü süluk sırasında herhangi bir makamda takılıp kalan, cezbeye tutulmayan salikler "salik-i gayri meczub" adını alırlar. Daha önce cezbeye tutulan ve sülukü tamamlayan mutasavvıtlara da "mezcub-ı gayri salik" denir. Salik-i meczub ve meczub-ı salik sınıfını oluşturan salikler mürşidlik görevini üstlenirler. Son iki sınıfı oluşturan salikler ise mürşidliğe ehil sayılmazlar.

Bütün bu kavramlar hep daha sonra ortaya çıktığı, Hz. Peygamber (s.a.s) Hulefa-ı Râşidin, Sahabe ve Tabiin, müctehid imamlar ve daha sonraki dönemlerde asla bilinmeyen ve kullanılmayan terimlerdir. Genellikle seyr-ü süluk ile Budizm'deki Mirvana arasında büyük bir yakınlık ve benzerlik görüldüğü için, bunun eski hind düşüncesinden geldiği görülmektedir.

Seyr ilallah, seyr maaltah, fena fillah, Allah'ın sıfatları ile donanma onunla ahadiyet'e yani teklik makamına ulaşma gibi anlayış ve terimlerin İslâm'da, Kur'ân ve sünnette, sahabenin icmamda, büyük müctehidlerin kullandığı literatürde asla görülmeyen ve bilinmeyen terimlerdir. Bunlar zaten İslâm'da yalnız mutasavvıfların kullandığı terimler olup alimler tarafından asla kaleme ve ağza alınmayan terimlerdir.

İslâm, insanları böyle aslı astarı olmayan düşüncelerden, Kur'an ve sünnette en ufak bir delili bulunmayan faraziyelerden oluşmuş dolambaçlı ve zor yollara değil; insan fitratına eşyanın realitesine en uygun olan dosdoğru yola, sırat-ı müstakime, Şeriat-ı Muhammediyeye davet eder. Allah'ın ve Rasûlünün apaçık delillerle, ayetler ve beyyinelerle işaret ettikleri bu şeriat yolunda yürüyen mü'min, dünyada kendisine bahşedilen nimetlerden faydalandığı gibi, ahirette de sonsuz Cennet nimetlerine ve hepsinden önemlisi Allah Tebarek ve Teala'nın rızasına nail

olur. İşte dosdoğru yol budur. İnsanlar bunun dışındaki yolları aramak, o dolambaçlı yollara salık olmak hususunda şer'an mezun ve me'mur değildirlir.

DÖRT KAPI KIRK MAKAM

Dört Kapı Kırk Makam düsturu ile (ilkeleşen) insanı “İnsan-ı Kamil” (olgun insan) olmaya taşıyan ilkeleri Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli tespit etmiştir. Bu ilkeler aşama aşama olup insanı olgunluğa götürür. Ulu Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli bunları şöyle özetlemiştir: “Kul, Tanrı'ya Kırk Makam'da erer.. ulaşır.. ve dost olur.

Sırayla Şeriat, Tarikat, Marifet ve Sırr-ı Hakikat olan bu kapıların her birinin 10 makamı vardır.

Her Can bu dört kapı (Çar, Bab – İlim Şehr'ine giren kapı) ve bu dört kapı içinde kırk makamdaki geçerek, ruhunu ve benliğini erdemli hale getirerek İnsan-ı Kamil olur.

ŞERİAT MAKAMLARI:

1. İman etmek
2. İlim öğrenmek
3. İbadet etmek
4. Haramdan uzaklaşmak
5. Ailesine faydalı olmak
6. Çevreye zarar vermemek
7. Peygamberin emirlerine uymak
8. Şefkatli olmak
9. Temiz olmak
10. Yaramaz ve sakıncalı işlerden sakınmak

Şeriat Kapısı'nı ve makamlarını şöyle özetleyebiliriz:

Kendi öz benliğini kötülükten arıtmayan, gelişmemiş, olgunlaşmamış insanın, din kuralları ve yasalar zoruyla eğitilmesi, kişilere ve topluma zarar verecek hareketlerde bulunmasına meydan verilmemesidir.

TARİKAT MAKAMLARI:

1. El almak / Tövbe etmek
2. Mürşidin öğütlerine uymak
3. Temiz giyinmek
4. İyilik yolunda çalışmak
5. Hizmet etmeyi sevmek
6. Haksızlıktan korkmak
7. Ümitsizliğe düşmemek
8. İbret almak
9. Nimet dağıtmak
10. Özünü fakir görmek

Tarikat kapısını ve makamlarını şöyle özetleyebiliriz:

İnsanın kendi öz iradesiyle hiç bir dış zorlama olmadan her türlü kötülüğü benliğinden kovabilmesi, elinden gelebilecek tüm iyilikleri hiç kimseden esirgememesi aşamasıdır.

MARİFET MAKAMLARI:

1. Edepli olmak
2. Bencillik, kin ve garezden uzak olmak

3. Perhizkârlık (İsraf ve müsriflikten kaçınma)
4. Sabır ve kanaat
5. Utanmak
6. Cömertlik
7. İlim öğrenmek
8. Hoşgörü olmak
9. Özünü bilmek
10. Arif olmak (kendini bilmek)

Marifet kapısını ve makamlarını şöyle özetleyebiliriz:

Duygu ve ilimde en yüksek düzeye ulaşmak, tanrısal sırları fark etmektir.

HAKİKAT MAKAMLARI:

1. Alçak gönüllü olmak
2. Kimsenin ayıbını görmemek
3. Yapabileceği hiç bir iyiliği esirgememek
4. Allahın her yarattığını sevmek
5. Tüm insanları bir görmek
6. Birliğe yönelmek ve yöneltmek
7. Gerçeği gizlememek
8. Manayı bilmek
9. Tanrısal sırrı öğrenmek
10. Allahın varlığına ulaşmak

Hakkı görmek, zaman ve mekân üstü Tanrısal Dem'in kudreti içinde Devr-i Alem'e dönmektir.

YÜZYILLARA GÖRE TASAVVUF EDEBİYATININ EN ÖNEMLİ TEMSİLCİLERİ

ORTA ASYA/TÜRKİSTAN SAHASI

Ma'suk Tusi
Ali Abu

HOCA AHMET YESEVİ

Ahmet Yesevi, 1093 yılında bugünkü Kazakistan'ın Çimkent şehrinin doğusundaki Sayram kasabasında doğmuştur. Tam adı Ahmed bin İbrâhim bin İlyâs Yesevî'dir. 7 yaşında iken babasının ölümünden sonra, ablası ile birlikte Sayram yakınlarındaki Yesi'ye yerleşen Yesevi, burada "Arslan Baba" adlı bir Türk şeyhinden ilk eğitimini almaya başladı.

Eğitiminin ilk aşamasını tamamladıktan sonra 27 yaşında iken Buhara'ya giden Yesevi, burada dönemin önde gelen din bilginlerinden olan Şeyh Yusuf Hemedani'ye intisap edip müridi oldu. Burada yoğun bir tasavvuf eğitimi alan Yesevi, Şeyhin dört halifesinden üçüncüsü olmuştur. Daha sonra irşad makamını Şeyh Adülhalik Gücdûvani'ye bırakarak Yesi'ye döndü. Yesi'de Yeseviye Ocağı'nı kurdu.

Geçimini tahta kaşık ve kepçe yontup satmakla temin eden Ahmed Yesevî zamanını daha ziyade ibadet, öğretim işleri ve irşadla geçirirdi. Şöhreti yayıldıkça mürit sayısı da artıyor ve hakkında pek çok kerametler rivayet ediliyordu. Hz. Hızır ile sürekli sohbet hâlinde olduğu söylenir. Bir rivayete göre Hz. Hızır kendisine, "Her gün yedi iklimde yedi defa musahib ararım, fakat senden daha kabiliyetli ve gerçek bir musahibe rastlamadım." demişti. Ahmed Yesevî'nin şöhret ve nüfuzunu gösteren başlıca keramet ve menkıbeleri şunlardır.

Rivayete göre Ahmed Yesevî'nin bir öküzü varmış. Üzerine bir heybe, içine de yonttuğu kaşık ve kepçeleri yerleştirir, pazara gönderirmiş. Kaşık veya kepçeye ihtiyacı olanlar heybeden alır, bedelini de heybeye koyarlarmış. Eğer bedelini koymasalar, hayvan peşlerinden ayrılmazmış.

An'aneye göre Horasan erenleri Ahmed Yesevî'nin büyüklüğünü ve kıymetini takdir etmekle beraber, ulaştığı mertebeyi tespit edemiyorlarmış. Bir toplantı düzenleyerek Hoca Ahmed Yesevî'yi davet etmeye karar vermişler. Haber vermek için de içlerinden bir kaçı turna kılığına girerek yola çıkmış. Bâtın kuvveti ile bu durumdan haberli olan Ahmed Yesevî müridlerine yedi velînin kendisini ziyarete geleceğini bildirerek bazı dervişleri ile turna kılığına bürünüp karşılamaya çıkmış. Semerkand sınırında büyük bir nehrin üzerinde her iki taraf karşılaşmış. Hâce'nin bu kerametini gören Horasan erenleri âciz kalıp mahcup olmuşlar. Nehir üzerinde sohbet ettikleri sıra Ahmed Yesevî suya nazar salınca bir bezirganın suda çırpındığını, mallarının ise suda sürüklendiğini görmüş. Bezirgan bu felâketten kurtulur ve mallarına kavuşursa, yarısını bağışlayacağı yolunda adakta bulunmakta imiş. Hoca Ahmed Yesevî elini uzatarak bezirganı sudan çekip kurtarmış. Mallarına da kavuşan bezirgan o sıra insan kılığına dönen Hoca Ahmed Yesevî'nin ellerine sarılıp kurtulan mallarının yansını bağışlamış. Ahmed Yesevî de bu malları Horasan erenlerine dağıtmak üzere gelenlere vermiş. Bu keramet Hacı Bektaş-ı Velî'nin Velâyetnâme'sinde de yer almaktadır.

Ahmed Yesevî'nin ünü yayılıp müridleri çoğaldıkça muhalifleri ve kendisini çekemeyenler de artmış. Bunlar Hoca Ahmed Yesevî hakkında çeşitli iftiralar uydurup yaymaya başlamışlar. Hoca Ahmed Yesevî'yi bilhassa meclisine kadın-erkek birlikte katılıp zikretmekle suçlamışlar. Şeriate son derece bağlı olan Mâverâünnehr ve Horasan âlimleri bu durumun şeriate aykırı olduğu hususunda birleşip konuyu incelemek üzere birini göndermişler. Yapılan inceleme neticesinde bunun iftira olduğu anlaşılmış, fakat Ahmed Yesevî kendilerine

bir ders vermek istemiş. Hoca Ahmed Yesevî müridleriyle toplantı halindeyken ağzı mühürlü bir hokka getirtmiş ve topluluğa hitaben, "Sağ elini buluş çağından bugüne kadar avret uzvuna dokundurmamış biri var mı?" diye sormuş. Kimse cevap vermemiş, sonunda müridlerinden Celâl Ata elini dokundurmadığını bildirince Ahmed Yesevî hokkayı eline vermiş ve onu müfettişle birlikte Mâverâünnehr ve Horasan diyarına göndermiş. Âlimler ve şariatçılar toplanıp hokkayı açtıklarında, içinde pamukla ateşin bir arada bulunduğunu görmüşler. Bununla âlimler ve şariatçılar Hoca Ahmed Yesevî'nin kendilerine vermek istediği dersi anlamışlar. Hoca Ahmed Yesevî bu kerametiyle, "Eğer kadın ve erkek ehl-i Hak meclisinde birlikte ibadet ve zikir ederlerse, Hak Teâlâ'nın gücü onların kalbindeki her türlü kötülüğü yok etmeye muktedir olur." demek istemiş. Hoca Ahmed Yesevî'nin ahvalinden şüphe edenler çeşitli hediyeler göndermek suretiyle kendilerini affettirmek yoluna gitmişler.

Yine bir gün Kazan Han, Hoca Ahmed Yesevî'nin cuma namazı için camiye gelmediğini öğrenince suçlamaya çalışmış. Mesele etraflıca araştırıldığında Hoca Ahmed Yesevî'nin cuma namazını Mısır'daki Câmîü'l-Ezher'de edâ ettiği öğrenilmiş.

Menkıbeye göre Ahmed Yesevî'nin muhaliflerinden biri de Horasan şeyhlerinden ve dört yüz yaşında olan Baba Mâcîn imiş. Her gün yirmi dört yıgaç (bir mesafe ölçüsü) uçarak Yesi'ye gelmiş. Ahmed Yesevî'yi bularak onu kadınlı erkekli meclis kurmaktan ve halkı azdırmaktan men' etmeye çalışmış. Bunun üzerine Hoca Ahmed Yesevî'nin emriyle müridlerinden Hakîm Ata ve Sûfî Muhammed-i Dânişmend, Baba Mâcîn'i yakalamışlar ve bir sütuna sıkıca bağlayıp kamçılarlamışlar. Beş yüz kamçı boyunca hiç ses çıkarmamış, ağlayıp sızlamamış. Ancak bir kamçı fazla vurulunca ağlamaya başlamış. Bu durumu gören müridleri şeyhlerinden sebebini sorduklarında şeyh şu cevabı vermiş: "Beş yüz kamçı vurulduğunda arkasında yerleşmiş olan cin ve periye değmişti. Cin ve peri ayrılınca fazladan vurulan bir kamçı kendisine değdi, bu sebeple ağlamaya başladı". Baba Mâcîn bu olay üzerine Ahmed Yesevî'nin erliğini ve mertebesini bilip ona intisap etmiş. Hoca Ahmed Yesevî'nin tâlim ve irşadı ile kısa zamanda olgunlaşıp şeyhin önde gelen müridlerinden biri olmuş.

Şüphesiz ki Hoca Ahmed Yesevî'nin rivayet edilen kerametleri ve hakkında oluşan menkıbeleri bunlardan ibaret değildir. Orta Asya Türk dünyasında hatırasının asırlarca canlı tutulması ve Yesevî dervişlerince bir gelenek hâlinde devam ettirilmesi onun ününün ne derece yaygın ve etkisinin ne ölçüde kuvvetli olduğunu açıkça göstermektedir. Aradan sekiz asır geçtiği hâlde bugün bile Orta Asya ve Dünya Türkleri onu hürmetle anmakta ve ermiş bir kişi olarak kabul etmektedirler.

Divan-ı Hikmet:

Fakrname: Divan-ı Hikmet'in bir önsözüdür. Tarikat adabını ve erkânını anlatır.

HÂKİM SÜLEYMAN ATA

Harezmlî'idir. Ahmet Yesevî'nin müridi ve onun geleneğini yaşatmaya çalışan sufidir. 1187 yılında vefat etmiştir. Bakırganlı olduğu bilinir ancak Bakırgan'ın nerde olduğu bilinmemektedir. Ömrünün çoğunu Horasan civarında geçirmiştir. Kuru odun menkıbesi ile hikmet söylemeye başlar. Ayrıca namaz bozulması ve deve menkıbeleri vardır.

Kitab-ı Bakırgan: Şiirler, hikmetler, Miracname, Ahir Zaman Muhammesi ve Bibi Meryem olmak üzere dört bölümden oluşur.

Miracname, 56 dörtlükten oluşur ve miraç hadisesini anlatır.

Ahir Zaman Muhammesi, 49 dörtlükten oluşur ve Deccalin yeryüzüne inmesi peygamberlerin bir araya gelmesi hadiselerini anlatır.

Bibi Meryem, 82 beyitten oluşur ve Hz. Meryem ile Hz. İsa'nın çektiği sıkıntıları anlatır.

NASRUDDİN RABGUZİ

Asıl adı Burhânüddînoğlu Nâsirüddîn olan yazar, “*Ribât-ı Oğuz*” adı verilen ve nerede olduğu kesinlik kazanmayan bir yerden olduğu ve burada kadılıkta bulunduğu için Rabgûzî mahlasını almıştır. Ancak eserinin girişinde yaptığı açıklamalardan anlaşıldığına göre “arayanların kendisini kolayca bulması, işitenlerin de çabuk tanınması için” bu mahlası kullanmıştır. Rabgûzî’nin peygamberlerin hayat hikâyeleri ile menkıbelerini anlatan kıssalardan oluşan *Kısâsu’l-enbiyâ* isimli mensur bir eseri bulunmaktadır.

Yazar, eserini aslen Moğol olduğu hâlde Müslümanlığı kabul edip onun gereklerini elinden geldiği kadar yerine getirmeye çalışan **Emîrû’l-eccel Nâsirüddîn Tok Buğa’nın** emriyle 710/1311 tarihinde yazmıştır. *Kısâsıt’l-enbiyâ*’yı yazmak için aynı isimli ve konulu daha önce yazılmış eserlerden istifade eden Rabgûzî’nin çok iyi Arapça bildiği, *Kur’an*, tefsir, hadis gibi İslâmî ilimlere vakıf olduğu anlaşılmaktadır.

Kısas-ı Rabguzi/ Kısa’ul-Enbiya: 72 kıssadan oluşur. Dört halife ve ehl-i beytle ilgili de bölümler bulunmaktadır.

ŞAH İSMAİL HATAYİ/SAFEVİ

1487’de Erdebil’de doğar, Şeyh Safiyüddin’in torunudur. 1524 yılında ölür. Babası Erdebil şeyhi Haydar, annesi Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan’ın kızı Halime Begüm hatundur.

Divan

Dehname: Özellikle şii mezhebinin bir propagandası şeklindedir. 1400 beyitlik mesnevidir.

Nasihatname: Divanının bir bölümüdür.

DEVLET MEHMET AZADİ

Mahtumkulu’nun babasıdır. Türkmen sahasındandır. 1760 yılında vefat etmiştir.

Vagz-ı Azad: Şiirlerinin toplusudur.

MAHTUMKULU

Mahtumkulu Firâkî, Türkmen klâsik edebiyatının yapılanmasına önderlik eden, doğu edebiyatının yayılıp gelişmesine katkısı olan, yeri zor doldurulacak bir sanatçıdır. Mahtumkulu, 18. yüzyılda yaşamış, Türkmen yazı dilinin temelini atmıştır. O, halkının özgürlüğünü, bağımsızlığını arzu etmiş, halkın sevgisini kazanmış bir şairdir. Mahtumkulu şiirlerinde “Firâkî”, mahlasını kullanmıştır.

Mahtumkulu, 1733 yılında Etrek nehrinin boyunda yerleşen Hacıgovşan denilen köyde doğmuş, hayatının çoğunu Etrek, Gürgen civarlarında geçirmiştir. Türkmenlerin Göklen boyunun Gerkez aşiretindendir. Mahtumkulu’nun yetişmesinde babası Devletmemmet Azadî’nin büyük emeği vardır. Devletmemmet Azadî (1700-1760) da döneminin ünlü, dünyevî ve dinî bilgilerini, Arapça, Farsça, Çağatayca ve Türk dillerini çok iyi bilen mutasavvıf, âlim ve şairdir. Mahtumkulu ilk derslerini babasından almıştır. Babasından ve köy okulunda Niyaz Salih adlı molladan ilk dersleri aldıktan sonra, Halaç’taki İdris Baba Medresesinde öğrenim görmüştür. Öğrenimine Buhara’daki Kökeldaş Medresesinde devam etmiştir. Daha sonra Hive’deki Şirgazi Han Medresesinde üç yıl öğrenim görerek temel eğitimini almıştır. Mahtumkulu, Türkmenistan’ın doğusundan batısına, sonra Afganistan’a seyahat etmiş, oradan Hindistan’a geçmiş ve orada altı ay kaldıktan sonra Kâbil üzerinden Özbekistan’a Margelan, Semerkent şehirlerine seyahat

etmiş, Türkistan şehrinde bulunup Hoca Ahmet Yesevî'nin müderrisleriyle görüşmüş, Buhara'ya gelmiş, sonra Hive şehrine gitmiştir. Nizamî, Nesimî, Fuzulî ve Neva'î gibi üstadları okuyarak bilgisini arttırmıştır. Geçimini gümüş ustalığı ile sağlamış ustalığıyla ünlenmiştir.

Mahtumkulu, şiir yazmaya genç yaşlarında başlamış, ilham kaynağını, halkın yaşam zorluklarından almış, yaklaşık 700 şiiri günümüze ulaşmıştır. Şairin işlediği konuları; vatan sevgisi, birlik- beraberlik, Türkmenlerin birleşmeleri, sosyal dengesizlik, öğütleri, aşk ve tasavvufi ilgili konular, mertlik, namertlik, kahramanlık, insanı sevmek, dostluk vd. olarak sıralayabiliriz. Mahtumkulu'nun şiirlerinde Türkmenlerde ahlak anlayışının, sabır, şükür, tevekkül, mertlik, doğruluk gibi yüce değerlerin, azimli, kararlı olarak çalışmanın gerekliliğini tasa ile işin bitirilemeyeceğinin işlendiğini görüyoruz. Mahtumkulu'nun dili, yaşadığı dönemin halk dildir.

Mahtumkulu'nun edebî kişiliğinin oluşmasında tasavvufun derin etkisi olmuştur. Ahmet Yesevî'yi üstad kabul etmiş, kendisinden önceki mutasavvıflardan yararlanarak yeni yorum ve yöntemlerle şekillendirdiği sufistik çizgiyi devam ettirmiş, geliştirerek günümüze önemli bir edebî-manevî miras bırakmıştır. Mahtumkulu bir dünya düşünürüdür. O, insanlık aleminin şairidir. Ahmet Yesevî'nin takipçisi olan Mahtumkulu'nun edebî kişiliğinin oluşmasında Ahmet Yesevî, Yunus Emre, Ali Şir Nevaî'nin etkileri belirgindir.

Mahtumkulu'nun divanında yaşadığı dönemin derin sosyo-kültürel izleri vardır. 18. yüzyıl, Türkistan'da Mahtumkulu şiirlerinin yüzyılıdır. Türkmen halkı 18. yüzyılda yaşadığı sıkıntılara rağmen kültür hayatındaki verimliliğini kaybetmemiştir. Köroğlu, Şahsenem-Garip, Leyla ile Mecnun, Tahir ile Zühre, Dede Korkut gibi halk destanları sosyal ve kültürel hayatı olumsuz olarak etkileyen bütün olaylara rağmen dilin ve edebiyatın canlı kalmasını sağlamıştır. Mahtumkulu, Türkmenleri her fırsatta birlik ve beraberliğe davet etmiştir. Mahtumkulu'nun dili sade ve anlaşılır olduğu için halk arasında dilden dile dolaşan şiirleri günümüze kadar ulaşmıştır. Şiirleri dil bakımından klasik Türkmen dilinde Çağatay edebiyatının etkisinde yazılmıştır.

Mahtumkulu'nun şiirlerinde 18. yüzyıl Türkmenlerinin edebî ve kültürel hayatı bir tablo halinde görülebilir. Sürekli halka yakın kalan ve halkın konuşma dilinden hareketle şiirlerini söyleyen Mahtumkulu'nun en belirgin özelliklerinden biri de anlaşılır olmasıdır. Klasik edebiyatla, halk edebiyatını birleştiren Mahtumkulu Firakî; ninnilere, manilere, atasözlerine yer verdiği gibi, na't ve münacatlara da yer verir. Millî ve manevî değerlere bağlı, insanlığın günümüzde en fazla gereksinim duyduğu hoşgörüyü ve merhameti edebî kişiliğine sindirmiş; dindar, sabırlı, cömert, doğru bildiklerini yığitçe bir eda ile korkusuzca haykıran Mahtumkulu Firakî'nin şiir dünyası bize yaşadığı devrin kültürel dokusunu, sanat ve ahlak anlayışını göstermektedir.

ANADOLU SAHASI

13. yy

YUNUS EMRE (1241-1320)

Yunus Emre'nin hayatı hakkında bildiklerimiz son derece sınırlı, bu konuda bilgi ve belge yok denecek kadar azdır. Kendi eserlerinden çıkartılabilen bazı bilgiler, çoğu menkıbevi kaynaklara ait kimi anlatılar ve kimi kaynaklarda rastlanan birkaç bilgi kırıntısı onun hayatı hakkındaki bilgilerimizin esasını oluşturur. En temel bilgimiz ise 13. yüzyılın ikinci yarısı ile 14. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış olduğudur. Risâletü'n-Nushiyye isimli eserinin sonlarındaki

*Söze târîh yidi yüz yidi-y-idi
Yûnus cânı bu yolda fidî-yidi*

beytinde geçen h. 707/ m. 1308 tarihi, bu eserin telif tarihi olup Yunus Emre'nin bu yılda hayatta olduğunu göstermektedir. Bir mecmuada bulunan ve onun h. 720 / m. 1320 yılında seksen iki yaşında öldüğünü belirten kayıt[1] araştırmacılar tarafından onun ölüm tarihi olarak kabul görmüştür. Böylece h. 638 (m. 1241) yılında doğmuş olmaktadır. Demek ki, Yunus Emre 1241-1320 yılları arasında yaşamıştır.

Yunus Emre'nin doğduğu yıl, Anadolu Selçuklu hanedanı için de sonun başlangıcına denk geliyordu. Azerbaycan'ı, İran ve Irak'ı işgal etmiş olan Moğollar, yönlerini Anadolu'ya dönmüş, buralardaki zenginlikleri ele geçirmek için fırsat kolluyorlardı. Batı'ya doğru gelişen Moğol istilasının ilk önemli etkisi kimi önemli mutasavvıf, bilim adamı ve sanatçıların; sonraları ise geniş Türkmen kitlelerinin Anadolu'ya göçü olmuştur. Mevlana Celaleddin-i Rûmî'nin babası Bahaeddin Veled, bu aydınların en meşhurlarından idi. Bu aydın göçü Konya, Kayseri gibi merkezlerdeki bilim ve sanat dünyasını hareketlendiriyor, geliştiriyor; bu arada pekçok farklı din ve tasavvuf yorumu da Anadolu'da kendisine temsilci buluyordu.

Moğol baskısının önünden kaçıp bilhassa Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya yığılan ve çoğunluğunu Türkmenlerin teşkil ettiği kitleler, devletin ekonomik yapısı üzerinde olumsuz etkiler yapmış olmalıdır; zira var olan ekonomik kaynakların bu sefer daha çok insan tarafından bölüşülmesi gerekiyordu. Buna iktidardakilerin kötü yönetimi ve suistimaller, yolsuzluk ve haksızlıklar da eklenince Selçuklu Devleti, ekonomik ve sosyal sıkıntılar yaşamaya başladı; toprak ve vergi düzeni bozuldu. Bu dönemde Türkmenler arasında kimi tarikatler ve farklı İslam yorumları da yayılmakta idi. 13. yüzyılın ortalarında bu ekonomik ve sosyal bozulmaların ortasında, Ortaasya'da yaygın olan Yeseviğe benzeyen Vefailik tarikatine mensup bir şeyh olan Baba İlyas adlı bir zat, etrafında geniş Türkmen kitleleri toplamış; bu kitlelerdeki memnuniyetsizlikleri de örgütleyerek en büyük yardımcısı Baba İshak ile birlikte büyük bir isyan hareketi başlatmıştır. Baba İshak tarafından 1240 yılında fiilen başlatılan isyan sonucu Kefersud, Adıyaman, Gerger ve Kâhta isyancıların eline geçti. Baba İshak'ın emrindeki kuvvetler esas itibarıyla Türkmen olmakla birlikte gayrimüslimlerden de onun saflarına katılanlar olmuştur. İsyân kısa sürede Orta Anadolu'ya yayıldı. Ancak Baba İlyas Amasya'da Selçuklu kuvvetleri tarafından kuşatılıp ele geçirildi ve idam edildi. Harekete devam eden Baba İshak kalabalık bir kuvvetle Konya üzerine yürüdüysen de mağlup oldu ve öldürüldü; emrindekilerin çoğu kılıçtan geçirildi, kaçabilen yardımcıları sağa sola dağılıp izlerini kaybettirdiler. Bu harekete "Babaî İsyanı" adı verilmiş, Baba İlyas ve Baba İshak'ın fikirleri başka akımları da birleştirerek Anadolu'daki inanç hareketlerini yüzyıllar boyunca etkilemeye devam etmiştir.

Selçuklu ordusu Baba İlyas ve Baba İshak'ın destekçilerini kılıçtan geçirmiş, kesin bir

mağlubiyete uğratmıştır. Ancak Türkmen kitleleri üzerinde büyük etkileri olduğu anlaşılan bu zatların manevi ve fikri etkisini silememiş; isyan, Türkmen kitlelerin Selçuklu hanedanına küskünlüğünü artırmış; devletin ekonomik gücünü sarsmıştır. Bu iç karışıklıklar sınırda bekleyen ve Selçuklu ordusunun gücünden çekinen Moğollar'ın iştahını artırmış ve onların Anadolu'ya doğru harekete geçmelerine sebep olmuştur. Moğollar, İran'daki kuvvetlerinin komutanı Baycu Noyan idaresinde, ilk saldırılarını Erzurum'a yaptılar. 1242 sonbaharında Erzurum'u kuşattılar ve ele geçirdiler; çocuk ve ihtiyar ayırmadan halkı kılıçtan geçirdiler. 1243 yazında Moğol ordusu yine Anadolu'ya saldırdı. Kışı hazırlıklarla geçiren Selçuklu ordusu Sivas yakınlarında Köseadağ'da Moğollarla karşılaştı. Yapılan savaşta Selçuklu ordusu kesin bir mağlubiyete uğradı. Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev Konya'ya çekilmek zorunda kaldı. Moğollar Sivas'ı, ardından Kayseri ve Erzincan'ı kuşatıp ele geçirdiler, halkı çoluk çocuk demeden kılıçtan geçirdiler; zenginliklerini yağmaladılar, surlarını ve müstahkem mevzilerini yıktılar. Bu ağır yenilgiler sonunda Moğollarla ağır vergiler karşılığında barış sağlandı. Ancak Moğol saldırıları asla durmadı ve hakimiyetleri gitgide arttı. Onların ağır vergi talepleri ancak halk üzerindeki vergi baskısıyla karşılanabiliyor, bu da Anadolu halkını fakirlik ve güvensizlik ortamı içine sürüklüyordu. Selçuklu hanedanı kağıt üzerinde varlığını sürdürmekle beraber esas hakimiyet Moğollarda idi. Selçuklu hanedanının V. Kılıç Arslan'ın 1318'de ölümüyle sona erdiği kabul edilir. Yunus Emre de yaklaşık bu yıllarda (1320) ölmüştü. Görülüyor ki, onun bütün hayatı Selçuklu hanedanının çöküş sürecine denk gelmiş, ekonomik ve siyasi sıkıntılar; savaş ve isyanlar içinde yaşamış; türlü dini görüşün cirit attığı Anadolu'da halka sevgi ve hoşgörü; erdem ve dindarlık yolunu göstermeye çalışmış; adeta çölde bir vaha yaratmış, bu yüzden şiirleri yayılmış, sevilmiş; yüzyıllar boyunca da dilden dile aktarılmıştır.

Yunus'un bu gerileme ve çöküş dönemi Anadolu'sunda nerede doğduğu, nerelerde yaşadığı, neyle meşgul olduğu ve nerede öldüğü de belli değildir. Kaynaklardaki kimi kayıtlar Bolu, Sakarya nehri ve Sivrihisar civarını işaret etmektedirler. Bunlar onun Orta Anadolu'da doğduğunu ve yaşadığını gösterebilir.

Kimi kaynaklarda ümmi, yani okul eğitimi görmemiş bir kimse olarak zikredilse de onun belli bir eğitimden geçtiğini kabul etmek gerekir. "Ne elif okudum ne cim" gibi ifadelerinden ümmi olduğu çıkarılabilir de bu sadece Hz. Muhammed'in ümmiliğine duyulan saygı ve zahiri bilgiye iltifat etmemenin bir yolu olarak kabul edilebilir. "Mescid ü medresede çok ibâdet eyledim" gibi ifadelerinden belli bir seviyede tahsil gördüğü kabul edilmektedir. F. Kadri Timurtaş Yunus Emre'nin tahsilini "büyük bir ihtimalle Konya'da yapmış olduğunu" ifade etmektedir. Mevlana ile ilgili bazı ifadelerinden onunla görüştüğü, sohbetinde ve sema meclisinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Mevlana vefat ettiğinde (1273), otuz iki - otuz üç yaşlarında idi.

Yunus Emre, bir derviş olarak Anadolu'nun doğusuna, İran ve Azerbaycan'a yolculuklar yapmıştır. Kayseri, Sivas, Maraş, Nahçıvan, Tebriz, Şiraz, Şam gibi kültür merkezlerine gitmiş, buralarda tasavvufi fikirlerini yaymaya çalışmıştır.

Yunus Emre'nin evlenip evlenmediğini, çocuklarının olup olmadığına dair de açık belgeler yoktur. Bir şiirinde geçen "Bunda dahı verdin bize oğul u kız çift ü helâl" ifadelerinden onun evlendiği ve oğullarının, kızlarının olduğu sonucu çıkarılabilir.

Yunus Emre, şeyhinin Tapduk Emre olduğunu kimi şiirlerinde ifade etmiştir. "Tapduk'un tapusunda kul olduk kapusunda" vb. pekçok mısralarından bu anlaşılmaktadır; bir şiirinde de kendisini "Taptuklu Yunus" olarak tanımlamıştır. A. Gölpınarlı, "Yûnus'a Tapduğ u Saltuğ ve Barak'tandır nasib" mısraından yola çıkarak onun tarikat silsilesinin Taptuk Emre, Barak Baba, Sarı Saltuk şeklinde olduğunu, Sarı Saltuk'un da Seyyid Mahmûd Hayrânî'nin halifesi olduğunu, bu zatın ise Mevlana'ya mensup olup böylece Yunus Emre'nin silsilesinin Mevlânâ'ya kadar uzandığını ifade eder. Yûnus Emre Divanı'nın birkaç yerde Mevlana hakkında saygı ifade eden sözler geçmektedir.

Bazı görüşlere göre Yunus Emre'nin yolu Hacı Bektaş-ı Veli'ye dayanmaktadır. Bu görüşlerin dayandığı kaynaklar, Taptuk Emre'yi Hacı Bektaş-ı Veli'nin halifesi olarak gösterirler. Bektaşî menkıbelerine göre, Hacı Bektaş Anadolu'ya geldiğinde buradaki büyük zatlar arasında Emre adlı birisi de vardır. Bütün Rum erenleri Hacı Bektaş'ın davetine uyup ziyaretine gittikleri halde Emre gitmez. Hacı Bektaş, Emre'yi başka bir yolla çağırıp gelmemesindeki hikmeti sorar. Emre, bir erenler meclisinde kendisine perde arkasından çıkan bir elin nasib verdiğini, o mecliste Hacı Bektaş adlı bir kimse görmediğini söyler. Bunun üzerine Hacı Bektaş o elin bir işareti olup olmadığını sorar. Emre ise elin ayasında yeşil bir ben gördüğünü söyler. Hacı Bektaş elini uzatır. Hacı Bektaş'ın avusundaki yeşil beni görüp şaşırın Emre, üç kere, "Taptuk padişahım!" der. O günden sonra adı Taptuk Emre olur.

Yunus Emre'nin eserlerinde ise Hacı Bektaş-ı Veli'nin adı hiç geçmez. Ancak Yunus'un din ve tasavvuf anlayışı ile Hacı Bektaş-ı Veli'nin Makalât'ındaki ve daha sonraki Bektaşî tarikatindeki anlayış arasında önemli paralellikler vardır. Hacı Bektaş-ı Veli'nin anlayışının da önemli ölçüde Ahmed Yesevî'nin anlayışına dayandığı göz önünde bulundurulduğunda, Yunus'un da bu kaynağa bağlanması, en azından aralarındaki kuvvetli etkinin ortaya konulması gerekmektedir.

Yunus'un hayatıyla ilgili ayrıntıları Vilâyet-name-i Hacı Bektaş-ı Velî isimli menkıbevi kaynakta buluruz. Yunus Emre, kendi eserlerinde Hacı Bektaş-ı Veli'den hiç bahsetmemişse de, bu kaynakta onun mistik yolculuğunun başlangıcı Hacı Bektaş-ı Veli ile olan bir görüşmesine dayandırılır. Vilayetname'deki bu kaydı aynen veriyoruz : "Hacı Bektaş'ın şöhreti her yana yayıldı, her taraftan mürid, muhip gelmeye başladı. Semâ'lar, safalar sürülüyordu, meclisler kuruluyordu. Yoksullar geliyorlar, zengin oluyorlar, murad almak dileyenler, baş vuruyorlar, muradlarına eriyorlardı.

Sivrihisar'ın güneyinde Sarıgöl derler, bir köy vardır. O köyde doğmuş Yunus Emre adlı biri vardı. Bu erin mezarı da gene doğduğu yere yakındır. Yunus, ekincilikle geçinir, yoksul bir adamdı. Bir yıl kıtlık olmuştu, ekin bitmemişti. Hacı Bektaş'ın vasfını o da duymuştu. Gideyim, biraz birşey isteyeyim, dedi. Bir öküze alıc yükledi, vara vara Karaöyük'e geldi. Hünkâr'a, yoksul bir adamım, ekinimden birşey alamadım, yemişimi alın, karşılığını lütfedin, ehlimle, ayalimle aşkınıza yiyeyim, dedi. Hünkâr, emretti, alıcı yediler. Bir iki gün sonra Yunus memleketine dönmeyi kararlaştırdı. Hünkâr bir derviş gönderdi, sorun, dedi, buğday mı verelim, nefes mi? Yunus'a sordular, ben nefesi ne yapayım, bana buğday gerek, dedi. Hünkâr'a bildirdiler. Buyurdu ki : Her alıcın çekirdeği başına on nefes verelim. Yunus'a bunu söylediler, ehlim var, ayalim var, bana buğday gerek, dedi. Bunun üzerine öküzüne buğday yüklediler, yola düştü. Fakat köyün aşağısına gelince hamamın öte yanındaki yokuşu çıkar çıkmaz, ne olmayacak iş ettim ben, dedi. vilâyet erine vardım, bana nasib sundu, her alıcın çekirdeği başına on nefes verdi, kabul etmedim. Verilen buğday birkaç günde yenir, biter. Bu yüzden o nasiplerden mahrum kaldım. Döneyim tekrar varayım, belki gene himmet eder. Bu fikirle dönüp tekrar tekkeye geldi. Buğdayı indirdi, erenler, dedi, bana himmet ettiği nasibi versin, buğday gerekmez bana.

Halifeler gidip Hünkâr'a bildirdiler. Hünkâr, o iş, bundan böyle olmaz, o kilidin anahtarını Tapduk Emre'ye sunduk. Ona gitsin, nasibini ondan alsın, dedi. Halifeler, Hünkâr'ın sözünü Yunus Emre'ye söylediler. O da Tapduk Emre'ye gitti, Hünkâr'ın selâmını söyledi, olanı biteni anlattı. Taptuk, selâmı aldı, safa geldin, kademler getirdin, halin bize malum oldu, hizmet et, emek ver, nasibini al, dedi.

Yunus, Tapduk Emre'nin tekkesine odun çeker, arkasıyla getirirdi. Yaş ağaç kesmez, eğri odun getirmezdi. Kırk yıl hizmet etti. Günün birinde Tapduk Emre'ye bir neşe geldi, hallendi. Meclisinde Yûnus-ı Gûyende adlı bir şair vardı, ona söyle dedi. Mırın kırım etti, söylemedi. Tapduk, Yûnus dedi, sohbet et, şevkimiz var, iştelim. Yûnus gene söylemedi. Bu sefer Tapduk, Yûnus Emre'ye döndü, Hünkâr'ın nefesi yerine geldi, vakti tamam oldu, o hazinenin

kilidini açtık, nasibini verdik, hadi söyle, dedi. Hemen Yûnus Emre'nin gözünden perde kalktı, söylemeye başladı. Söylediği nefesler, büyük bir divan oldu."

Onun, şeyhinin yanındaki hayatı hakkında menkıbevi kaynaklardakinden başka bir bilgi yoktur. Kırk yıl dergâhta hizmet etmesi, odun taşınmasıyla ilgili bir hikayede Taptuk Emre, getirdiği düzgün odunlara bakarak Yunus'a sorar : "Dağda hiç eğri odun kalmamış mı?" Yunus bu soruya şöyle cevap verir : "Dağda eğri odun çok; lâkin senin kapında odunun bile eğrisi yakışmaz!"

Yunus Emre'nin mezarının nerede olduğu da tartışmalı bir konudur. Miladi takvime göre 1320-21 yılında ve seksen yaşlarında öldüğü biliniyor, ancak mezarı konusunda farklı bilgiler vardır. Anadolu'nun muhtelif yerlerinde ona yakın Yunus Emre'ye ait olduğu öne sürülen mezar vardır : Sivrihisar (Sarıköy), Karaman, Ortaköy, Bursa, Kula, Erzurum, Keçiözü, Sandıklı, Ünye ve Sivas'ta bulunan bu mezarların hangisinin eserlerini konu ettiğimiz Yunus Emre'ye ait olduğu bilinmiyor. Bu konuda birçok tartışmalar yapılmıştır; ancak hem birden fazla Yunus'un olması, hem de çok sevilen kimi zatlar için gerçekte mezar olmayan "makam"ların ihdas edilmesinin sıkça görülen bir uygulama olması bu durumu açıklayabilir. Gönüllerde yaşamayı hedefleyen, ölümü önemsemeyen, "Ölen hayvan-durur âşıklar ölmez" diyerek ölümsüzlüğünü ilan eden bir sûfiye mezar aramak da beyhûde bir uğraştır.

Yunus Emre'ye yakın dönemlerde Âşık Yunus isimli sufiyane şiirler söyleyen bir başka zatın daha yaşadığı, 1439 yılında Bursa'da vefat ettiği bilinmektedir. "Şol cennetin ırmakları akar Allah deyü deyü", "Sordum Sarı Çiçeğe", "Dertli Dolap" gibi şiirlerin bu Âşık Yunus'a ait olduğu bilinmektedir. Ancak bu Yunuslar bir süre sonra birbirine karıştırılmış, bilhassa 16. yüzyıldan sonra istinsah edilen Yunus Emre Divanları'nda ikisi aynı kimse zannedilmiştir. Sonraki yüzyıllarda yaşamış Yunuslar da vardır.

Yunus Emre'nin şiirlerinin toplandığı Divan'ı ve Risâletü'n-Nushiyye isimli bir mesnevisi vardır. Risâletü'n-Nushiyye ve Divan, birçok yazmada bir arada peşi sıra kaydedilmiştir.

Risâletü'n-Nushiyye,

Risâletü'n-Nushiyye, mesnevi nazım biçiminde, baştaki kısım dışında aruzun mefâîlün mefâîlün feûlün vezniyle yazılmış tasavvufi bir nasihatnamedir. Giriş mahiyetindeki manzum kısımdan sonra küçük bir düzyazı bölüm yer alır. Bundan sonraki kısımlar manzumdur. Manzum kısımlar, farklı nüshalarda değişmekle birlikte, yaklaşık 600 beyittir. Eserde müridin kâmil insan olma yolundaki manevi yolculuğu anlatılır. Baştaki manzum kısımda insanın yaratılışı üzerinde durulmuştur. Mensur kısımda akıl ve bilgi konusu, iman ve onu elde etmenin yolları anlatılmış; sonraki manzum bölümlerde ruh ve akıl, kibir ve kanaat, öfke ve gazab, sabır, cimrilik ve hased, gıybet ve iftira konuları temsilî hikayelerden de yararlanılarak anlatılmıştır. Yunus Emre, eserinin sonunda bitiş tarihini vermiştir.

Söze târîh yidi yüz yidi-y-idi
Yûnus cânı bu yolda fidî-y-idi

Buna göre Risâletü'n-Nushiyye h. 707/m.1307 tarihinde yazılmış olmaktadır.[1 Yunus Emre'nin yüzyıllar boyunca Türk halkını etkileyen asıl eseri şiirleri ve bu şiirlerin toplandığı Divan'ıdır. Bu divanda yer alan şiirlerin pekçoğunda coşkun bir lirizmle Tanrı sevgisini dile getirmiştir. Yunus Emre, Anadolu'da Türk dilinin bir edebiyat dili haline yeni yeni yükselmeye başladığı bir dönemde şiirlerini söylemiştir. Kendisinden önce pek az olan Türkçe edebiyat eserlerindeki kuru Türkçe onun dilinde coşkun, çağıl çağıl akan bir ırmağa dönüşmüş; o çağıltı asırlar boyunca Türkçe söyleyişin içinde duyulmuştur.

Divan

Yunus Emre'nin Divan'ının kendi eliyle yazıya geçirilmiş bir nüshasına sahip değiliz. En eski nüshalardan biri olduğu düşünülen yazmalardan biri Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Bölümü 3889 numarada kayıtlı nüshadır (= F)[2]. Bir başka eski nüsha ise Almanya Marburg'da Staatsbibliothek Ms. Or. Oct. 2757 numarada kayıtlı nüshadır (= R). Sonraki nüshalarda ise bilhassa Âşık Yunus diye bilinen Bursa'da yaşamış bir başka Yunus'un ve başka Yunusların şiirleri, Yunus Emre'nin şiirlerine karışmış durumdadır. Bunlar dil ve üslûp özellikleriyle bir dereceye kadar bilinebilse de bütünüyle birbirinden ayırmak mümkün değildir. Kaldı ki, halk belleğinde bu Yunuslar birleşerek tek bir şahsiyet olmuş durumdadır. Mustafa Tatçı, önemli nüshaları karşılaştırarak yayımlamıştır.

MEVLANA

Mevlâna 30 Eylül 1207 yılında bugün Afganistan sınırları içerisinde yer alan Horasan Ülkesinin Belh şehrinde doğmuştur.

Mevlâna'nın babası Belh Şehrinin ileri gelenlerinden olup, sağlığında "Bilginlerin Sultanı" unvanını almış olan Hüseyin Hatibi oğlu Bahâeddin Veled'tir. Annesi ise Belh Emiri Rükneddin'in kızı Mümine Hatun'dur. Sultânü'l-Ulemâ Bahaeddin Veled, bazı siyasi olaylar ve yaklaşmakta olan Moğol istilasını nedeniyle Belh' den ayrılmak zorunda kalmıştır. Sultânü'l-Ulemâ 1212 veya 1213 yıllarında aile fertleri ve yakın dostları ile birlikte Belh' den ayrıldı. Mevlana dervişler Sultânü'l-Ulemâ'nın ilk durağı Nişâbur olmuştur. Nişâbur şehrinde tanınmış mutasavvıf Ferîdüddin Attar ile de karşılaştılar. Mevlâna burada küçük yaşına rağmen Ferîdüddin Attar'ın ilgisini çekmiş ve takdirlerini kazanmıştır. Sultânü'l-Ulemâ Nişâbur'dan Bağdat'a ve daha sonra Kûfe yolu ile Kâbe'ye hareket etti. Hac farızasını yerine getirdikten sonra, dönüşte Şam'a uğradı. Şam'dan sonra Malatya, Erzincan, Sivas, Kayseri, Niğde yolu ile Lârende'ye (Karaman) geldiler. Karaman'da Subaşı Emir Mûsâ'nın yaptırdıkları medreseye yerleştiler.

1222 yılında Karaman'a gelen Sultânü'l-Ulemâ ve ailesi burada 7 yıl kaldılar. Mevlâna 1225 yılında Şerafettin Lala'nın kızı Gevher Hatun ile Karaman'da evlendi. Bu evlilikten Mevlâna'nın Sultan Veled ve Alâeddin Çelebi adlı iki oğlu oldu. Yıllar sonra Gevher Hatun'u kaybeden Mevlâna bir çocuklu dul olan Kerrâ Hatun ile ikinci evliliğini yaptı. Mevlâna'nın bu evlilikten de Muzaffereddin ve Emir Âlim Çelebi adlı iki oğlu ile Melike Hatun adlı bir kızı dünyaya geldi. Bu yıllarda Anadolu'nun büyük bir kısmı Selçuklu Devleti'nin egemenliği altında idi. Konya'da bu devletin baş şehri idi. Konya sanat eserleri ile donatılmış, ilim adamları ve sanatkârlarla dolup taşmıştı. Kısaca Selçuklu Devleti en parlak devrini yaşıyordu ve Devletin hükümdarı Alâeddin Keykubad idi. Alâeddin Keykubad Sultânü'l-Ulemâ Bahaeddin Veled'i Karaman'dan Konya'ya davet etti ve Konya'ya yerleşmesini istedi. Bahaeddin Veled Sultanın davetini kabul etti ve Konya'ya 3 Mayıs 1228 yılında ailesi ve dostları ile geldiler. Sultan Alâeddin kendilerini Mevlana Celalettin Rumi muhteşem bir törenle karşıladı ve Altunapa (İplikçi) Medresesi'ni ikametlerine tahsis ettiler. Sultânü'l-Ulemâ 12 Ocak 1231 yılında Konya'da vefat etti. Mezar yeri olarak, Selçuklu Sarayının Gül Bahçesi seçildi. Halen müze olarak kullanılan Mevlâna Dergâhındaki bugünkü yerine defnolundu.

Sultânü'l-Ulemâ ölünce, talebeleri ve müritleri bu defa Mevlâna'nın çevresinde toplandılar. Mevlâna'yı babasının tek varisi olarak gördüler. Gerçekten de Mevlâna büyük bir ilim ve din bilgini olmuş, İplikçi Medresesi'nde vaazlar veriyordu. Vaazları kendisini dinlemeye gelenlerle dolup taşıyordu. Mevlâna 15 Kasım 1244 yılında Şems-i Tebrizî ile karşılaştı. Mevlâna Şems'te "mutlak kemâlin varlığını" cemalinde de "Tanrı nurlarını" görmüştü. Ancak beraberlikleri uzun sürmedi. Şems aniden öldü. Mevlâna Şems'in ölümünden sonra uzun yıllar inzivaya çekildi. Daha sonraki yıllarda Selâhaddin Zerkûbî ve Hüsameddin Çelebi, Şems-i Tebrizî'nin yerini doldurmaya çalıştılar. Yaşamını "Hamdım, piştim, yandım" sözleri ile özetleyen Mevlâna 17 Aralık 1273 Pazar günü Hakk' ın rahmetine kavuştu. Mevlâna'nın cenaze namazını Mevlâna'nın vasiyeti üzerine Sadreddin Konevî kıldıracaktı. Ancak Sadreddin Konevî çok sevdiği Mevlâna'yı kaybetmeye dayanamayıp cenazede bayıldı. Bunun üzerine, Mevlâna'nın cenaze

namazını Kadı Sıraceddin kıldırdı. Mevlâna ölüm gününü yeniden doğuş günü olarak kabul ediyordu. O öldüğü zaman sevdiğine yani Allah'ına kavuşacaktı. Onun için Mevlâna ölüm gününe düğün günü veya gelin gecesı manasına gelen "Şeb-i Arûs" diyordu ve dostlarına ölümünün ardından ah-ah, vah-vah edip ağlamayın diyerek vasiyet ediyordu.

ESERLERİ

MESNEVİ

Mesnevi, klâsik doğu edebiyatında, bir şiir tarzının adıdır. Sözlük anlamıyla "İkişer, ikişerlik" demektir. Edebiyatta aynı vezinde ve her beyti kendi arasında ayrı ayrı kafiyeli nazım şekillerine Mesnevi adı verilmiştir. Her beytin aynı vezinde fakat ayrı ayrı kafiyeli olması nedeniyle Mesnevi'de büyük bir yazma kolaylığı vardır. Bu nedenle uzun sürecek konular veya hikâyeler şiir yoluyla söylenilecekse, kafiye kolaylığı nedeniyle mesnevi tarzı seçilir. Bu suretle şiir, beyit beyit sürüp gider. Mesnevi her ne kadar klâsik doğu şiirinin bir şiir tarzı ise de "Mesnevi" denildiği zaman akla Mevlâna'nın Mesnevi'si gelir. Mevlâna Mesnevi'yi Çelebi Hüsameddin'in isteği üzerine yazmıştır. Kâtibi Hüsameddin Çelebi'nin söylediğine göre Mevlana, Mesnevi beyitlerini Meram'da gezerken, otururken, yürürken hatta semâ ederken söylemiş, Çelebi Hüsameddin de yazarmış. Mesnevi'nin dili Farsçadır. Halen Mevlâna Müzesi'nde teşhirde bulunan 1278 tarihli, elde bulunan en eski Mesnevi nüshasına göre, beyit sayısı 25618 dir. Mesnevi'nin vezni: Fâ i lâ tün- Fâ i lâ tün - Fâ i lün'dür. Mevlâna 6 büyük cilt olan Mesnevi'sinde, tasavvufî fikir ve düşüncelerini, birbirine ulanmış hikâyeler halinde anlatmaktadır.

DİVAN-I KEBİR

Divân, şairlerin şiirlerini topladıkları deftere denir. Divân-ı Kebir "Büyük Defter" veya "Büyük Divân" manasına gelir. Mevlâna'nın çeşitli konularda söylediği şiirlerin tamamı bu divandadır. Divân-ı Kebir'in dili de Farsça olmakla beraber, Divân-ı Kebir içinde az sayıda Arapça, Türkçe ve Rumca şiir de yar almaktadır. Divân-ı Kebir 21 küçük divân (Bahir) ile Rubâi Divânı'nın bir araya getirilmesiyle oluşmuştur. Divân-ı Kebir'in beyit adedi 40.000 i aşmaktadır. Mevlâna, Divân-ı Kebir'deki bazı şiirlerini Şems Mahlası ile yazdığı için bu divâna, Divân-ı Şems de denilmektedir. Divânda yer alan şiirler vezin ve kafiye göz önüne alınarak düzenlenmiştir.

MEKTUBAT

Mevlâna'nın başta Selçuklu Hükümdarlarına ve devrin ileri gelenlerine nasihat için, kendisinden sorulan ve halli istenilen dini ve ilmi konularda ise açıklayıcı bilgiler vermek için yazdığı 147 adet mektuptur. Mevlâna bu mektuplarında, edebî mektup yazma kaidelerine uymamış, aynen konuştuğu gibi yazmıştır. Mektuplarında "kulunuz, bendeniz" gibi kelimelere hiç yer vermemiştir. Hitaplarında mevki ve memuriyet adları müstesna, mektup yazdığı kişinin aklına, inancına ve yaptığı iyi işlere göre kendisine hangi hitap tarzı yakışıyorsa o sözlerle ve o vasıflarla hitap etmiştir.

Fİ Hİ MA FİH

Fîhi Mâ Fih "Onun içindeki içindedir" manasına gelmektedir. Bu eser Mevlâna'nın çeşitli meclislerde yaptığı sohbetlerin, oğlu Sultan Veled tarafından toplanması ile meydana gelmiştir. 61 bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerden bir kısmı, Selçuklu Veziri Süleyman Pervane'ye hitaben kaleme alınmıştır. Eserde bazı siyasi olaylara da temas edilmesi yönünden, bu eser aynı zamanda tarihi bir kaynak olarak da kabul edilmektedir. Eserde cennet ve cehennem, dünya ve âhîret, mürşit ve mürîd, aşk ve semâ gibi konular işlenmiştir.

MECÂLİS-İ SEB'A

(Yedi Meclis) Mecâlis-i Seb'a, adından da anlaşılacağı üzere Mevlâna'nın Yedi Meclisi'nin, Yedi Vaazı'nın not edilmesinden meydana gelmiştir. Mevlâna'nın vaazları, Çelebi Hüsameddin veya oğlu Sultan Veled tarafından not edilmiş, ancak özüne dokunulmamak kaydı ile eklentiler yapılmıştır. Eserin düzenlemesi yapıldıktan sonra Mevlâna'nın tashihinden geçmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Şiiri amaç değil, fikirlerini söylemede bir araç olarak kabul eden Mevlâna, yedi meclisinde şerh ettiği Hadis'lerin konuları bakımından tasnifi şöyledir

1. Doğru yoldan ayrılmış toplumların hangi yolla kurtulacağı.
2. Suçtan kurtuluş. Akıl yolu ile gafletten uyanış.
3. İnanç'taki kudret.
4. Tövbe edip doğru yolu bulanlar Allah'ın sevgili kulları olurlar.
5. Bilginin değeri.
6. Gaflete dalış.
7. Aklın önemi.

Bu Yedi Meclis' de, asıl şerh edilen hadislerle beraber, 41 Hadis daha geçmektedir. Mevlâna tarafından seçilen her Hadis içtimaidir. Mevlâna yedi meclisinde her bölüme "Hamd ü sena" ve "Münacaat" ile başlamakta, açıklanacak konuları ve tasavvufî görüşlerini hikâye ve şiirlerle cazip hale getirmektedir. Bu yol Mesnevi'nin yazılışında da aynen kullanılmıştır.

SULTAN VELED

Sultan Veled, (d. 24 Nisan 1226, Karaman - ö. 11 Kasım 1312) Mevlânâ'nın büyük oğlu olan Sultan Veled, 1226 yılında Lârende'de (=Karaman) doğmuştur. Çocukluğunun ilk yıllarını dedesi Bahâeddîn Veled ile birlikte geçiren Sultan Veled, ilk eğitimini babasından almıştır. Konya'da ve Şam'da çeşitli âlimlerden, özellikle babasından medrese ilimlerini öğrendiği gibi, Seyyid Burhâneddin Tirmizî, Şems-i Tebrizî, Hüsâmeddin Çelebi'ye kadar birçok büyük sûfîyle ve zamanın âlimleri ve şairleriyle sürekli münasebetlerde bulunarak ilim ve sülûk yönünden yükselmiştir. Onun yetişmesinde, inanış ve duyuş tarzı ile düşüncelerinin şekillenmesinde babasının büyük bir etkisi vardır.

Sultan Veled, eserlerini Farsça yazmakla birlikte epeyce Türkçe şiirleri de bulunmaktadır. Bu açıdan O, Ahmed Fakîh ile birlikte, Anadolu Türk edebiyatında bir öncü durumundadır.

Sultan Veled'in sistemli bir tarikat haline getirdiği **Mevlevîlik**, Anadolu Türklüğünün yetiştirilmesinde ve terbiye edilmesinde önemli rol oynamış, Mevlevî dergâhları bir okul gibi halkın aydınlatılmasında büyük hizmetler görmüştür. Tarikatın ilk şeyhi de Hüsâmeddin Çelebi olmuş, 1284 yılında vefat etmesi ile yerine Sultan Veled geçmiştir.

Mevlevilik zamanla yayılmış, Bursa ve Edirne başta olmak üzere, Osmanlı devleti içinde itibar görerek gelişmiş, hatta padişahların da ilgisini, yardımını ve desteğini görmüştür.

1312 tarihinde vefat eden Sultan Veled, az da olsa, gerçek manada Türkçe gazel yazan ilk şairdir. İlk olması bakımından bazı aksaklıklar bulunsa da bu şiirler edebî yönden önemlidir. O gazellerinde daha ziyade babasının etkisi altında, topluma hitap eder.

ESERLERİ

Sultan Veled'in Farsça yazdığı bilinen beş eseri bulunmaktadır. Divan'dan başka İbtidâ-nâme, Rebâb-nâme, İntihâ-nâme mesnevileri ile nesir olarak yazdığı Ma'ârif adlı eseri vardır.

Manzum eserlerinin toplam beyit sayısı 30.000'e ulaşan Sultan Veled'in devrinde velûd (=çok eser veren) bir şair olduğu görülür.

1. Divan:

Beyit sayısı yaklaşık 12700 olan, kaside, gazel, terci-bend ve rûbai gibi çeşitli nazım şekilleri yer alan bu büyük eserde otuza yakın vezin kullanılmıştır. Divan'ın gazeller bölümünde Türkçe-Farsça-Rumca yazılmış mülemma manzumeler de bulunmaktadır. Şiirler vezinlere ayrılarak alfabetik bir sırada yazılmıştır. Divan'daki Türkçe beyitleri Veled Çelebi ile Feridun Nafiz Uzluk tarafından yayımlanmıştır (Veled Çelebi (İzbudak), Divan-ı Türki-i Sultan Veled, İstanbul 1925; Feridun Nafiz Uzluk, Divan-ı Sultan Veled, İstanbul 1941).

Mecdut Mansuroğlu ise daha sonra Divan ve mesnevilerde yer alan Türkçe şiirlerin tamamını eklediği bir inceleme bölümüyle tekrar yayımlamıştır (Mecdut Mansuroğlu) Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri, İstanbul 1958).

2. İbtidâ-nâme:

Sultan Veled'in 1291 yılında yazdığı ilk mesnevisi olan ve 8760 beyitten oluşan bu eserde 76 Türkçe beyit bulunmaktadır. Fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün vezninde yazılan eserin kaynağı Mesnevî'dir. Sultan Veled bu eserinde, insanın kendisini bilmesini öğütlediği gibi, ölmeden önce ölmeyi, ölümsüzlüğe ulaşmak için Tanrı'ya bağlanmayı, aşk ateşiyle pişmeyi ve nefsin kötülüklerden nasıl arınması gerektiğini anlatır. Bunları yapabilmek için de bir mürşide (=rehbere) ihtiyaç olduğunu belirtir. İlk baskısı Tahran'da Veled-nâme adıyla 1936'da yapılmış olan bu mesnevi, Abdülbaki Gölpınarlı tarafından Türkçeye çevrilmiştir (Sultan Veled, İbtidâ-nâme, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, Ankara 1976).

3. Rebâb-nâme:

8000 beyit olan ve 1300-1301 yılında yazılan bu eser, Mesnevî vezni (=fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün) ve etkisi ile yazılmıştır. İbtidâ-nâme ile hemen hemen aynı konular işlenen eserin ondan farkı, burada Mevlânâ hakkında geniş bilgi verilmesidir. Sultan Veled bu eserinde Tanrı'ya ulaşma yollarından, aşktan ve dünyanın "Hakka dost olunması" için yaratıldığından bahseder ve babasının büyüklüğüne, değerine işaret eder. Eserde 162 Türkçe beyit bulunmaktadır.

4. İntihâ-nâme:

8300 beyiti bulan bu eser Sultan Veled'in üçüncü mesnevisidir. Bu da Mesnevî vezni ile yazılmış büyük bir öğüt kitabıdır. Eserde, Hak yolcularının uyanık olmaları, şeytana ve nefse uymamaları anlatılır. İntihâ-nâme, Muhyî tarafından XIV. yüzyılda aynı vezinle Mesnevî-i Veledî adıyla Türkçe manzum olarak tercüme edilmiştir. Muhyî bu eserinde dinî ve tasavvufî konuları ele almasının yanında, başta Şems ile Mevlânâ münasebeti ve Mevlânâ'nın diğer sohbet arkadaşlarına yer vermiştir.

5. Ma'ârif:

Farsça mensur bir eser olup, elli altı bölümden meydana gelmiştir. Eserde Senâî ve Mevlânâ'dan şiirlere de yer verilmiştir. Sultan Veled'in dinî, ahlâkî öğütlerinin yer aldığı bu eseri, Meliha Tarıkâhya (Anbarcıoğlu) tarafın dan Türkçeye çevrilerek yayımlanmıştır (Sultan Veled, Ma'ârif, Çev. Meliha Tarıkâhya, Ankara 1949).

6. Türkçe Şiirleri:

Divan'da 129, İbtidâ-nâme'de 76 ve Rebâb-nâme'de 162 beyit olmak üzere 367 beyiti bulan bu şiirler bir araya getirildiğinde Ahmed Fakîh'in Kitâbu Evsâfı Mesâcidi's-Şerîfe'si büyüklüğünde bir eser olabilecek niteliktedir. Bu şiirler, devrinin dil özelliklerini yansıtmaları ve Sultan Veled'in Türk edebiyatı içindeki yerini de tayin etmesi yönünden önemlidir. Divan ve mesnevilerde yer alan bu şiirlerin tamamını Mecdut Mansuroğlu, bir dil incelemesi ile sözlüğünü de vererek yayımlamıştır (Mecdut Mansuroğlu, Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri, İstanbul 1958).

AHMET FAKİH

Hoca Ahmed Fakih ya da Sultan Hoca Fakih adları ile bilinen Ahmed Fakih (ö. 618/1221 ya da 628/1230) 13. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan tasavvuf şairidir.

- Horasan'dan Anadolu'ya (Konya) göç eden erenler arasındadır.
- Fuad Köprülü, Ahmed Fakih'i ilk kez "Türk Yurdu" adlı mecmuâsında ele almıştır. Bu, Ahmed Fakih hakkında yararlanabileceğimiz önemli bir kaynaktır.
- Anadolu'da yazılmış olan eski Velâyet-nâmeler ve Menâkıb-nâmelerde de adına sıkça rastladığımız bir şairdir ve bu eserlerde de adından övgüyle bahsedilmektedir.
- Fıkıh ilmiyle uğraştığı ve Mevlânâ'nın babası Bahâaddin Veled'den fıkıh dersi almasından dolayı ismi Ahmed Fakih olmuştur.
- Eflâkî'nin "Menâkıbü'l- ârifin" adlı eserinde ve Hacı Bektaş Velî Menâkıb-nâmelerinde O'nun isminden övgüyle bahsedilmiştir.
- Ahmed Fakih'in isminin zikredildiği diğer önemli eserler arasında:
 - Seyyîd-i Hârûn-ı Velî'nin Menâkıb-nâmesi
 - Kırdecî Ali'nin "Kesikbaş Destânı" adlı eseri ve bir de
 - Şeyh Evhâuddin Kirmânî'nin Menâkıb-nâmesi'ni saymak mümkündür.

- Rivâyetlere göre, Ahmed Fakih daha küçük yaşlardayken, Mevlânâ O'nu yolda gördüğü zaman "ilmin denizi" geliyor diye kendisine atıfta bulunmuş. Bu da Mevlânâ'nın bir kerâmeti olarak nitelendirilmektedir.
- Tarihte Ahmed Fakih adında birden fazla şair olabileceği yönündeki ilk iddiâları ortaya atan isim ise Abdûlbâkî Gölpınarlı'dır. Osman Fikri Sertkaya ise tarihte Ahmed Fakih adında beş tane daha şair; hattâ bu şairlerden birinin adının ise Sulî Fakih olduğu inancındadır. Tabî bu görüşlerin hepsi birer iddiâdan ibârettir.
- Semih Tezcan, O'nun 1350'li yıllarda yaşadığını iddiâ etmektedir. Bu görüş de Ahmed Fakih'in XIII. yüzyıl şairlerinden olduğu yargısını tehlikeye sokmaktadır. Ölüm tarihi ile ilgili ise farklı görüşler vardır.
- Ahmed Fakih hayatının bir bölümünde Hac ziyaretinde bulunmuş; Medîne, Kudüs ve Şam gibi dönemin önemli şehirlerini yakından tanıma fırsatını bulmuştur.
- Ahmed Fakih bizim için önem teşkil eden iki önemli eseri vardır:

ESERLERİ

1. Çarh-nâme

Bir kasidedir. "Mefâ'ilün / mefâ'ilün / fe'ülün kalıbıyla yazılmıştır. Bugün elimizde 83 beyiti bulunan kasîde tarzında söylenmiş bir manzûmedir. Kasîdenin, Eğridirli Hacı Kemal'in "Câmî-ü'n-nezâir adlı nazîresinde bulunduğu; fakat bu sayfanın da koparak kaybolduğu iddiâ edilmektedir. Burada önemli olan unsur ise Eğridirli Hacı Kemal'in bu eserinin indeksinde kasîdenin aslında 100 beyit olduğu yönündeki ibâreleridir.

Ahmed Fakih'in bu eserinde, feleğin dönekliği, zamanın gelip geçici bir özelliğe sahip olduğu ve insan bedeninin fânîliği gibi konulara değindiğini görmekteyiz. Dil tarihi açısından önemli bir eserdir; Anadolu Türkçe'sinin ilk ürünlerindendir, kelime kadrosu ve söz dizimi bakımından dikkat çekicidir.

2. Kitâb-ı Evsâf-ı Mesâcîdî's -Şerife (Şerefli Mescitlerin Özellikleri)

Bugün kitabın tek nüshası mevcuttur ve su anda British Museum'da muhafaza edilmektedir. Eser, bir mesnevî olmasına rağmen, eserde, hece vezni kullanılmış gazellere ve kasîde formu kullanılmış bölümlere rastlanmaktadır. Eserinde Hac ziyâretindeyken yaşadıklarını anlatmıştır. Zâten eseri asıl yazış amacı da Hac ziyâreti sonrası Hac'ca gidemeyen diğer yakınlarının, Fakih'den, Hac'da iken yaşamış ve görmüş olduğu yerleri anlatmasını istemelerinden

kaynaklanan bir duyguya dayanmaktadır. Fakat bazı araştırmacılara göre eserin daha kapsamlı olabileceği yönündeki inançları da bugün hâlâ tartışılan bir muammâdır. Eser aynı zamanda **Türk seyahât edebiyatını ilk ürünü olması itibâriyle** önem teşkil etmektedir.

HACI BEKTAŞ-I VELÎ

(d. 1209, Nişabur - ö. 1271, Anadolu)

Hacı Bektaş Veli, Ahmed Yesevi'nin halifesi Lokman Perende'nin bizzat talebesidir. Kendisi mükemmel bir dinî-millî kültür formasyonu almıştır.

Bu sebeple O, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması için Türkistan illerinden vazifeli olarak gönderilmiştir. Böylesine mesuliyetli bir görevi üstlenen Horasan Alperenlerinden Hacı Bektaş Veli'nin Hayatı ve Eserleri'ni burada bir kaç satırla anlatabilmemiz mümkün değildir. Onun hayatını daha çok eserlerinden hareketle ele almak zorundayız. Ancak günümüze kadar Hacı Bektaş Veli'nin hayatı ve eserleri hakkında (Prof. Dr. Esad Coşan hariç) ciddî bir araştırma yapılmamıştır.

Birkaç yıldan bu yana idame ettirmeye çalıştığımız "Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi" nezdinde Hacı Bektaş Veli'nin hayatını, eserlerini, fikirlerini ve tesirlerini araştırmaya başlanmıştır.

1. Hacı Bektaş Veli'nin Yaşadığı Devir ve Doğum Tarihi

Asıl adı Muhammed Bektaş olan Hacı Bektaş Veli'nin yaşadığı dönem ve çevre iyi bilinmekle beraber, kaynaklarda doğumu hakkında farklı bilgilere rastlanmaktadır.

Doğum ve vefat tarihleri konusunu en eski kaynaklardan başlayarak bugüne kadar yapılmış tetkiklerden elde ettiğimiz bilgiler ışığında kısaca şöyledir:

Hacı Bektaş Veli'den bahseden kaynakların en eskisi Eflâki Dede'nin "Menâkıbu'l-Arifin" adlı eseridir. Eflâkî, "Hacı Bektaş'ın Baba Resûlullah (Baba İshak)'ın meşhur halifesi olduğunu" söyler. Hacı Bektaş'tan bahseden diğer eski bir kaynak da; Aşıkpaşazade Tarihi'dir. Bu eserde Hacı Bektaş'ın doğum ve vefat tarihleri hakkında herhangi bir açıklamaya rastlanmasa da, seyahatlerinin izah edilmesi kayda değer bir bilgidir. Taşköprüzâde Ahmed (Ö. 1553), "Ey-şakâiku'n-Nu'mâniyyetî Devlei'lOsmaniyye" adlı eserinde onu I. Murad (1362-1389) devri âlimleri arasında zikreder.

Tezkireci Ali de, Kühü'l-Ahbâr'ında onun Orhan Bey (1326-1362) zamanında yaşadığını söyler. Bu konuda taradığımız eserlerin bir çoğundaki tarihler bu döneme aittir.

Hacı Bektaş Veli'nin doğumu ve vefatı konusunda Hacıbektaş ilçesi Halk Kütüphanesinde bulunan bir yazma eserde şu kayıt bulunmaktadır: "Hazine-i Celîle'den Şeref Vürüd olan tomâr-ı kebîrde muharrar olduğu üzere tarihî vilâdet-i şerifleri 606 (1209) olarak müdde-i ömr-i şerifleri 63 olmağla 669 (1270) senesi vefât-ı şerifleri muharrer olduğundan iş bu mahalle tahrir olundu. Aynı kütüphanede 119 no'daki Vilâyetnâme'de (v.Ib)Silsilenâme'den alındığı belirtilen Hacı Bektaş'ın 63 yıl yaşadığı ve 606/ 1209'da doğup 669/1270'de vefat ettiği kayıtları mevcuttur.

Vakıf kayıtlarından onun 690/ 1291 tarihlerinden önce vefat ettiği anlaşılmaktadır. 695 H.'de yazılmış bu vakfiyede Hacı Bektaş Veli'den "merhum" olarak söz edilmektedir. Bu konuda Bedri Noyan da, onun "Nuşabur"da doğduğunu, babasının İbrahim, annesinin Hatem (veya Hateme) Hatun olduğunu belirttikten sonra, Bektaşî kaynaklarında Hacı Bektaş'ın doğumunun "mürüvvet" sözünün ebced karşılığı (646/1248), "refit" karşılığı (680/1281), yaşama süresinin "Muhammed" karşılığı (92) ve Hakk'a yürüyüşünün karşılığı (723/ 1325) veya karşılığı (738/ 1337) olarak verildiğini nakleder. Bu konuda bu tür ilmi araştırmalarda dikkate alınması gereken bir hususu da belirtmek gerekir. Velâyetnâme'de adı geçen, Mevlâna, Seyyir Mahmud-ı Hayrânî, Nureddin bin Cebe, Hacım Sultan vb. gibi birçok zâd XIII. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış kimselerdir.

Bu da bize Hacı Bektaş Veli'nin yaşadığı çağ hakkında (XIII. yüzyılın ikinci yarısı) tahminî bir fikir vermektedir. Genel olarak kaynaklarda verilen doğum tarihlerinin 1209-1248 arası, vefât tarihlerinin de 1270-1337 arası olduğu görülmektedir. Bu durum Hacı Bektaş Veli'nin XIII. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olduğunu kesinleştirmektedir.

Velâyetnâme'de Hacı Bektaş'ın babasının "İbrahimü's-Sânî", annesinin ise Nişabur şehri âlimlerinden Şeyh Ahmed'in kızı olduğu yazılıdır. Bu hususta şu kayıtları görmekteyiz: Sultan İbrahimü's-Sânî ile Hatem 24 yıl evli kaldıkları hâlde çocukları olmaz. Sultan İbrahim, şehrin ileri gelenlerini toplayarak, bir erkek çocuğunun olması için dualar edilmesini, Kur'an-ı Kerim'den hatimler yapılmasını ister. Buna karşılık ihsanlarda bulunur. Bir hafta kadar hatimler yapılır, dualar edilir. Nitekim Hâteme Hatun Sultan İbrahim'den gebe kalır, müddeti dolunca da nur topu gibi bir erkek çocukları olur. Çocuğunun adını "Bektaş" koyarlar:

"Göricek yüzünü oğlunun o mâh
Adını Bektaş virdi onun şâh" dediler.

2. Adı

Vakfiyelerde ve diğer bazı kaynaklarda "Hacı Bektaş" olarak anılmasının daha sonraki hac'la ilgili kerâmeti dolayısıyla söz konusu olduğunu sanıyoruz. Ali'nin Kühü'l-Ahbâr'ı gibi daha sonra yazıları bazı kaynaklarda da Hacı Bektaş'ın sadece bir lakap olduğu nakledilir.

"Bektaş" kelimesi bazen "Bektaş", "Bekdeş", "Petteş" gibi farklı şekillerde yazılmıştır. Bu kelime, "eş, benzer, misil, muâdil" anlamlarına gelmektedir.

Prof. Dr. Esad Coşan, "Bektaş"ın lâkap olduğunu, zirâ "o zamanlarda âlim ve asil kişilerin - İranlı veya başka bir soydan olsa bile- muhakkak dini mahiyette bir ismi bulunduğunu" belirtmektedir.

Gerek Vilâyetnâmelerde, gerekse Hacı Bektaş'la ilgili diğer bazı eserler-de, Hacı Bektaş Veli için söylenen şu sıfatlar vardır: "Kutbu'l Aktâb, mesned-i ul'lulilhâb, Sultânü'l-evliyâ, Burhâmü'lâsfiyâ, Fahr-i erbâb-ı Bâbul-lâh, Envârü'l-yâkin, Fatihü'l-evbâb-ı sülâle-i hazret-i sâhib-i sır-ı ve'l-keşf, aşk deryası, Küşâde-i bâb-ı hikmet, Nes'l sâki-i kevser, sâhib-i keşf-i ledünnî, Fahr-ı ma'den-i erkân, Sultânü'lârifin, ser-çeşme-i nûr-ı dîn, Tâcü'lârifin, Gavsü'l-vâsılîn, Heykel-i nûrânî, Kutb-ı Rabbânî..." vb.

"Hacı" lâkabı ise, Vilâyetnâme'de yer alan bir kerâmet sonucu Bektaş'ın asıl adıyla birlikte anıla gelmiştir. Vilâyetname'ye göre, Hacı Bektaş'ın hocası Lokman-ı Perende Horasan'dan hacca gittiğinde; Arafat'ta vakfeye geçildiği zaman, arkadaşlarına: -Bugün arife, bizim evde şimdi bişi bişirirler demiş. Bu hâl Hacı Bektaş'a malûm olmuş, Lokman'ın evinde pişirilen bişiden bir tepsiye koyarak. bir dakika içinde Arafat'a ulaştırmış. orada bunu yemişler. Hac dönüşü Nişabûr halkı kendisini karşıladığı ve tebrik ettiği zaman, Lokman. "asıl Hacı olan Bektaş'tır, hepimiz onu kutlayalım" diyerek onun bu kerâmetini halka duyurmuştur.

3. Anadolu'ya Gelişi

Aslen Horasanlı olan ve Nişabur şehrinde doğduğu bilinen Hacı Bektaş Veli şeyhinin dergâhında üç yıl hizmet ettikten sonra, şeyhinden emanetleri ve icazeti alır. Şeyhinin, "Müjdeler olsun ki Kutb'ul aktâblık" senindir; kırk yıl hükmün vardır. Şimdiye dek bizimdi, bundan sonra senindir. Biz bu yokluk yurdunda çok eğlenmeyiz, âhirete gideriz. Var, seni Rum'a saldı. Sulucakarahöyük'ü sana yurt verdik. Rûm abdallarına seni baş yaptık, demesiyle, Hacı Bektaş, Anadolu'ya gelmek için yola çıkar. Velâyetnâmedeki bu kayıt, tarihî kaynaklarca da doğrulanmaktadır.

Hacı Bektaş'ın Amasya, Kayseri, Sivas şehirlerine gittiği daha sonra Karacahöyük'e yerleştiği de Aşıkpaşazâde tarafından nakledilmektedir. Değişik kaynaklarda Hacı Bektaş'ın önce Necef, Kerbelâ, Bağdat ve bazı imamların makamlarını ziyaret ettiği; Şanı Kudüs, Halep, Gaziantep, Elbistan, Tarsus, Bozhöyük, Muğla Kalesi gibi birtakım yerleri de dolaştığı kaydedilmektedir. Hacı Bektaş Veli, Sulucakarahöyük'e geldiği zaman İdris Hoca ile karısı Kutlu Melek (Kadıncık Ana)in misafiri olur, kendisinin ilk müritleri de bunlardır.

4. Vefatı

Hacı Bektaş Veli'nin vefatı da doğumu gibi ihtilaflıdır. Kaynakların çoğu onun 63 yıl yaşadığı H. 606 (1209)'da doğup H.669 (1270):de vefat ettiğini kaydetmektedir. Müritlerinin doğum tarihleriyle uyuşması açısından 1270'den sonra verilen tarihlerin de göz önünde bulundurulması gerektiğini hatırlatarak onun kesin olarak 13. yüzyılın sonu ile 14. yüzyılın başına rastlayan tarihlerde vefat ettiğini söyleyebiliriz.

Aşık Paşazâde Tarihinde, Hacı Bektaş'ın kardeşi Menteş'in şehit edildiğini, Hacı Bektaş'ın Kayseri'den Karacahöyük'e geldiği ve mezarının orada olduğu kaydedilmektedir (13).

5. Mezarı

Hacı Bektaş Dergâhı'nın üçüncü avlusu olan Hazret Avlusu'nun giriş kapısının karşısındaki bölümdedir.

Türbenin, Hacı Bektaş'ın ölümünden 242 yıl sonra (1582) Yasinabad Livası Emiri Murad bin Adullah tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Avlu kapısından sekiz basamak merdivenle aşağı inilir. Merdivenin karşısında asıl binaya giriş kapısı bulunmaktadır. Bu kapıya kadar yolun iki kenarında Dede, Baba ve Babagânın on iki tane mezarı vardır.

Hacı Bektaş Türbesi'nin Selçuklu mimarisinin güzel örnekleriyle işlenmiş mermer bir (Akkapı) medheli vardır. Buradan iki basamak merdivenle loş bir koridora girilir. Koridorun, sağ tarafında Kızılca Halvet (Çilehâne-Çile Damı) vardır. Halvet kapısının yanı karşısında yüklük şeklinde bir girinti vardır.

İkinci kapıdan "Kırklar Meydanı'na girilir. Kırklar Meydanı'na girilen kapının sağ tarafında Hacı Bektaş Veli'nin sandukasının bulunduğu yatırım giriş kapısı vardır. "Gök eşik"ten içeri girilince, tahminen 5X5 metre ebadında türbe ortasında Hz. Pîr'in yüksek sandukası görülür. Yatırda büyük bir azamet ve kutsallık vardır.

6. Eserleri

Bilindiği gibi, yakın zamana kadar Hacı Bektaş Veli'ye ait olduğu bilinen eserlerin sayısı oldukça azdı. Fuat Köprülü, "Anadolu'da İslâmiyet" adlı makalesinde Hacı Bektaş Veli'nin bir Fatiha Tefsiri, bir Makâlât'ı bir de Farisi bir eseri olduğunu nakletmekte. Daha sonraki araştırmacıların Hacı Bektaş'a ait olduğunu söyledikleri eserler ise şunlardır:

a) Kitabü'l-Fevâ'id:

İstanbul Üniversitesindeki nüsha (Ty.55)da, anlatım üçüncü şahıs ağzından verilmektedir. Abdülbâki Gölpınarlı, bu eserin Hacı Bektaş Veli'ye ait olmayıp, Mesnevî, Nefehât... gibi bazı tasavvufi eserlerden iktibaslarla oluşturulduğunu söyler.

Eserin Üniversitedeki yazması Türkçe'ye çevrilmiş ve basılmıştır. Eser muhteva olarak Makâlât'la çok büyük benzerlikler göstermektedir. Prof. Dr. Esad Coşan, eser hakkındaki mütealâlarını belirtirken, eserin, gerçekten Hacı Bektaş'la ilgili olduğunu, ancak "eserin muhtelif ilâve ve tahrifler ile asli hüviyetinden uzaklaştığı"nı söyler.

b) Fatiha Suresi Tefsiri:

Hacı Bektaş Veli'nin böyle bir eseri bulunduğunu ilk defa Fuad Köprülü haber vermiştir. Ancak o da Bahâ Sa'id Bey'in verdiği malumata dayanır. Bahâ Sa'id Bey, sonradan yanan Tire Kütüphanesi'nde Hacı Bektaş'a ait bir tefsir-i Fatiha olduğunu söylemiştir. Prof. Dr. Esad Coşan ise, "Tire Kütüphanesine gittiğini, fakat eserin ne nüshasına ne de eserle ilgili bir kayda rastlayamadığını belirtmektedir.

Mutasavvıfların bilhassa Fatiha, Yasin-i Şerif tefsiri gibi birtakım tefsirler yapmaları Hacı Bektaş'ın da böyle bir eseri bulunabileceğini muhtemel kılıyor.

c) Şathiyya:

Hacı Bektaş Veli'nin iki sayfa kadar tutan bir şathiyyesi olduğunu yine Abdülbaki Gölpınarlı nakletmektedir. 1680 yılında Enverî mahlası Hurufî ve Nakşî bir müellif tarafından nazım ve nesir karışık olarak "Tuhfetü's-Salikîn" adıyla şerhedilen bu eserin yeri bilinmiyor. Bu konuda, Türk Ansiklopedisi'nin "Bektaş" maddesinde sınırlı bilgi veren A. Gölpınarlı, eserin bulunduğu yeri zikretmemiştir.

ç) Hacı Bektaş'ın Nasihatleri:

Hacı Bektaş Veli'ye ait nasihat ve vasiyetler, bir nüshası Hacıbektaş İlçesi Halk Kütüphanesi Ktp. no:29'da kayıtlı olan ve Dedemoğlu tarafından yazılan "Akâid-i Tarikat"ı müteakiben kaydedilmiştir. Nasihatların İstanbul Arkeoloji Müzesi Ktp.no: 891'de kayıtlı "Mecmuatü'r-resâil" içinde eksik olarak bulunduğu da bilinmektedir.

Bu nasihatların gerçekten Hacı Bektaş'a ait olup olmadığı konusunda kesin bir delil bulunmamaktadır.

d) Besmele Şerhi:

Bir nüshası Manisa Kütüphanesi'nde bulunan bu eser Türkçe olarak kaleme alınmıştır. Eser, Hacı Bektaş Veli Besmele Tefsiri adıyla neşredilmiştir.

Hacı Bektaş Veli bu eserinde besmelenin mânâ ve ruhunu yorumlar. Bunu yaparken de ayet, hadis ve birtakım kıssalardan deliller getirir.

e) Hacı Bektaş'a ait olduğu söylenen diğer eserler:

Abdülbaki Gölpınarlı tarafından Hacı Bektaş'a ait bir "Hadis-i Erba'în Şerhi" bulunduğu nakledilmiştir. Ayrıca, "Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye" adlı bir diğer eserin de ona ait olduğu söylendiği halde esere dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

Hacı Bektaş'a atfedilen şiirlerin de, esasen "onun enfes evlâdı olarak bilinen ve İdris Hoca ile Ana Hatun soyundan gelen üç tane Bektaş Çelebi'den ilki olan Zekr-nûş Yusuf Bali oğlu Bektaş Çelebi (1554-1580)'ye ait olduğu muhtemel görülmektedir."

Hacı Bektaş Veli'nin "Hunda-nâme" ve "Üssü'l-Hakikâ" adlı eke eserinin daha olduğu söylenmekteyse de, şimdiye kadar hiçbir nüshasına rastlanılmaması, bizim bu eserlerin kimliği hakkında bir yargıda bulunmamızı güçlendirmektedir.

f) Makâlât

Prof. Dr. Esad Coşan tarafından neşredilen Makâlât'ın aslı, Arapça'dır. Velâyetnâme'de "Said Emre'nin Makâlât'ı Türkçe'ye çevirdiği söylenir. Oldukça zengin bir nüsha özelliğine sahip olan eserin aynı zamanda manzum ve mensur türleri de bulunmaktadır.

Makâlât'ın ona ait olduğu konusunda hiç şüphe bulunmamaktadır. Çeşitli dini ve tasavvufi meselelerin çok açık bir şekilde ele alındığı bu eserin asıl önemli özelliği, Hacı Bektaş Veli'nin şimdiye kadar tanıtıldığı gibi Şîî-Batınî bir kişilikte olmayıp, aksine şeriate bağlı bir mutasavvıf olduğunu açıkça göstermesidir.

Makâlât bilindiği gibi, dört kapı-kırk makam tertibi üzere kaleme alınmıştır. Bu tertip, Ahmed Yesevi'nin "Fakr-nâme"siyle hemen hemen aynıdır. Dört kapı (şeriat-tarikat-ma'rifet-hakikat) kırk makam anlayışı Türk mutasavvıflarının kabul ve takip ettikleri bir sülûk anlayışıdır. Makâlât, bu özelliğiyle, Fakr-nâme'nin bir şerhi gibidir. Bir Hacı Bektaş muakkibi olan Yunus Emre de, şiirlerinde bu sülûk usulünü oldukça geniş olarak ele almıştır.

Bu da bize göstermektedir ki Türkistan'da Ahmed Yesevi ile başlayan tasavvuf hareketi, Anadolu'da Hacı Bektaş Veli ve Yunus Emre ile hayat bulmuştur. Bu üç gönül adamı fikirleri itibariyle birbirini takip eden ve bütünleyen bir zincirin halkalarıdır.

ABDAL MUSA

Anadolu'nun ünlü erenlerinden ve ermişlerinden olan Abdal Musa Sultan, aynı zamanda ünlü bir ozan ve düşünürdür. Aslen Horasan'lıdır. Azerbaycan'ın Hoy kasabasına gelmiş ve bir süre orada yaşamış olduğundan, "Hoylu" olarak tanınmıştır. Hacı Bektaş Veli'nin amcası Haydar Ata'nın oğlu, Hasan Gazi'nin oğludur. Kaygusuz Abdal Menkıbesine göre "Köse Musa" adıyla da anılır.

Abdal Musa Sultan, Horasan Erenlerinden ve Hz. Peygamber soyundandır. 14. yy. da yaşadığı ve Osmanlıların Bursa'yı fethi yıllarında Orhan Bey'in askerleriyle savaflara katıldığı ve büyük yararlıklar gösterdiği tarihi kaynaklarda yazılıdır. Hacı Bektaş Veli'nin önde gelen halifelerindendir. Payesi sultanlık, mertebesi "Abdallık". Pir evindeki hizmet postu ise, "Ayakçı Postu"dur. Bu post Bektaşî tarikatındaki on iki posttan on birincisi olup, diğer adı "Abdal Musa Sultan Postu"dur. Ayakçılık, Abdallık mertebesidir.

Antalya- Elmalı, Tekke köyündeki dergahı, ilk Bektaşîlerin dört büyük "Asitanei Bektaşîyan" dan biridir. Ancak, Anadolu'nun inanç coğrafyasında seçkin bir yeri, etkin bir gücü olan Abdal Musa Sultan adına daha bir çok yerde makam ve mezarlar yapılmıştır. Bir çok yazar ve araştırmacı, bu büyük savaşçı ve düşünürü konu alan araştırmalar yapmışlardır. Bazılarına göre, Abdal Musa Sultan; Bursa'nın fethine katıldıktan sonra Manisa, Aydın ve Denizli yöresinde bulunmuş, daha sonra da Türkmen ve yörüklerin yoğun bulunduğu Elmalı yöresinde tekkesini kurmuştur. Ayrıca Denizli'de yatan "Büyük Yatağan Baba"dan esinlendiğini de belirtmişlerdir. Abdal Musa Sultan, Elmalı yöresinde kurduğu tekkesinde sayısız kişiler irşad etmiş (uyarmış) ve bunlar arasında büyük ozanlar yetişmiştir. Bunların en ünlüsü de, Alevi-Bektaşî edebiyatın abidelerinden sayılan Kaygusuz Abdal'dır. Ancak, onunla ilgili olarak Abdal Musa Sultan Velayetnamesi'nde konu edilen söylenceyi yeri gelmişken aktarmadan geçmeyelim:

"Alaiye reyinin oğlu Gaybi, Abdal Musa'ya derviş olup, Kaygusuz adını alınca, babası oğlunu kurtarmak ister. Tekke Beyi'nin yardımını talep eder. Tekke Beyi'de Kılağılı İsa adlı pehlivan yiğidini Abdal Musa'nın tekkesine yollar. İsa, dergaha varır ve kapıya gelince: Çağırın bana Abdal Musa'yı diye gürlür. Ancak, atı ürker ve İsa'yı sırtından atar, sürükleyerek parçalar. Tekke beyi bu olaya çok sinirlenir ve ordusuyla harekete geçer. Abdal Musa Sultan'ı yakmak

öbek öbek odunlar yığılır. Ateşler tutuşturulur. Abdal Musa Sultan'da üç yüz kadar müridi ile semah ederek yola koyulur... Bu öyle bir geliş ki, onlarla birlikte dağlar, ağaçlar, kayalar da beraber yürür Dervişler bir gülbank çekip ateşe girer. Ateş onları yakmaz, onlar ateşi söndürürler. Bu manzarayı gören Kaygusuz'un babası, dunuma hayranlıkla bakar Abdal Musa'nın ellerini öper ve geriye döner. Kaygusuz bu dergahta kırk yıl hizmet eder..."

Abdal Musa Sultan'ın kerametleri, kendi adı verilen Velayetname'de anlatılır. Abdal Musa Sultan Velayetnamesi, günümüz Türkçesi ile Ali Adil Atalay tarafından beşinci kez olarak yayınlanmıştır. kerametlerinden biri de şöyle:

"Abdal Musa Sultan, bir pamuk içine kor halinde bir ateş parçasını müridlerinden biriyle, Geyikli Baba'ya gönderir. Geyikli baba da, ona bir bakraç içinde geyik sütü gönderir. Bu kerametin, yorumu da, "hayvanatı iradesine bağlamak, bitkilere hükmetmekten zordur" şeklindedir.

Şair, düşünür, Horasan ereni Abdal Musa Sultan'ın keramet ve erdemleri yedi yüzyıldan bu yana dillerde söylenir durur. Antalya, Elmalı ilçesine bağlı Tekke köyündeki türbesi, 14. yy.'da Selçuklu mimarisi örneğinde yapılmıştır. Tekke hakkında en önemli bilgiyi 17 yy. da burayı ziyaret eden ünlü gezgin Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde vermiştir. Bu bilgilere göre tekkenin kubbesindeki altın alem, beş saatlik yerden görülüyormuş. Abdal Musa Sultan sandukası baş ucunda seyyid olduğunu gösteren yeşil imamesi durur. Tekkenin etrafında bağ ve bahçeler uzanır, Misafirhaneler, kiler, mutfak meydanlar gibi bir çok ek binalar varmış. Mutfakta kırk derviş hizmet eder. Meydanın dışında ayrıca büyük bir misafirhane bulunur ki, üstü konak, altı ise iki yüz at alacak kadar büyük bir ahırdır. Misafir hiç eksik olmaz. Tekke yapıldığı günden beri mutfağında hiç ateş sönmemiştir. Tekkenin çok zengin vakıfları vardır. On binden fazla koyunu, bin camuzu, binlerce devesi ve katın, yedi değirmeni ve daha birçok varlığı ile üç yüz elli yıl önceki Abdal Musa Sultan tekkesinin çok büyük zenginliklere sahip bir kurum olduğunu belirtiyor Evliya Çelebi...

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra dağıtılan tekkeler arasında Abdal Musa Sultan tekkesi de nasibini almıştır. 1242 (1829)'da hükümetçe gönderilen memurlar tarafından, dergahta mevcut bütün eşyalar ve binlerce canlı hayvan satılıp defteri İstanbul'a gönderilmiştir. Bu hal tekkelerin 1925'de kapanmasına kadar yaşanmıştır. Değişik dönemlerde onarım gören Tekke, zaman içinde yıkılmış, günümüzde ise sadece Abdal Musa Sultan türbesi kalmıştır. Türbede, Abdal Musa, annesi, babası, kız kardeşi ile Kaygusuz Abdal'ın kabirleri vardır. Tekke'nin giriş kapısındaki kitabe yazısının bir beyt'ini aşağıya alıyoruz:

Edeble kıl ziyaret bir makaam-ı alışandır bu

Füyuz'u Hakk'a menba asitan-ı aşikaandır bu.

Önce de belirtildiği gibi; Aleyi-Bektaşî şiirine "nefes" adı verilir. Alevi-Bektaşî şiiri de, genellikle Yunus Emre'nin şiirinden etkilenmiştir. Bu şiir, daha sonra Abdal Musa ile yönünü çizmiş ve Kaygusuz Abdal'la beslenerek doruğuna erişmiştir.

Abdal Musa'nın günümüze kadar gelen şiirleri çok azdır. Ancak az da olsa, bu şiirler, Alevi-Bektaşî edebiyatının seçkin örnekleri sayılır. Bu şiirlerle Alevi-Bektaşî edebiyatı kesin anlam kazanmıştır.

KAYGUSUZ ABDAL

Asıl adı Gaybi'dir. Kaygusuz Abdal'ın hayatı hakkında ki bilgilerin çoğu Bektaşî menkıbelerine dayanır. Bu menkıbelerin en tanınmış onun Abdal Musa'ya bağlanışını anlatan hikayedir: Alaiye (Alanya) beyinin oğlu Gaybi, avlanırken attığı okla bir geyiği koltuğundan vurur. Yaralı geyik kaçır, Gaybi arkasından koşar. Geyik Abdal Musa'nın tekkesine girer, arkasından avcı da girer, dervişlerden geyiği sorar. Dervişler görmediklerini söylerler. Çekişme başlar. Olaya Abdal Musa karışır ve koltuğu altından kanlı oku çıkararak Gaybi'ye gösterir. Gaybi okunu tanır ve Musa'ya bağlanır. Alanya beyi oğlunu tekkeden kurtarmak ister ama Gaybi, Musa'dan

ayrılmaz. Bey, Teke (Antalya) beyine başvurarak oğlunun kurtarılmasını ister. Teke beyinin gönderdiği ordu Musa'ya yenilir, Gaybi tekkede kalır.

Kırk yıl tekkede Abdal Musa'ya hizmet ettikten sonra şeyhi tarafından Mısır'a gönderilen Kaygusuz Abdal, orada bir tekke kurar. Bu tekke, İslam dünyasında büyük bir ün kazanır ve hastalarla başı dara düşenlerin sığınağı olur. Kaygusuz Mısır'da ölür. Türbesi, Kahire yakınlarında bulunan bir mağaradadır.

Hece ve aruzla şiirler söyleyen Kaygusuz'un nesirle yazılmış eserleri de var. Aruzla yazılmış şiirleri divanında toplanmıştır. Hece ile yazdıklarına ise cönklerde ve şiir mecmualarında rastlanıyor.

Şiirlerinin bir çoğunda Kaygusuz takma adını kullanan ozan, bazı şiirlerinde Serayi adını da kullanır. Kaygusuz adını taşıyan başka şairlerin de bulunması, eserlerinden bazılarının başka bir Kaygusuz'un olabileceği kuşkusunu, doğuruyor.

Kaygusuz Abdal, Bektaşiler arasında büyük saygı ile anılır ve Bektaşî uluları arasına girer. Hemen bütün Bektaşî tekkelerinde bulunan ve Kaygusuz'a ait olduğu kabul edilen bir resimde, bir yılan, bir akrep ve bir arslan, ayakları bine yatarak ona boyun eğmiş görünürmüş.

XVIII. yüzyıl ressamlarından Levni'nin yaptığı güzel bir Kaygusuz minyatürü vardır. Kaygusuz, bir eserinde 1397-1398 yıllarında doğduğunu söylüyor. Eserlerinden de anlaşıldığına göre XV. yüzyılda yaşamış olan şair, Anadolu ve Rumeli'nin birçok yerlerini gezmiş ve iyi bir öğrenim görmüştür. Özellikle hece ile yazdığı şiirlerde ve nesirlerinde güzel bir Türkçe kullanır.

Kaygusuz'un tasavvufu ilgili şiirleri yanında tekerlemeleri, şathiyeleri (alaylı, iğneli ve simgeli şiirler) de önemli bir yer tutar. Yunus Emre yolunda yürüyen şair, bu tür şiirlerinde ona daha çok yaklaşır. Ölüm yılı bilinmiyor.

Kaygusuz Abdal'ın Eserleri:

Kaygusuz Abdal'ın manzum, mensur ve manzum-mensur karışık eserleri bir hayli yekun tutar. Bugüne kadar yapılan araştırmalarda onun muhtelif mecmualarda bulunan birkaç şiiri ve Gevhername, Minbername gibi küçük mes-nevîleri neşredilmiştir. Hâlbuki Kaygusuz'un eserleri hacim bakımından bu neşirlerle mukayese edilemeyecek kadar çoktur. Bizim tespit edebildiğimiz Kaygusuz'a ait eserler şunlardır:

Manzum Eserleri:

- 1. Divân,
- 2. Gülistân,
- 3. Mesnevî-i Baba Kaygusuz (I-II-III),
- 4. Gevhername,
- 5. Minbername.

Mensur Eserleri:

- 1. Budalanâme,
- 2. Kitâb-ı Miğlâte,
- 3. Vücûdnâme,
- 4. Risâle-i Kaygusuz Abdal (Tercüme).

Manzum+Mensur Eserleri:

- 1. Sarayname,
- 2. Dil-güşâ.

Manzum Eserleri:

1. Divân: Onun Divân'daki şiirleri üç yüz elliye yaklaşmaktadır. Bunların yüzde sekseni gazeldir. 20-30 kadar heceyle yazılmış şiiri vardır. Ayrıca Dolâbnâme adlı kasidesi ile iki terci' ve iki terkib-i bendini ve iki müstezadını da onun mürettep olmayan divanı içinde kabul etmek lazımdır. Divân'daki şiirlerin, gazellerin pek çoğu ilâhî bir vecd içinde yazılmış gibidir. Hece ile yazılanlar daha çok şathiye karakterindedir. Bunlarda Kaygusuz, ya Tanrı'yla samimi bir

şekilde konuşmakta ya da dünyanın geçici zevklerine kapılan insanı alaycı bir üslûpla anlatmaktadır. Bazı şiirleri ise ilâhî ve nutuk havasındadır.

2. Gülistân: "Lâmekân"ı, ezeldeki vahdet-i vücûdu anlatmakla başlar. Kâinatın ve Hz. Âdem'in yaradılışını uzun uzun hikâye eder. Kısas-ı enbiya, kısa olarak anlatıldıktan sonra belirli bir konu üzerinde durulmaz. Tasavvufun çeşitli konuları, yer yer son derece heyecanlı bir üslûpla dile getirilir.

3. Mesnevî-i Baba Kaygusuz (I-II-III): Yazmalarda "mesnevî" başlığı altında Kaygusuz'un üç mesnevîsi vardır. Bunlardan ikincisi, "küçük mesnevî" başlığı altında da geçer ve öbürlerine nispetle kısadır. Her üç mesnevîde de belirli bir konu olmayıp tasavvufî vecd ve heyecan etrafında dönerler. Mesne-vîlerde Kaygusuz, lirizmin zirvesine ulaşır. Diyebiliriz ki bütün şiirleri içinde en yüksek heyecan mesnevîlerinde, bilhassa birinci mesnevîde bulunur.

4. Gevher-nâme: 71 beyitlik kısa bir mesnevîdir. Başlangıçta, "vahdet-i vücûd" görüşünü, deryadan kenara atılan "gevher" teşbihiyle dile getirir. "Gevher" in cânı Hz. Muhammed'dir. Ve eser onu methetmek için kaleme alınmıştır.

5. Minber-nâme: 58 beyitlik küçük bir mesnevî'dir ki daha çok nefsi bilmenin esas olduğu üzerine kurulmuştur.

Mensur Eserleri:

1. Budalanâme: Budalanâme'de "akl-ı maâş, akl-ı maâd, nefsi bilmek, gönül, mürşid..." gibi tasavvufî meseleler anlatılır.

2. Kitâb-ı Miglâte: Bu eser, kompozisyon bakımından oldukça değişiktir. Burada bir derviş, devamlı olarak uykuya dalmakta ve rüyasında, bazen geçmişte, bazen gelecekte "teferrüç-seyahat" etmektedir. Her defasında karşılaştığı şeytanla mücadeleye girip onu ma'lûb etmektedir. Bu ilgi çekici eserde, geçmişe ve geleceğe ait çizgiler, tablolar, "science-fiction"ların "zaman makinası"nı andırmaktadır. Eserde dervişin zaman zaman söylediği şiirler, coşkun bir lirizmin ifadesidir.

3. Vücûd-nâme: İnsan vücûdunun çeşitli uzuvlarıyla, bazı dinî ve tasavvufî ve kozmik kavramlar arasında teşbihler yapan, münasebetler kuran bir eserdir. Mesela; kara kış şeriâta, yaz tarıkata benzetilir. Baş, devlet tacına; alın, hidayet nuruna teşbih edilir. Daha sonra mürşidin lüzumu anlatılır.

4. Risâle-i Kaygusuz Abdal: İstanbul Belediye Kütüphanesi, Osman Ergin Bölümü, "Risâle-i Kaygusuz Abdal" başlığı ile geçen bu tercüme eser, muhteva ve şekil itibarıyla Kaygusuz'un diğer eserlerine benzemektedir. Bu bakımdan biz, bu eserin de Kaygusuz Abdal'a ait olduğu kanaatini taşıdık ve "Kaygusuz Abdal'ın Mensur Eserleri" arasında değerlendirilmesini ve neşrini uygun bulduk. Bilindiği gibi, Risâle-i Kaygusuz Abdal adlı bu tercüme eserinde Kaygusuz Abdal; Allah'a varma yollarını, tasavvufî vecdî, nefsin terbiyesini ve olgunlaşmasını, sabrı, yer yer lirik ve genellikle didaktik bir üslûpla anlatmaktadır. (Prof. Dr. Abdurrahman GÜZEL, Türk Halk Şiiri)

Manzum+Mensur -Karışık- Eserleri:

Bu iki eser de, tıpkıbasımla beraber, düzeltmeler ve eklemelerle yeniden Türkiye Diyanet Vakfı Alevi-Bektaşî Klasikleri arasında 2009 ve 2010'da basılmıştır.

1. Dil-güşâ: "Vahdet-i vücûd"u anlatan uzun bir mesnevî ile başlar. Eserde uzun Farsça bölümler vardır. Bir dervişin tasavvuf umdelerini anlatması ile devam eden Dil-güşâ tamamen tasavvufa hasredilmiştir.

2. Saray-nâme: "Cihan-Saray" teşbihiyle yola çıkılarak, dünyaya gelmekten maksadın ibadet etmek ve Allah'ı tanımak olduğu anlatılır. Kaygusuz'un şariat unsurlarına en çok yer verdiği eser Saray-nâme'dir. Bu bakımdan diğer manzum eserlerine nispetle daha "kuru"dur. Ancak yer yer lirik söyleyişler de vardır.

SAİD EMRE

Hacı Bektâş-ı Velî'ye mensup Molla Sadeddin adı ile de bilinen 14. YY sûfî ve şair.Said Emre'nin asıl adı Sadeddin'dir. Menakıpnameye göre ona Said adını Hacı Bektaş-ı Velî vermiştir. Molla Sadeddin veya diğer adı ile Said Emre, Hacı Bektaş'ın "Makalat (Sözler)" adlı yapıtını

Arapçadan Türkçeye nesir olarak çevirmekle ün kazanan, bazı şiirleri Yunus Emre ile karışmış olan, Yunus'a hayran Hacı Bektaşî Veli'ye de intisap etmiş olan bir sofi ve şairdir.

Said Emre hakkında ilk araştırmayı, M. Fuad Köprülü yapmış, Köprülü, Said Emre'nin varlığından, Alman bilim adamı Prof. Hellmut Ritter vasıtasıyla haberdar olmuştur. Prof. Ritter, Yunus Emre' nin 98 şiirini 14. yüzyıla ait eski bir cönkün (risâle) sonunda bulmuş ve bu cönkte "Said" mahlaslı 15 şiirin olduğunu fark ederek, Köprülü'yü haberdâr etmiştir. Köprülü ilgili çalışmalarında Said Emre'yi Yunus'un izinden giden şairler arasında göstermiştir. Nitekim onun birçok şiirinin Yunus Emre şiirleri ile karıştığı, şiirlerinin pek çoğunun Yunus'un şiirlerini toplamış olan cönklerden çıktığı da ortadadır.

Said Emre'nin Hayatı hakkındaki bilgiler Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî'den çıkarılır. Menâkıb'a göre asıl adı Molla Sâdeddin'dir ve XIII. yüzyılın sonu ile XIV. yüzyılın başında yaşamış Aksaraylı bir âlimdir.

Hacı Bektâş-ı Velî'ye intisap etmeden önce Aksaray'da 400 talebeye ders okuttuğu, her yıl bazı bu talebeleri ile Kayseri'de bulunan ve ona intisap etmiş olduğu bir ereni ziyarete gittiği, Hacı Bektâş-ı Velî ile önceden tanıştığı halde önceleri ona intisap etmediği anlaşılr. Menakıb'a göre Molla Sadeddin'e - Sulucakarahöyük'e yakın Tuzköyü'ne uğradığı böylesi bir gezide - Hacı Bektaş'ın Kızılırmak'ı yürüyerek geçtiği ve topuklarının bile ıslanmadığı söylenir. Böylece Molla Sadettin , Tuz köyünde Hacı Bektaş ile karşılaşır. [1]Menakıba göre önceleri ona karşı çıkmış hatta onunla tartışmalara da girmiştir. Daha sonra kerametlerinden etkilenip ona intisap etmiş ve intisap ettikten sonra da Mollalığı bırakan Sadeddin [2], Hacı Bektaş'a derviş olmuştur. Böylece on sekiz yıl dergâhında ve hizmetinde kalmış [3] Hacı Bektaşî Veli'den sûfî geleneği ni de öğrenmiştir.

Bu süreç içinde yaptığı en mühim iş ise Hacı Bektâş-ı Velî'nin Makalat adlı Arapça eserini Türkçe'ye tercüme etmiş olmasıdır . (s. 55-63)[4]. Said Emre mahlasını da bu yıllarda almıştır. Hacı Bektaş-ı Velî, ona Yunus Emre tarzında şiir söylemesinden dolayı, "Said Emre" adını da verir. [5]

Makalat' ın Hatipoğlu tarafından 1409 yılında yapılan manzum çevirisinde ise Said Emre'nin , Hacı Bektaş Veli'nin 360 halifesi arasına katılmış olduğu ve Hacı Bektâş-ı Velî ' nin onun İç-il (İçel) bölgesine gönderildiği kaydedilmektedir. Hacı Bektâş-ı Velî'nin emriyle gittiği İç-il'e yerleşen Said Emre Hacı Bektaş-ı Velî' nin ölümüne kadar İçel de sûfî faaliyetlerini sürdürmüştür.

Büyük ihtimalle Hacı Bektaşî Veli'nin ölümü esnasında İçel de olmalıdır. Nitekim Hacı Bektaşî Veli öldükten sonra halifesi Hacım Sultan'a intisap edecektir. İntisap etmesi olayı kendisinin yazmış olduğu bir beyitten de anlaşılmaktadır.

Hacı Bektaşî Veli'nin ölümü üzerine Said Emre, Hacım Sultan'a bağlı bir sûfî olarak, Hacım Sultan Zaviyesinin (Vilâyetnâme, 1995: 81- 86)1 bulunduğu Uşak' ın yakınındaki Hacım köyünden yaklaşık yüz km uzaklıktaki Sarnıç köyünde zâviye açıp sufiyane faaliyetler sürdürmüştür. Mustafa Alkan bu konuyu şu şekilde ispatlamay çalışmıştır: "*Hacım Sultan'ın faaliyetlerini sürdürdüğü Batı Anadolu'ya, (Karahisar, Sandıklı, Susuz, Uşak, ve Seyitgazi) Germiyan ili denilen bölgeye gitmiş olmalıdır. Nitekim Hacım Sultan'ın Uşak'taki zâviyesinin yaklaşık 100 km. batısında, bugün Manisa'nın Kula ilçesine bağlı Sarnıç köyünde Said Emre adına bir zâviye açılmış olduğu belgelere yansımıştır.* [6]Nitekim ilki II. Bayezid devrinde (1481-1512) tutulan Kütahya Mufasssal Tahrîr Defteri'ne, 30 dönümlük bir arazinin

Said'in evlâtlarının tasarrufunda olduğu kaydedilmiş, 1755 yılına ait bir hurufat defteri kaydına göre bu arazi, Said Emre Zâviyesi Vakfı'na dönüşmüş, vakfın gelirleri de gelip geçene yemek yedirmek şartıyla Said'in evlâtlarının tasarrufuna bırakılmıştır.” [7]

Manzum Vilâyet-nâme'de geçen bir rivayete göre Said Emre, İçel 'de vefat etmiş, mezarı Karamanoğulları'ndan biri tarafından ihya edilip ziyaretgâh haline getirilmiştir. Bugün Mersin'in Mut ilçesine bağlı Hacısait köyünde ona ait olduğu iddia edilen bir mezar bulunmaktadır.

Anacak Mustafa Alkan'ın araştırmaları sonucu ortaya çıkarılan Osmanlı Arşiv Belgelerine göre, Manisa'nın Kula ilçesine bağlı Sarnıç köyünde Said Emre adına bir vakıf, zâviye ve mezar bulunmaktadır. Bu ve benzeri belgelere göre mezarı Kula'nın Sarnıç köyündedir.[8]

Said Emre'nin yaptığı Makalat Tercümesinin bir nüshası, Süleymaniye Kütüphanesinde (Lâleli nüshası nu: 1500) bulunmaktadır. Said Emre'nin Makalât'ta ve Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî'de birkaç şiiriyle Yûnus Emre'nin doksan sekiz adet şiirini ihtiva eden Hellmut Ritter'e ait cönkte on beş şiiri bulunmaktadır. Bu şiirleri Abdûlbaki Gölpınarlı Yûnus Emre ve Tasavvuf adlı kitabında yayımlamıştır. Said Emre'nin Yûnus'un bazı şiirlerine nazireler yazmış o yüzden de Hacı Bektaşî Veli ona Said Emre mahlasını vermiştir. Said Emre'nin şiirlerine ancak Yunus Emre'nin şiirlerinin toplandığı cönklerde rastlanılmaktadır. Fakat bu defa da Said Emre'nin bazı şiirleri Yunus Emre'nin şiirleri karışmış olur.

GÜLŞEHİRİ

Gülşehri on üçüncü yüzyıl sonlarıyla 14. yüzyıl başlarında Kırşehir'de yaşamış bir şeyh ve şair. Asıl adının Ahmed olduğu sanılmaktadır.

Yunus Emre gibi, Anadolu tekke edebiyatının önde gelen isimlerindendir. İslam ilmini ve İran edebiyatını bilen bir sofidir. Özenilmiş bir üslupla yazan ve öğretici olmaktan çok lirik nitelikler gösteren bu şair, sanat değeri bakımından çağının önde gelenlerindendir. Tasavvufi konuları usta bir ifadeyle yazmıştır. Dili sade ve güzel, vezni kullanışı iyidir.

Gülşehri, bir sofi şair olmakla beraber, eserlerinde sanatının yüksek heyecanını duymuş görünür. Bir meslek propagandası yapmaktan ziyade, bir sanat eseri yazmak ve geleceğe bir sanat eseri bırakmak ve Türkçeyi işleyip geliştirmek düşüncesiyle çalışmıştır.

Gülşehri'nin Şeyhi olan Ahi Evren'in menkıbeleri hakkında yazdığı bir mesnevisi ve bazı şiirleri var ise de asıl değerli eseri büyük veli Feridüddin-i Attar'dan çevirdiği Mantıku't-Tayr'ı, diğer adı ile Gülşenname adlı mesnevisidir.

Gülşehri, bu eserini en çok Mevlana'dan ve başka kaynaklardan aldığı kıssalarla, görüp işittiklerini de katarak, birçok sohbetlerle zenginleştirip yeniden yazmış gibidir.

Gülşehri, Feridüddin-i Attar'dan başka, başta Mevlana Celaleddin-i Rumi olmak üzere, Hakim Senai, Sadi-i Şirazi, Genceli Nizami ve Sultan Veled'in tesiri altında kalmıştır. Hayatı hakkında, devrine ait kaynaklarda yeterli bilgi yoktur.

Gülşehri'nin Eserleri

Mantıku't-Tayr adlı eserinden başka Farsça **Felekname** ile **Aruz risalesi** vardır. Ayrıca kendisinin bahsettiği Kuduri Tercümesi henüz ele geçmemiştir.

Feleknâme

Farsça olarak yazılmış bir mesnevidir. Konu tasavvufidir. Kuran'dan ve Mevlana'nın Mesnevi'sinden yararlanılmıştır. İslam ve tasavvuf felsefesinin işlendiği eserde hayat ve ölüm üzerinde durulmuştur. Gülşehri bu eserini, o tarihlerde Anadolu'da hüküm süren İlhanlılar'dan Gazan Hân'a sunmuştur.

Mantıku't-Tayr

Kuş dili anlamına gelen eser, Feridüddîn Attar'm Mantıku't-Tayr adlı eserinin Türkçeye tercümesidir. Gülşehri, konunun ana çerçevesine sadık kalarak Attar'ın pek çok hikâyesini kullanmamış, Kelile ve Dimne ile Kaabusnâme'den hikâyeler almıştır. Eserde çeşitli türlerden kuşların Hüdhdüd kuşunun başkanlığında, padişahlan olan Simurg kuşunu aramalan anlatılır. Çeşitli maceralardan sonra kuşlar, Simurg'a ulaşır. Sembolik olarak kuşlar insanları; Hüdhdüd aklı; Simurg ise Allah'ı simgeler. Bu yönüyle eser, temsili yani alegorik bir özellik gösterir.

Aruz-ı Gülşehrî (Aruz Risalesi)

Farsça olarak kaleme alınan on altı varaklık bir risaledir. Eserde çeşitli aruz kalıplarının terkip ve teşkilinden bahsedilmekte ve bunlarla ilgili örneklere yer verilmektedir.

Kerâmât-ı Ahî Evran

167 beyitlik Türkçe bir mesnevidir. Eserde Ahî Evran, cömertliğiyle tanınan Hâtim et-Tâî ile mukayese edilir. Daha önce Feleknâme'de ele aldığı bazı konuların genişletilmiş şekli olan bu mesnevinin 1301'den sonra yazıldığı tahmin edilmektedir.

Kudûrî Tercümesi

Gülşehrî, Mantıku't-Tayr adlı eserinde Kudûrî'yi nazmen çevirdiğini söylüyorsa da, bu eser henüz ele geçmemiştir. Ayrıca Gülşehrî'nin üç şiirine Eğridirli Hacı Kemâl'in Câmi'ün-Nezâir adlı nazîre mecmuasında, bir şiirine Ömer bin Mezîd'in Mecmuatü'n-Nezâir'inde, iki gazeline Kerâmât-ı Ahî Evran'da, bir gazeline de Mantıku't-Tayr'da yer verilmiştir

ÂŞIK PAŞA

Âşık Paşa (d.1272 - ö. 1333)

Âşık Paşa 14. yüzyıl Anadolu sahasında yetişmiş ünlü tasavvuf şairlerindendir. O da Gülşehri gibi 14. yüzyılın kültür merkezlerinden olan Kırşehir'dendir. Âşık Paşa hakkında kaynaklarda çeşitli bilgiler bulunmakla birlikte, bu bilgilerin doğruluğu incelenmeye muhtaç olup, çoğu biri ötekinden aktarma bilgilerdir.

Âşık Paşa'nın asıl adı kaynaklarda Ali olarak geçer; adını ise mutasavvıf yani "Hak aşığı" olduğu için aldığı söylenir, paşa da askerlikle ilgili bir rütbe olmayıp "ağabey, ileri gelen kişi" tamlarına gelen "beşe, peşe" kelimelerinden bozmadır. Böylece paşanın, büyüklüğü, ululuğu gösteren bir kelime olup, saygı-sevgi nişanesi olarak eski Türkçe'de kullanıldığı anlaşıyor.

Âşık Paşa'nın ailesi Horasan'dan Anadolu'ya gelmiştir, soylu bir aileden olan Âşık Paşa'nın dedesi Baba İlyas, Horasan'dan Anadolu'ya gelmiş, babası Muhlis Paşa ise Anadolu'da doğmuştur. Kaynaklardan öğrenildiğine göre Âşık Paşa, Kırşehir'de doğmuş, Osman ve Orhan Gazi zamanında yaşamıştır. Hacı Bektaş-ı Veli'nin çağdaşıdır.

Âşık Paşa'nın iyi bir öğrenim gördüğü, Arapça, Farsça ve İslami bilgileri bildiği, tasavvufkültürünü edindiği sufıyane şiirler yazdığı, siyasete katıldığı gene kaynakların verdiği bilgiler arasındadır.

Garibname

Âşık Paşa'nın Türk dili ve edebiyatı açısından en önemli eseri **Garibname**'dir. 12.000 Beyit dolayında olan Garibname dini-tasavvufi konulu bir Mersiye olup halka tasavvufu öğretmek amacıyla yazılmıştır. Bir bakıma Âşık Paşa, Mevlana Celaleddin Rumi'nin mesnevi'sinde yaptığını Türkçe olarak Garibname'de yapmıştı. Nitekim, Mesnevi'nin hem biçim özellikleri, hem de içeriği bakımından Garib-name'ye etkisi olmuştur. 1330 yılında yazılmış olan Garibname, aynı zamanda Türk edebiyatının ilk büyük te'lif mesnevisidir. Eser, yüzyılın diğer mesnevilerinin kalıbıyla; fa'ilatün / fa'ilatün / fa'ilün kalıbıyla yazılmıştır. Mesnevi, bab denen on bölüme ayrılmış ve her babda da o babın sayısına uygun konular anlatılmıştır. Bu bakımdan eserin geometrik bir düzene sahip oluşu dikkat çeker.

Garibname, konusu bakımından dini-tasavvufi ve ahlaki bir eserdir. Tasavvufu tanıtıcı ve öğretici bilgiler vermesinin yanı sıra, "insan-ı kamil" olmayı öğütleyen ahlaki, didaktik bir hüviyete sahiptir. Ayrıca, mesnevi 14. yüzyıl Anadolu Türkçesinin özelliklerini taşıması

bakımından dil çalışmaları için önemlidir. Daha da önemlisi, Âşık Paşa 14. yüzyıl Anadolu'sunun siyasi ve ideolojik birliğinin sağlanmasında ve halkı eğitmekte anadilinin gücüne ve yararına inanmış bir aydındır. Bu nedenle Garib-name'de Türkçeye önem verilmesi gerektiğini belirtmiş ve eserini bilinçli olarak Türkçe yazmıştır.

Kısacası Garib-name, bilgilendirici, öğretici yanıyla önemli olduğu kadar, yazıldığı dönemin dil özelliklerini taşıması ve Anadolu'da gelişen edebi dilin Türkçe olması konusunda, Âşık Paşa'nın duyarlılığını göstermesi bakımından da dikkate değer bir kaynaktır.

Şiirlerinde "Âşık, Âşık Paşa, Muhlisoglu Âşık" mahlaslarını kullanmış olan Âşık Paşa'nın bir divanı oluşturacak sayıda olmamakla birlikte manzumeleri de bulunmaktadır. Âşık Paşa'nın bazı manzumelerinde mahlas bulunmamaktadır. Çoğu aruzla, kimileri de heceyle yazılmış olan bu manzumeler Yunus Emre'nin şiirlerine benzemekle birlikte, Âşık Paşa'nın kiler lirizm yönünden daha fakirdir. Garib-name ve sözünü ettiğimiz manzumelerinden başka Âşık Paşa'nın **Vasf-ı Hal-i Herkesi**, **Fakr-name** adlı kısa mesnevileriyle, manzum-mensur karışık bir **Kimya Risalesi** ve bir de 59 beyittik küçük hikayesi bulunmaktadır.

Devrin bilgin ve şairleri başka dillerle şiirler yazar, kitaplar yazarken Âşık Paşa'nın Çağlar ötesi bir görüşle Türk ve Tacik cümle yoldaşlarını gaflet uykusundan uyarmak için Garipname'sini öz Türkçe ile yazışı ve:

Fakr-nâme: Dinî- tasavvufî bir metin olan Fakr-nâme 161 beyitten oluşmaktadır. Kullanılan vezin Garîb-nâme'nin vezniyle aynıdır. Eser alegorik bir mahiyet arz eder. Fakr, bir kuş şeklinde düşünülür. Bu kuş sırasıyla arşı kürsiyi cenneti ve yeri dolaşır. Oradan bütün peygamberleri ziyaret eder ve en sonunda gâî iken fakrı tercih eden Hz. Muhammed (s.a.v) de karar kılar.

Vasf- Hal: Dinî- tasavvufî bir eserdir. 39 beyitten ibarettir. Garîb-nâme ve Fakr-nâme ile aynı vezinde söylenmiştir. Şair bu mesnevîsinde hâlden, hâllerin çeşitlerinden kısaca bahsetmektedir.

Âşık Paşa'nın şiir mecmualarında Yunus'u ve Ahmet Yesevî'yi hatırlatan 14 kadar da gazeli tespit edilmiştir. Ancak adına kayıtlı bir divan nüshası mevcut değildir.

15.yy.:

SÜLEYMAN ÇELEBİ

Meşhûr Türkçe "**Mevlid**" *kasîdesinin* yazarı. Bursa'da doğdu. Kaynaklarda Süleymân Çelebi'nin doğum târihine dâir bir kayda tesâdüf edilmedi. Ancak, Süleymân Çelebi'nin Mevlid'i 60 yaşında yazdığı ve eserin 1409 (H.812) senesinde bittiği, en eski olarak bilinen nüshasında mevcut bir beyte istinâd etmektedir. 1422 (H.825) senesinde vefât ettiği bilindiğine göre, onun 1351 (H.752) senesinde doğduğu neticesi çıkmaktadır.

Sultan Birinci Murâd Hanın vezîrlerinden Ahmed Paşa'nın oğlu, Şeyh Mahmûd Efendinin torunudur. Mahmûd Bey, 1338 (H.738) senesinde Sadrâzam Süleymân Paşa ile Rumeli'ye sal ile geçenlerdendir.

Süleymân Çelebi, Bursa'da asrının ileri gelen âlimlerinden ilim tahsîl etti. Büyük bir âlim olarak, Sultan Yıldırım Bâyezîd zamânında Dîvân-ı hümayûn imâmı, sonra da Bursa'da onun inşâ ve ihyâ ettiği câminin imâmı oldu.

Eldeki bilgilere göre yapılan tahminler, Süleyman Çelebi'nin 1351-1364 arasında doğmuş olduğunu gösteriyor. Tek eseri, Mevlid adı ile bilinen "Vesiletün Necat"dır. Fakat, nazmı bu kadar ustalıkla kullanmasını bilen bir insanın, başka eser yazmadığını düşünmek oldukça güçtür. Belki, Timur'un ordusu Bursa'ya girdiği zaman, yakılıp yıkılanlar arasında Süleyman Çelebi'nin diğer eserleri de yok olmuştur.

Süleyman Çelebi, 1422'de Bursa'da hayata gözlerini yumdu. Mezarı Bursa'da, Çekirge yolundadır. Süleyman Çelebi'nin Mevlid'i, Rumca, Bulgarca, Sırpça, Arapça'ya çevrilmiş ve

dili konuşan Müslümanlar arasında her dinî günde, bayramda, ölümde, doğumda okuna gelmiştir. Süleyman Çelebi, 15. yüzyılı Osmanlı şairlerinin en büyüklerinden biridir.

Vesilet'ün-Necat

1700 beyitlik mesnevidir. Kendisinden önce ve sonra yazılan j mevlitlerin en güzeli ve başarılısıdır. Süleyman Çelebi, eserini Ulu Cami'de imamlık yaptığı sırada olan bir olay üzerine i kaleme almıştır. İran'dan gelen bir vaiz bir vaazı sırasında Bakara sûresinin 285. âyeti ile 253. âyetini karıştırmış ve peygamberler arasında fark olmadığı, dolayısıyla Hz. Peygamber'in de Hz. Musa'dan üstün olmadığı şeklinde açıklamada bulunmuştur. Bu olaya çok üzülen Süleyman Çelebi, eserini yazmıştır. Eser, peygamberimize duyulan derin sevginin bir ifadesidir. Sanatçı bu eserini, Hz. Muhammed'in bütün peygamberlerden üstün, en son peygamber olduğunu ispatlamak, şii-batını akımlara karşı ehl-i sünnet görüşünü savunmak için yazmıştır.

HACI BAYRAM-I VELİ

Doğum ismi, Numan bin Ahmed, lakabı "Hacı Bayram"dır. 1352 (H. 753) tarihinde Ankara'nın Çubuk Çayı üzerinde Zülfadl (Sol-fasol) köyünde doğdu. Hacı Bayram-ı Veli, 14. ve 15. yüzyıllarda Anadolu'da yetişti. Eserlerini Türkçe olarak yazarak Türkçe kullanımını Anadolu'da önemli şekilde etkiledi.

Sultan Murad Han verdiği ünlü bir fermanla, Hacı Bayram-ı Veli'nin talebelerinin, yalnız ilim ile meşgul olmaları için, onların vergi ve askerlikten muaf tutulduğu bildirmiştir.

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u feth edeceğini II. Mehmed'in babası II. Murad'a bildirdiği rivayet olunur.

Bir gün medreseye birisi gelerek; "İsmim Şüca-i Karamani'dir. Hocam Hamideddin-i Veli'nin selamı var. Sizi Kayseri'ye davet ediyor. Bu vazife ile huzurunuza geldim." dedi. O da, Hamidüddin ismini duyunca; "Baş üstüne, bu davete icabet lazımdır. Hemen gidelim." diyerek müderrisliği bıraktı. Birlikte Kayseri'ye yöneldiler ve Somuncu Baba diye bilinen Hamideddin-i Veli ile Kurban Bayramında buluştular. O zaman Hamideddin-i Veli; "İki bayramı birden kutluyoruz!" buyurdu ve ona Bayram lakabını verdi. Talebeliğe kabul etti. Din ve fen ilimlerinde yüksek derecelere kavuştu.

Hacı Bayram-ı Veli, hocasının vefatından sonra Ankara'ya gelerek doğduğu köye yerleşti. Yeniden talebe yetiştirmekle meşgul oldu. Sohbetleriyle hasta kalplere şifa dağıttı. Talebelerini daha çok sanata ve ziraate sevk ederdi. Kendisi de geçimini ziraatle sağladı. Açtığı ilim ve irfan ocağına, devrinin meşhur alimleri, hak aşıkları akın etti. Damadı Eşrefoğlu Rumi, Şeyh Akbıyık, Bıçakçı Ömer Sekini, Göynüklü Uzun Selahaddin, Edirne ve Bursa ziyaretlerinde talebeliğe kabul ettiği Yazıcızade Ahmed (Bican) ve Mehmed (Bican) kardeşler ile Fatih Sultan Mehmed Hanın hocası Akşemseddin bunların en meşhurlarıdır.

Fatih'in babası Sultan İkinci Murad Han, Hacı Bayram-ı Veli'yi Edirne'ye davet edip, ilim ve manevi derecesini anlayınca, fevkalade hürmet göstermiş, Eski Cami'de vazettirmiş, tekrar Ankara'ya uğurlamıştır.

Sultan İkinci Murad Han kendisinden nasihat isteyince; İmam-ı Azam'ın, talebesi Ebu Yusuf'a yaptığı uzun nasihatı yaptı: "Tebean içinde herkesin yerini tanıyıp bil; ileri gelenlere ikramda bulun. İlim sahiplerine hürmet et. Yaşlılara saygı, gençlere sevgi göster. Halka yaklaş, fasıklardan uzaklaş, iyilerle düşüp kalk. Kimseyi küçümseyip hafife alma. İnsanlığında kusur etme. Sırrını kimseye açma. İyice yakınlık peyda etmedikçe kimsenin arkadaşlığına güvenme. Cimri ve alçak kimselerle ahbablık kurma. Kötü olduğunu bildiğin hiçbir şeye ülfet etme. Bir şeye hemen muhalefet etme. Sana bir şey sorulursa ona herkesin bildiği şekilde cevap ver. Seni ziyarete gelenlere faydalanmaları için ilimden bir şey öğret ve herkes öğrettiğin şeyi belleyip tatbik etsin. Onlara umumi şeyleri öğret, ince meseleleri açma. Herkese itimad ver, ahbablık kur. Zira dostluk, ilme devamı sağlar. Bazan da onlara yemek ikram et. İhtiyaçlarını temin et. Onların değer ve itibarlarını iyi tanı ve kusurlarını görme. Halka yumuşak muamele et. Müsamaha göster. Hiçbir şeye karşı bıkkınlık gösterme, onlardan biri imişsin gibi davran."

Hacı Bayram-ı Veli, ömrünün sonuna kadar İslamiyeti yaymak için çalıştı. 1429 (H. 833) tarihinde Ankara'da vefat etti. Türbesi kendi ismiyle anılan Hacı Bayram Camii'ne bitişik olup, ziyaret mahallidir. Vefatından sonra Bayramiye yolunu talebelerinden Akşemsettin ve Bıçakçı Ömer Efendi devam ettirdiler.

Hacı Bayram-ı Veli, **Yunus Emre** tarzında şiirler söylemiştir. Şiirlerinde "Bayrami" mahlasını kullanmıştır.

Hacı Bayram-ı Veli'nin Sosyal ve Kültürel Hayattaki Rolü

Hacı Bayram-ı Veli herşeyden önce bilim ve tasavvufu birleştirmeyi başarmış bir sufidir. İslamiyeti ilmi açıdan ele alarak iyice anlamış, önce profesör olarak medresede öğrenci yetiştirmiş sonrada tasavvuf hayatına adımını atmıştır. **Tasavvuf felsefesi** bakımından kendinden öncekilere göre bir yenilik getirmemiştir. Ancak mutasavvıf olarak dünyayı red ve terk yerine, onu imara yönelmiş etrafındakileri de teşvik etmiştir. Hacı Bayram-ı Veli'nin bu yanı devrine göre çok ileri görüşü simgeler. Hacı Bayram-ı Veli'nin etrafında okuma yazma bilmeyenler ve o devrin her çeşit meslek gruplarından insanlar bulunduğu gibi başta Akşemseddin olmak üzere Germiyanoglu Şeyhi, Eşrefoglu Rumi, Ahmed Bican, Yazıcıoglu Muhammed gibi bilimadamları da bulunuyordu. Bu kadar farklı kültür gruplarını aynı potada eritmesi de büyük bir başarıdır. Müridlerini el emeği ile geçinmeye yani toprağı işlemeye ve el sanatlarına yönlendirmiştir. Kısacası herkese çalışma tavsiyesinde bulunmuş kendisi de buğday, arpa, burçak yetiştirerek onlara yaşayan örnek olmuştur. Bu şekilde müridlerini toprağı bağı yaşamaya teşvik ederek Anadolu'ya Orta Asya'dan gelen Türk göçerlerin yerleşik hayata geçmesini sağlamış, Anadolu'da kalıcı Türk birliğinin sağlanmasında ve Osmanlı Devleti'nin medeniyet yolunda aşama kaydetmesinde önemli rol oynamıştır. Hacı Bayram-ı Veli'nin koyduğu imece usulü, yani hasadı bütün köylülerin katılımı ile ortaklaşa toplama yöntemi bugün bile hala Anadolu'da uygulanmaktadır. Anadolu'da ondan başka aynı etkiyi sağlamış bir mutasavvıf gösterilemez.

Hacı Bayram-ı Veli'ye göre toplum iki ana kesime ayrılır: Zenginler ve yoksullar. Bu iki grubun arasında köprü kurulması ve yoksulların sosyo ekonomik güvenliğinin sağlanması görevini yaşadığı dönemde Hacı Bayram-ı Veli gerçekleştirmiştir. Mübarek aylarda müridleriyle beraber Ankara'nın ticari merkezlerinde dolaşır, dükkân sahiplerinden isteyenler zekat ve sadakalarını dervişlerin taşıdığı büyük bir torba içine atarlardı. Bu paralar bir yardım sandığında toplanır kimsesiz yaşlılara, dul bayanlara, öksüzlere, evlenemeyecek kadar fakir genç kızlara ve erkeklere, kitap alamayacak kadar fakir öğrencilere kısacası tüm ihtiyaç sahiplerine dağıtıldı. Görüldüğü gibi günümüzün Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu, Bağkur gibi sosyal yardımlaşma organizasyonlarının temeli bundan beş buçuk asır önce Hacı Bayram-ı Veli tarafından atılmıştır.

Hacı Bayram-ı Veli'nin güzel adetlerinden biri de tekkesinde sürekli bir kazan kaynatmasıdır ki bu adet kök olarak Orta Asya tasavvuf geleneğine, **Hoca Ahmet Yesevi**'ye dayanır. Tekkesindeki bu kazanda sürekli gece gündüz burçak çorbası kaynar; gelen geçen, zengin fakir, büyük küçük, kadın erkek herkes içerdi.

Hacı Bayram Camii tekkesinde hergün sabah ve yatsıdan sonra zikir meclisleri kurulur, öğle namazından önce ve sonra başta müridler olmak üzere her gruptan insana tefsir, fıkıh, hadis, kelam hatta felsefi ağırlıklı tasavvuf dersleri verilirdi. Bu şekilde toplumun eğitimi de gerçekleştiriliyordu.

Hacı Bayram-ı Veli Anadolu'da dil ve kültür birliğinin sağlanması için Türkçe eserler yazılmasında Leme'at ve Gülşen-i Raz gibi eserlerin Türkçeleştirilmesinde etkili olmuş kendisi de halkın anlayacağı dilden, Ahmet Yesevi geleneğine uygun olarak şiirler yazmıştır. Devrinde Arapça ve Farsça eser vermek revaçta iken, Hacı Bayram-ı Veli'nin halk ile diyalog kurabileceği Türkçe'yi tercih etmesi belli bir misyona delalet eder. Bu misyon Anadolu'da dil birliğinin sağlanması ve Türk kültürünün hakim olmasıdır. Türkçecilik akımı müridlerini de etkilemiş, bu sufiler özellikle Türkçe eserler vermişlerdir. Yazıcıoglu Muhammed, Ahmet Bican, Eşrefoglu Rumi gibi öğrencilerinin Envaru-l Aşikin, Muhammediye, Müzekki'n Nüfus gibi eserleri Anadolu'da yıllarca kolaylıkla okunmuştur halkın elinden düşmemiştir.

EŞREFOĞLU RUMÎ

Eşrefoğlu Rûmî'nin asıl adı Abdullah'tır. Babasının adına istinaden Eşrefoğlu veya Eşrefzâde de denilmektedir. Künyesi, Abdullah bin Seyyîd Ahmed Eşref bin Seyyîd Muhammed Suyûfî'dir. Eşrefoğlu, 754 (M 1353)'de İznik'te doğmuştur. Ancak bu tarihin, Orhan Köprülü'nün şahsi kütüphanesinde bulunan Menâkıb-ı Eşrefzâde nüshasının arkasında yer alan küçük bir kayda göre, 779 (1377) tarihinin daha doğru olabileceği ileri sürülmektedir. Çünkü bu tarihin bazı kaynaklara göre, onun Hacı Bayram Velî ve Emir Sultan'la (ö:833/1429) olan münasebetlerinin de göz önünde bulundurulması gerektiği ifade edilmektedir.

Eşrefoğlu Rûmî'nin vefatının da H. 874/1470 tarihi olduğu bilinmektedir. Onu vefatından sonra yerine, kızı Züleyha ile evlenen damadı Abdurrahim Tîrsî halife olarak geçmiştir. Eşrefoğlu, Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinin sonlarıyla, yükseliş devri arasında yaşamış, ilim, irfan, irşat ve çeşitli sebeplerle yaptığı gezilerde Bursa, Ankara, Hama gibi şehirlerde bulunmuştur.

Eşrefiyye tarikatını kuran Eşrefoğlu, zâhirî ve batınî ilimleri öğrendikten sonra intisap ettiği Emir Sultan tarafından, Bayramiyye Tarikatı'nın kurucusu Ankara'da bulunan **Hacı Bayram Velî**'ye gönderilir. On bir sene burada riyazet ve nefis mücadelesi yaptıktan sonra, ondan icazet alır ve İznik'e halife olarak geri döner. Bir süre sonra da Hacı Bayram Velî'nin emri ile Abdülkadir-i Geylânî'nin evlâdından Hama'da bulunan Şeyh Hüseyin el-Hamavî'ye intisap eder. Şeyh Hüseyin, ona kısa zamanda hilafet vererek Kadiriyye Tarikatı'nın Anadolu'da kurulmasına ve yaşatılmasına memur eder.

Eşrefoğlu Rûmî, İznik'e döndükten sonra, burada Kadirîliğin bir kolu olan **Eşrefiyye tarikatını** kurar ve halkı irşada başlar. Tarikatı kısa zamanda her tarafa yayılır. Özellikle İznik ve Bursa havalisinde etkili olur. Kadirîler çevresinde o, bu tarikatı Anadolu'ya getirip yaygınlaştırdığı ve bir kurum haline getirdiği için de **Pîr-i Sâni** olarak anılır.

Eşrefoğlu Rûmî; Anadolu'nun Türkleşmesi ve Türklerin İslamiyet'i hayat tarzı haline getirmelerinde rol alan ve Anadolu'da Mevlevilikten sonra Ehl-i Sünnet tarikatlarının yayılmasında emeği geçen önemli mutasavvıflarımızdan biridir. Eşrefoğlu'nun şiirlerinde Yûnus Emre tesiri kuvvetle hissedilir. Hece ve aruz veznini başarıyla kullanmış, lirik şiirler yanında didaktik manzumeler de yazmıştır. Bu ilâhîlerinden birçoğu bestelenerek, bugün dahi pek çok yerde okunmaktadır. Onun didaktik mahiyetteki mensur eserlerinde ise devrinin halk dilini en iyi bir şekilde kullanmış olması ve bu sayede tasavvufî ahlakın halk arasında yayılmasında büyük rol oynamıştır.

Eşrefoğlu Rûmî'nin Eserleri

Eşrefoğlu'nun nesri, XIV-XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinin en güzel örnekleri arasında yer alır. Onun Divânı'nın dışında kalan diğer

mensur eserleri;

- Müzekki'n-Nüfûs,
- Tarikatnâme,
- Delâilü'n-Nübüvve,
- Fütüvvetnâme,
- İbretnâme,
- Ma'zeretnâme,
- Hayretnâme,
- Münâcâtnâme,
- Esrârü't-Tâlibin,
- Tacnâme,
- Elestnâme,
- Nasihatnâme,
- Cinânü'l-Canân vb.leridir.

KEMAL ÜMMÎ

Kemal Ümmî'nin asıl adı İsmail'dir. Hayatı hakkında fazla bir bilgi sahibi değiliz, Doğum tarihi bilinmemektedir. XVI. yüzyıl şairlerinden Hâkî'nin Niğde hakkında yazmış olduğu bir şiirdeki;

“Kemal-i Ümmî ol sâhip kemâl
Burada eylemiş arz-ı cemâl”

beytine ve bazı araştırmacıların türbesinin Niğde'de bulunmasına dayanarak ileri sürdükleri görüşe bakılacak olursa Niğde'de doğmuş olduğunu veya en azından uzun bir süre Niğde'de yaşamış olduğunu söyleyebiliriz. Kemal Ümmî'nin Şeyh Cemâl-i Halvetî pirdaşlarından ve Muhammed Bahaeddin-i Erzincanî'nin halifelerinden olduğu konusunda kaynaklar birleşmektedir. Kaynaklara göre Karaman'da ölmüştür, Ancak türbesi Niğde'nin Yenice mahallesindedir. Kemal Ümmî'nin adına Karaman, Manisa, Mudurnu ve Niğde'de birer makam bulunması, onun Anadolu halkı tarafından çok sevildiğinin bir göstergesidir.

Kemal Ümmî; şiirde muhteva yönünden Yûnus takipçilerinden olmuş, XV. yüzyılda aruz vezniyle; kaside, gazel, mesnevi gibi klâsik nazım şekilleri ile tasavvufî şiirler söylemiş, tekke şiirlerinde kendinden sonrakilere örnek teşkil etmiş şöhretli bir şahsiyettir. Onun hayatı da tıpkı Yûnus Emre'de olduğu gibi menkıbelerle süslüdür.

Kemal Ümmî, şiirlerinde sade bir Türkçe kullanmış, aruz vezniyle yazmış olmasına rağmen halkın dilinden uzaklaşmamış usta bir şairdir. Özellikle ilâhî tarzında oldukça başarılı olmuş ve şöhreti Anadolu sınırlarını aşmış Kırım, Kazan, Taşkent ve Özbek Türkleri arasında da tanınmıştır. Divânı'nın, dil açısından Türk dili tarihine çok önemli belgeler kazandıracığı söylenebilir. Mehmet Fuat Köprülü'nün 15. yüzyıl şairleri arasında ona özel bir önem vermesinin bir sebebi de budur. Di-vân'ında dünyanın fâniliğine, Allah sevgisine, nimetlerine, iyi ahlak ve ibadete dair yazdığı nasihat şiirlerinin sayısı bir hayli fazladır. Ayrıca Divân'da münacat, naat, kaside, gazel, mesnevî ve ilâhîlerden müteşekkil nazım tür'leri ve 2371 beyit bulunmaktadır. Divân'ın pek çok yazma nüshası, Kırk Armağan adlı didaktik bir eseri de vardır.

EMİR SULTAN

Emir Sultan'ın asıl adı Seyyid Şemseddin Muhammed bin Ali el-Hüseyni el-Buhârî'dir. Rivayete göre yedinci göbekte Hz. Muhammed'in soyuna (sâdât) ulaşan, Emir Külal adıyla tanınan Seyyid Ali isminde Buhârâlı bir mutasavvıfın oğlu ve velî bir kişidir. Emir Sultan, Türk-İslâm dünyasının başlangıçta ilim membaı olan Buhara'da yetişmiştir. Mekke-i Mükerrreme ve Medine-i Münevvere'de de ayrıca ilim tahsil etmiştir. Hac farızasını ifayı müteakip Medine'de de bir müddet kaldıktan sonra bir gece rüyasında Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin kendisine Rum'a gitmesi, mezarının da orada olacağını söylemeleri üzerine önce Irak üzerinden Anadolu'ya geçmiş, Karaman, Hamid-ili (Isparta), Kütahya ve İnegöl üstünden Bursa'ya gelerek Gökdere civarında bir mağara veya sağmaya yerleşmiştir. Orada bir süre ibadet, züht ve takva içinde yaşamıştır.

Mutasavvıflara ilgisi olan Bursa halkı tarafından kısa sürede sevilmiş ve etrafında birçok mürit toplanmıştır. Bursa ulema ve meşayihî ile de münasebette bulunmuştur. Emir Sultan; Bursa'da Şemseddin Fenârî'den ders aldı ve icazet diploması da hocası tarafından yazılıp verilmiştir. Daha sonra I. Bayezid'in kızı Hundî Hatun ile evlenmiş bu evlilikten iki kızı ve daha sonra kendi emri ile öldürteceği Emir Ali Çelebi adında bir oğlu olmuştur. Çocukları hep kendisinden önce ölmüştür. Emir Sultan, “kerametler Sultanı” diye de anılmıştır. Zamanında Osmanlı sultanları kendisine hürmet eder, sefere çıkacaklarında huzura gelip, mübarek duasını alırlardı.

Emir Sultan, aynı zamanda birinci Bâyezid'in 'Bilim Danışmanı' idi. Ordu onun eliyle kılıç kuşanırlardı. Emir Sultan; hayatı boyunca din ve vatan için yapılan gazaları teşvik etti. Müritlerine bu işlerin kutsiyetini anlatarak onların da bu yola gönül bağlamalarını sağladı.

Emir Sultan'ın vefatından sonra bile manevî yardımlarının serhat boylarındaki gaziler tarafından görüldüğü sürekli bir şekilde anlatılırdı. Bu cümleden olarak onun, çok gayret sarf etmesine rağmen Timur-Yıldırım çarpışmasının önüne geçemediği ve savaşın da Emir Sultan'ın işaret ettiği gibi Yıldırım Bayezid'in aleyhine sonuçlandığı bilinmektedir.

Emir Sultan, 63 yaşında vefat ettikten sonra, kendisinden başka eşinin ve çocuklarının da bulunduğu türbesi şu anda Bursa'da bulunmaktadır. Türbe'nin, müritleri tarafından kalabalık bir kabile tarafından ziyaret edilmesi ananesi bundan 50 yıl öncesine kadar devam etmekteydi. Osmanlı Devleti'nin genişleyip büyümesinde maddî ve manevî yardımları olan Emir Sultan, asıl kurduğu tarikat ve yetiştirdiği müritleri vasıtasıyla hizmet etmiştir. Anadolu'nun Türkleşmesi-İslâmlaşması sürecinde onun da büyük rolü olmuştur. Kendisi, daha çok "toplumun hocası" olarak görev yapmış, öğrenci yetiştirmiş, şairlik yönü itibariyle de birkaç şiir yazmış ve söylemiş, fakat bunun dışında da herhangi bir eseri bulunmamakta, ama ona ait bir menakıpname ölümünden bir müddet sonra müritleri tarafından kaleme alınarak birkaç nüsha halinde yazılmıştır.

DEDE ÖMER RÜŞENÎ

Dede Ömer Rûşenî, daha çok şiirlerinde kullandığı Rûşenî mahlasıyla tanınmaktadır. Asıl adı Ömer, lakabı Dede, künyesi Ali ibn Umur Bey'dir. Aydın'ın Tire kazası yakınlarındaki Güzelhisâr'ın Rûşen köyünde doğar ve bu doğduğu yere nispeten de Rûşenî lakabıyla tanınır.

Tahsiline, önce doğduğu yerde başlar, daha sonra bilgisini ilerletmek üzere Bursa'ya gider ve mezuniyetinden sonra da orada Yeşil İmarek Medresesi'nde müderris-profesör olarak görev yapar. Bu sırada bir aşk hikâyesine adı karışan Rûşenî, dedikoduyu önlemek maksadıyla Bursa'yı terk ederek Karaman'ın Lârende kasabasına gider.

Ağabeyi Alâeddin Halvetî'nin aracılığı ile Halvetî tarikatına intisap eder ve Azerbaycan'a gider. Bakû'de Halvetîliğin ikinci piri kabul edilen Seyyid Yahyâ Şîrvânî'den el alır. Yine orada Seyyid Yahyâ Şîrvânî'nin yanında sülûkunu tamamlayıp onun baş halifesi olur. Şeyhinin vefatı üzerine (1457), postnişin sıfatıyla Karabağ, Gence ve Tebriz civarında toplumun hocası olarak halkı irşad etmeye başlar. Kendisinden feyz alanlar arasında, Halvetiye'nin Gülşeniyye kolunu kuran İbrahim Gülşenî de bulunmaktadır.

Rûşenî, 1487'de Tebriz'de vefat eder, orada zaviyesinin haziresine defnedilir. Rûşenî'nin hayatındaki bu yirmi yıllık Tebriz devresi, onun tasavvufî şöhretini ve tasavvufî mesnevîlerini de kaleme alışı, şair olarak da ününün artması, hatta yazdığı şiirlerin diyâr-ı Rûm'a ve İstanbul'a kadar ulaşip onlara nazirelerin yazılması sebebiyle Anadolu'da bir Rûşeni ekolü oluşmuştur. Adına izafeten isimlendirilen Rûşeniye tarikatı, Halvetiye'nin en büyük şubelerinden biri olmuştur. Aslında Rûşenîlik, Allah'ın adlarını anmayı esas tutan bir yoldur. Devrinin kuvvetli şairlerinden biri olan Rûşenî'nin, dinî ve tasavvufî şiirlerinin bazıları bestelenmiş olup, asırlarca tekkelerde okunmuştur. Gençlik yıllarında daha çok âşıkane ve hiciv türünde şiirler yazmasına karşılık, tarikata intisap ettikten sonra yazdıkları, dinî ve tasavvufî muhtevalı şiirlerinin çoğunda sade ve akıcı bir üslûp dikkati çekmektedir.

Dede Ömer Rûşenî'nin Eserleri:

Dede Ömer Rûşenî'nin,

- Divân,
- Çobannâme,
- Miskinnâme,

- Neynâme,
- Kalemnâme adlı eserleri vardır.

Bunları sırasıyla muhtevalar itibariyle kısaca vermeye çalışalım:

Divân'da “birkaç münâcât, beş naat, beş terci-i bend, dört terki-i bend, doksan kadar gazel, yüzden fazla tuyuğ, rubaî ve muhtelif beyitler” bulunmaktadır.

Çobannâme, “Hz. Mûsâ ile Çoban” adlı kıssanın Rûşenî tarafından yapılmış genişçe bir tercümesidir. Eser, yaklaşık 1000 beyit kadar olup yirmi beş bölümden oluşmaktadır.

Miskinnâme de didaktik bir manzumedir. Bu eser, Rûşenî'nin mesnevîleri içinde tamamıyla telif bir eser olması yanında, onun tasavvufî anlayışını da ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır. Eser, 128 beyitlik bir girişten sonra başlamakta, çoğunlukla “hikâyet” başlığı altında 34 bölümden meydana gelmektedir. Bu bölümlerde; Hz. Peygamber ve ashabının başından geçen ibret verici olaylar, evliya menkıbeleri, çeşitli hikâyeler daima tasavvufî bir yorumla anlatılmıştır.

Neynâme, 1028 beyit ve Hâtîme'siyle birlikte 24 bölümden oluşan mesnevînin aslında belli bir adı yoktur. Neynâme'nin önemli bir özelliği, Rûşenî'nin kendisi, doğum yeri ve ailesi hakkında bilgiler vermesidir.

Kalemnâme, 250 beyit hacminde olup, ilk 100 beyitte kalemden bahsedilmekte, geri kalan beyitlerde ise bazı hikâyelerle tasavvufî yorumlar yapılmaktadır.

16.yy.:

AZİZ MAHMUT HÜDÂYÎ

Aziz Mahmud Hüdâyî, 1541'de Koçhisâr'da doğar, 1628'de Üsküdar'da vefat eder, vefatından sonra Üsküdar'da onun mezarının yanında türbesinin de burada yapılması sonucu, Aziz Mahmud Hüdâyî Tekkesi önemli bir ziyaretgâh yeri olur.

Bilindiği gibi Aziz Mahmud Hüdâyî, “mutasavvıf, âlim, şair ve Celvetiye tarikatının kurucusu”dur. Atâyî'nin Şakâyık Zeyli'nde onun Seferihisarlı olduğu kaydedilmiştir. Kendisinin Cüneyd-i Bağdadî neslinden geldiğini bildiren Hüdâyî, ilk tahsilini babası Feyzullah bin Mahmud'un yanında yapmış, daha sonra İstanbul'a gelerek Molla Nasırzâde'nin derslerine devam etmiştir. O, hocasının Edirne'deki Sultan Selim Medresesine tayini üzerine onunla Edirne'ye gider ve ona muht (yardımcı) olur (1570). Ardından Şam ve Mısır'da bulunan Hüdâyî, buralarda Halvetiye şeyhleri ile görüşür. Dönüşünde Bursa'daki Ferhadiye Medresesine müderris tayin edilir (1573). Bursa'da aynı zamanda Mahkeme-i Suğra Nâibliği/Kadılık da yapar.

Bursa'daki görevi esnasında gördüğü bir rüya üzerine Şeyh Üftade'ye intisap eder. Üç sene kadar Celvetî üslûbu üzerine sülûktan sonra, Seferhisâr'da halife olarak irşada başlar. Seferhisâr'dan tekrar Bursa'ya, oradan da İstanbul/Üsküdar'a gelir. Önce Küçük Çamlıca'daki çilehanede bir süre inzivaya çekilir.

Hâlen Üsküdar'da bulunan Hüdâyî Dergâhı, 1595'te inşa edilir ve içinde; kütüphane, semahane ve türbe bulunan bu tekke, devrinde âlimlerin, şairlerin ve musikişinasların toplantı yeri olmuş, devrin padişahı I. Ahmed de zaman zaman bu toplantılara katılmıştır.

Aziz Mahmud Hüdâyî, Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı şairleri zümresi içinde yer almış, sade ve hikemimahiyette şiirler yazmıştır. Şiirlerinde, bazen hece, bazen de aruz vezni kullanan Hüdâyî, İbnü'l-Arabî'nin sistemleştirdiği vahdet-i vücûd anlayışına bağlı bir mutasavvıftır. Şiirleri ve mektuplarında bu açıkça görülür. Onun gerek devrinde, gerekse daha sonra yazılan tarih ve bibliyografya kitaplarında; “kutbî'l-aktab, sâhip-i zamân, mürşid-i kâmil” gibi unvanlarla anılması, ölümünden sonra da şöhretinin devam ettiğini göstermektedir. Dilden dile

nakledilen menkıbe ve kerametleri halkın gönlünde taht kurmasını sağlamış, ziyaretçileri her devirde artarak devam etmiştir.

Aziz Mahmud Hüdâî'nin eserlerini; Türkçe ve Arapça olmak üzere başlıca iki grupta toplayabiliriz. Onun eserleri; dinî ve bilhassa tasavvufî konuları fazlası ile işlemiştir ki, bu sebeple o, bu tür şiirin önde gelen önemli temsilcilerinden biridir. O, zamanında ve bugün de herkes tarafından çok tanınmış, halktan ve padişahlardan dahi büyük saygı görmüş önemli mutasavvıflarımızdan biri olmuştur (Kocatürk 1970: 474). Eserlerinin birçok nüshasının bulunması da, bu eserlerin halk tarafından ne kadar sevilip benimsendiğini göstermektedir. Bu cümleden olarak onun Türkçe ve Arapça eserlerinin adlarını vermeye çalışalım:

Türkçe Eserleri

- **Divân-ı İlâhîyat:** Tasavvufî hikmet ve nasihatlerden oluşmuş bir Divân'dır.
- **Tarikatnâme:** Dervişliğin erkân ve adabı anlatılmaktadır.
- **Tezâkir-i Hüdâî:** I. Ahmed'e gönderilen mektup ve tezkirelerin toplandığı bir eserdir.
- **Ecvibe-i Mutasavvıfâne:** Kendisine sorulan bazı tasavvufî sorulara verdiği cevaplardır.
- **Nasâyih ve Mevâiz:** Bazı nasihat ve vaazların derlendiği bir eserdir.
- **Mi'râciye:** Mi'rac'ı, ayet ve hadislerle dayanarak anlatan küçük mensur bir risaledir.
- **Necatü'l Garik fi'l-Cem'i ve't-Tefrik:** Bazı tasavvufî makamlardan bahseden eserdir.

Arapça Eserleri

- **Câmiu'l-Fadâil ve Kâmiu'r-Reâil:** Tasavvufî ahlaka dair olan meşhur eseridir.
- **Fethu'l-Bâb ve Refu'l-Hisâb:** İnsanın yaratılışından ve insanın sıfatlarından bahseden bir eserdir.
- **Keşfü'l-Kânâ an Vechi's-Sema:** Tasavvuftaki sema konu edilmiştir.
- **Habbetü'l-Mahabbe:** Allah, peygamber ve ehl-i beyt sevgisi üzerine bir eserdir.
- **Nefâisü'l-Mecâlis:** Bazı ayetlerin tasavvufî tefsiri yapılmıştır.
- **Tecelliyât:** Hayatta iken mazhar olduğu tecellileri anlatan ve tarihleri ile tespit edilen bir risâledir.
- **Vâkıât:** Tarikat sırları ile ilgili bir risaledir.

VAHİP ÜMMÎ

Vâhib Ümmî'nin esas adı Abdulvahhab-ı Elmalî'dir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber ölüm tarihi 1 Şaban hicri 1004 /9 Mart 1595 olarak kaydedilmektedir. Şeyh Abdulvahhab, Halvetî tarikatının Yiğitbaşı (orta kol) şubesini kuran Yiğitbaşı Ahmet Şemseddin Marmaravî'nin halifesidir.

Vahib Ümmî, çeşitli mahlaslar kullanmaktadır. Bunlar da; "Vâhib Ümmî, Vâhibi, Vehhâb, Vâhâb, Vehabî, Vehâb" olmak üzere altı tanedir. Bunların yanında; "miskin, dermend, bî-çâre, âciz, derviş" gibi sıfatları da görmekteyiz. Ancak bunları mahlas saymak doğru değildir. O, değişik mahlasları aruz vezninin zorlamasıyla kullanmıştır.

Şair, hece vezinli şiirlerinde kendini rahat hissetmiş, ekseriya Vâhibî veya Vâhib mahlaslarını kullanmıştır. Bazı kaynaklar onun mahlasını Vehhâb Ümmî diye kaydetse de bu, sadece yakıştırma değildir. Asıl mahlası Vâhib Ümmî'dir. Abdülbâki Gölpınarlı'nın Vehâb Emre şeklindeki kaydı onu Yûnus Emre halkasına dâhil etme kaygısından başka bir şey değildir.

Vâhib Ümmî, Yûnus Emre geleneğinin XVI. yüzyıldaki temsilcisidir. Bu tesir şiirlerinde görüldüğü gibi Divân'ında da Yûnus'u delil kabul ettiğini açıkça söyler. Ayrıca Yûnus Emre'yle Vâhib Ümmî'nin şiirlerinde birbirleriyle benzerlik gösterenler de vardır.

Vâhib Ümmî'nin Divânı'ndaki 485 şiirden 300'den fazlası aruzla yazılmıştır. Bu yüzden onu aruz şairi saymamız yerinde olur. Şiirlerinde, dış ahenkten ziyade muhteva önemlidir. Hece ile yazılı şiirleri daha liriktir.

PİR SULTAN ABDAL

16'ncı yüzyılda yaşadı. Hakkında fazla bilgi yok. Asıl adı Haydar. yaşamının büyük bölümü Banaz köyünde geçti. 16'ncı yüzyılın ikinci yarısında Sivas çevresinde boy gösteren Alevi-Bektaşî kökenli ve İran yanlısı mezhep olaylarına karıştı. Sivas Beylerbeyi Deli Hızır Paşa, Pir Sultan'ı astırdı. Ölümünün, 1547-1551 ya da 1587-1590 arasındaki bir tarih olduğu sanılıyor. Çeşitli araştırmalarda 6 ayrı Pir Sultan kimliğine değinilir: Sırasıyla,

- Çorum yöresinden olup bir süre Ankara'da Hasan Dede tekkesinde kalan Pir Sultan'ım Haydar,
- aruzla şiirler yazan Pir Sultan,
- Divriği yöresinde yetişen ve asıl adı Halil İbrahim olan Pir Sultan Abdal,
- 18'inci yüzyılın ikinci yarısı ile 19'uncu yüzyılın başında yaşamış olan Abdal Pir Sultan,
- 16'ncı yüzyıl sonu ile 17'nci yüzyıl başında yaşayan ve Pir Sultan'ın asılmasıyla ilgili deyişleri söyleyen Pir Sultan Abdal ve son olarak
- menkıbeleşmiş yaşamıyla tanınan, Hızır Paşa'nın astığı kabul edilen 16'ncı yüzyıl şairi Banazlı Pir Sultan Abdal.

Halk edebiyatı araştırmacıları, gerçek Pir Sultan Abdal olarak Banazlıyı kabul eder.

Pir Sultan Abdal, Alevi gelenekleri ve tarikat içinde yetişti. Hatayî (Şah İsmail), Kul Hüseyin ve Kul Himmet'ten etkilendi.

Şiirlerinde duru ve yalın bir dil kullandı. Ana konuları, aşk, tasavvuf ve mücadeledir. Tekke ve tasavvufun kalıplarını aşp geniş bir halk kesimine seslenebildi.

Medrese öğrenimi görmediği için, diğer bazı halk şairlerinin tersine, Divan Edebiyatı'ndan hiç etkilemedi.

Sadettin Nüzhet Ergun, Abdülbaki Gölpınarlı, Pertev Naili Boratav, Cevdet Kudret, Cahit Öztelli, Sabahattin Eyuboğlu, Mehmet Fuad, Orhan Ural, Mehmet Bayrak ve Erol Toy'un Pir Sultan Abdal ile ilgili araştırmaları ve kitapları vardır.

NİYAZ-I MISRÎ

Niyâzî-i Mısırî (d. 08 Şubat 1618, Malatya - ö. 1693, Limni Adası)

17. yüzyıl Halveti tarikatının Niyâziyye veya Mısriyye kolunun kurucusu, büyük bir sûfî tasavvuf edebiyatı ustası şairdir. Asıl adı Mehmet olup, 12 Rebiülevvel 1027 / 8 Şubat 1618'de Malatya'nın şimdiki adı Soğanlı köyü olan İşpozi kasabasında doğdu. Babası, yöresinin önde gelenlerinden Nakşbendiyye tarikatı mensubu Soğancızâde Ali Çelebi'dir. Niyâzî ve Mısırî ise mahlaslarıdır. Mısırî mahlası tahsilini Mısır'da yaptığından dolayıdır.

Çeşitli medreselerde eğitim görmüş ve farklı yerlerde tasavvuf bilgisini geliştirmiştir. 1655 yılında Halveti şeyhi Ümmi Sinan'dan hilafet alarak irşada mezun kılınmış, memleketin pek çok yerinde vaazlar vererek halkı irşad etmeye çalışmıştır.

Şöhreti her yana yayılan Niyazî Mısırî, ordunun maneviyâtını yükseltmek için Sultan IV. Mehmet tarafından Lehistan seferine götürülür. Hakkında ileri sürülen iftiralarından sonra Limni adasına sürülür ve burada onbeş yıl çileli bir hayat yaşar. Ölümünden bir yıl kadar önce affedilir ve Bursa'ya döner. Fakat Bursa Kadısı'nın şikayeti üzerine tekrar Limni'ye gönderilir ve burada vefat eder. Osmanlı sultanı tarafından sürgüne gönderildiği Limni adasında 1693 (H.1105) yılında vefat etmiş olup türbesi de aynı adada bulunmaktadır.

Divan'ının yanı sıra, "Risaletü't-Tevhid, Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ, Sûre-i Yusuf Tefsiri, Şerh-i Nutk-ı Yunus Emre, Risale-i Eşrât-ı Saat, Tahir-nâme, Fatihâ Tefsiri, Sûre-i Nûr Tefsiri" eserlerinden bazılarıdır.

Niyazî-i Mısırî'nin menkıbevi hayatı esas alınarak Emine Işınsu Öksüz tarafından yazılan muhteşem bir roman şeklindeki biyografisi **Bukağı** adı ile önce Ötüken Yayınları arasında daha

sonra ise Elips Kitap yayını olarak yayınlanmıştır. Niyâzî-i Mısırî Divanının şerhli basımı ise Akçağ Yayınları tarafından yayınlanmıştır.

Arûzla yazdığı şiirlerinde Nesimi'nin etkisinde kalan Niyazi devrinin Vahdet-i Vücut görüşüne mensup kişilerinden de biridir.

Niyâzî-i Mısırî'nin Eserleri

Niyazi-i Mısırî'nin Türkçe ve Arapça manzum ve mensur 10 ciltten fazla eseri bulunmaktadır. O, edebiyatımızda daha çok mutasavvıf bir şair olarak tanınır. Aruzla yazdığı şiirlerde genellikle Nesimî ve Fuzulî, hece ile yazdıklarında ise Yûnus Emre'nin tesirleri açıkça görülür. Birçok yazma nüshası bulunan Divân-ı İlâhîyyat eski harflerle H. 1259/M. 1843'te Bulak'ta basıldığı gibi, birkaç defa da yeni harflerle İstanbul'da 1967, 1974'te yayımlandı.

Diğer eserleri ise;

- Risâletü't-Tevhîd,
- Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ,
- Sure-i Yûsuf Tefsiri,
- Es'ile ve Ecvibe-i Mutassavvîfâne (bu eser, A. Güzel tarafından yayımlandı),
- Şerh-i Nutk-ı Yûnus Emre,
- Risâle-i Eşrât-ı Saat,
- Tahirnâme,
- Risâle-i Haseneyn,
- Divân-ı İlâhiyât (bu eser, Ali Yakıcı tarafından Yüksek Lisans tezi olarak hazırlandı),
- Mektubât,
- Risâle-i Hızıriye,
- Fâtiha Tefsiri,
- Risâle-i Hilve-i Hz. Hüseyin,
- Sure-i Nur Tefsiri,
- Risâle-i Belgrat,
- Risâle-i Vahdet-i Vücut,
- Risâle-i Devriye (bu eser, A. Güzel tarafından yayımlandı),
- Mevâidü'l-İrfân (İrfân Sofraları adıyla Dr. Süleyman Ateş tarafından tercüme edilerek yayımlandı) (Güzel 1985, Gölpınarlı 1970, Yakıcı 1989)

SİNÂN-I ÜMMÎ

Sinan Ümmî'nin asıl adı Yûsuf Sinan'dır. Daha çok Sinan Ümmî adıyla tanınır. Ünlü mutasavvıf-şair **Niyazî-i Mısri**'nin şeyhidir. Halvetiye tarikatının Yâğıtbaşı koluna mensuptur. Şeyhi Eroğlu Nuri, 1604 tarihinde vefat ettiğine göre, muhtemelen bu tarihten 35-40 yıl önce doğmuş olabileceği düşünülebilir. Dinî ve tasavvufî muhtevalı şiirlerinde, bazen Sinan Ümmî, bazen de Ümmî Sinan mahlasını kullandığı için, şiirlerinden bir kısmı daha önce yaşamış olan Ümmî Sinan'ın şiirleriyle karışmıştır.

Sinan Ümmî'nin bilinen iki eserinden biri Divân'ıdır. Divân'ının içinde iki yüze yakın şiiri vardır. Sinan Ümmî'nin divanı Yalvaçlı Çokunzâde Şeyh Süleyman Efendi tarafından da yayımlanmıştır. Aynı eser, daha sonra bazı seçmeler yapılarak yeni harflerle de yayımlandı. Osmanlı Müellifleri'nde Kutbü'l-Meanî adlı başka bir eserinden de bahsedilmekteyse de böyle bir eser henüz ele geçmemiştir. Dili oldukça sade olan Sinan Ümmî'nin hece ve aruzla yazdığı şiirlerinde sanat gayesinden çok, halkı irşat esastan hareket ettiği görülmektedir.